

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№ 1 (83), 2026

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ

**«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№ 1 (83)**

Алматы, 2026

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Юриспруденция» сериясы
№1(83), 2026

Бас редактор:
Б.А. ТАЙТОРИНА – з.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары:
Б.Х. Төлеубекова – з.ғ.д., проф.

Ғылыми редактор
Балгимбекова Г.У. – PhD, профессор,
Академик Е.А. Бөкетов атындағы
Қарағанды университеті

Жауапты хатшы:
Н.Б. Калкаева – з.ғ.к., қ. проф.
Техникалық хатшы:
Қ. Тұрлыханқызы – PhD

Редакциялық алқа мүшелері:
Бурibaев Е.А. – з.ғ.д., профессор,
І. Жансүгіров атындағы Жетісу
университетінің ректоры (Қазақстан)
Сабикенов С.Н. – з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі,
проф. (Қазақстан)

Цепелев В.Ф. – з.ғ.д., РФ ПМ академиясы
профессоры (Ресей)
Муратова Н.Г. – з.ғ.д., профессор, Казан
мемлекеттік университетінің Қылмыстық
іс жүргізу кафедрасының меңгерушісі
(Ресей)

Мухамеджанов О.З. – з.ғ.д., Ташкент
мемлекеттік заң университетінің
профессоры (Өзбекстан)

Хлус А.М. – з.ғ.к., Беларусь мемлекеттік
университеті, (Беларусь)

Самарин В.И. – з.ғ.к., Беларусь мемлекеттік
университетінің доценті (Беларусь)
Жатқанбаева А.Е. – з.ғ.д., профессор
(Қазақстан)

Хамзина Ж.А. – з.ғ.д., профессор
(Қазақстан)

Шелухин С.И. – PhD, Джон Држэй
Нью-Йорк университетінің профессоры
(АҚШ)

Элван О.Д. – құқық докторы,
Джеррахпаша Стамбул университетінің
профессоры (Түркия)

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2026

Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат министрлігінде
2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген
№ 10111 – Ж

Басуға 30.03.2026. қол қойылды.
Пішімі 60x84^{1/8}. Көлемі 14,3 е.б.т.
Тапсырыс. 626

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

МАЗМУНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ.
МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТАРИХЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА.
ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
GENERAL THEORY OF STATE AND LAW.
HISTORY OF STATE AND LAW

Жетпісбаев Г.А., Тұрсынбаева Г.И. Ценность права как фактор духовной консолидации общества в эпоху трансформаций..... 5

Жетпісбаев Г.А., Тұрсынбаева Г.И. Трансформация дәуірінде қоғамның рухани бірігуінің факторы ретінде құқықтың маңыздылығы

Zhetpisbaev G.A., Tursynbayeva G.I. The value of law as a factor in the spiritual consolidation of society in the era of transformation

Тайторина Б.А., Молдахмет Д.И. Коррупция в системе государственной службы в контексте угроз устойчивому развитию государства (теоретико-правовой анализ)..... 14

Тайторина Б.А., Молдахмет Д.И. Мемлекеттік қызмет жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық мемлекеттің орнықты дамуына төнетін қатерлер контекстінде (теориялық-құқықтық талдау

Taitorina B.A., Moldakhmet D.I. Corruption in the civil service in the context of threats to the sustainable development of the state (theoretical and legal analysis)

КОНСТИТУЦИЈАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ.
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО.
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС
CONSTITUTIONAL LAW.
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

Жанузакова Л.Т., Алимбетова А.Р., Сакиева Р.С. Этика поведения как основа организационной культуры государственных служащих в Сингапуре и Малайзии..... 25

Жанузакова Л.Т., Алимбетова А.Р., Сакиева Р.С. Сингапур мен Малайзиядағы мемлекеттік қызметшілердің ұйымдық мәдениетінің негізі ретінде мінез-құлық этикасы

Zhanuzakova L.T., A.R. Alimbetova, Sakiyeva R.S. Ethics of conduct as the foundation of the organizational culture of civil servants in Singapore and Malaysia

Stvol M. Harmonization of the tax truth of the European union and national legislation: comparative legal analysis..... 39

Ствол М. Еуропалық одақтың салық құқығын және ұлттық заңнаманы үйлестіру: салыстырмалы-құқықтық талдау

Ствол М. Гармонизация налогового права Европейского союза и национального законодательства: сравнительно-правовой анализ

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№1(83), 2026

Главный редактор:
ТАЙТОРИНА Б.А.
д.ю.н., профессор

Зам. главного редактора:
Толубекова Б.Х. – д.ю.н., проф.

Научный редактор
Балгимбекова Г.У. – PhD, профессор,
Карагандинский университет имени
академика Е.А. Букетова;

Ответ. секретарь:
Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс. проф.

Тех.секретарь:
Тұрлыханқызы Қ. – PhD

Члены редколлегии:
Бурибаев Е.А. – д.ю.н., профессор, ректор
Жетысуского университета имени
И.Жансугурова (Казахстан)
Сабикенов С.Н. – д.ю.н., профессор,
академик НАН РК (Казахстан)
Цепелев В.Ф. – д.ю.н., профессор Академии
МВД (Россия)
Муратова Н.Г. – д.ю.н., профессор,
заведующая кафедрой Уголовного процесса
Казанского государственного университета
(Россия)
Мухамеджанов О.З. – д.ю.н., профессор,
Ташкентского государственного
юридического университета (Узбекистан)
Хлус А.М. – к.ю.н., доцент Белорусского
государственного университета (Беларусь)
Самарин В.И. – к.ю.н., доцент, Белорусского
государственного университета (Беларусь)
Жатканбаева А.Е. – д.ю.н., профессор
(Казахстан)
Хамзина Ж.А. – д.ю.н., профессор
(Казахстан)
Шелухин С.И. – PhD, профессор
Нью-Йоркского университета Джона Джексона
(США)
Элван О.Д. – доктор права, профессор
Стамбульского университета
Джержрахашиа (Турция)

© Казахский национальный педагогический университет им. Абая, 2026

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации
Республики Казахстан
8 мая 2009 г. № 10111 – Ж

Подписано в печать 30.03.2026.
Формат 60x84 1/8. Объем 14,3 уч.-изд.л.
Заказ 626

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
КазНПУ им. Абая
Издательство «Ұлағат»

Казахского национального педагогического университета имени Абая

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС.
ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ. БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС. ТРУДОВОЕ ПРАВО.
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
CIVIL LAW AND PROCESS. LABOR LAW.
EDUCATIONAL LAW

Богатырева Л.Б. Гражданско-правовые аспекты ограничения прав
медицинского работника..... 49
Богатырева Л.Б. Медицина қызметкерінің құқықтарын шектеудің
азаматтық-құқықтық аспектілері
Bogatyreva L.B. Civil law aspects of the restriction of the rights of a
medical worker

Sami Sezai Ural. Consumer as vulnerable subject of law: international
standards and turkish model of legal protection..... 59
Сами Сезай Урал. Тұтынушы құқықтың осал субъектісі ретінде:
халықаралық стандарттар және құқықтық қорғаудың түрік моделі
Сами Сезай Урал. Потребитель как уязвимый субъект права:
международные стандарты и турецкая модель правовой защиты

ҚЫЛЫМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
CRIMINAL LAW AND PROCESS. CRIMINOLOGY.
FORENSICS

Алибеков С.К., Бақытжанова Г.К. Судья қызметіндегі «процестік
емес байланысты» құқықтық реттеу мәселелері..... 67
Алибеков С.К., Бақытжанова Г.К. Проблемы правового
регулирования непроцессуальной деятельности судьи
Alibekov S.K., Bakytzhanova G.K. Problems of legal regulation of
non-procedural activities of judges

Жумадильдинова А.Б., Калкаева Н.Б. Абайсызда қылмыс
жасаған қылмыскерлердің криминологиялық сипаттамасы..... 74
Жумадильдинова А.Б., Калкаева Н.Б. Криминологическая
характеристика личности преступника неосторожного преступления
Zhumadildinova A.B., Kalkayeva N.B. Criminological characteristics
of the personality of the criminal of a negligent crime

Хамзина Ж.А., Тусубекова А.К. Криптовалютаның қылмыстық
құқық бұзушылық жүйесіндегі орны..... 83
Хамзина Ж.А., Тусубекова А.К. О роли криптовалюты в системе
уголовных правонарушений
Khamzina Zh.A., Tussubekova A.K. On the role of cryptocurrencies
in the system of criminal offenses

Төлеген А.Е., Калкаева Н.Б. Қазақстан Республикасының
Қылмыстық заңнамасы бойынша қылмыстық теріс қылыққа
тағайындалатын жаза жүйесін жетілдіру мәселелері..... 93
Төлеген А.Е., Калкаева Н.Б. Вопросы совершенствования
системы наказаний, назначаемых за уголовные проступки в рамках
уголовного законодательства Республики Казахстан
Tolegen A.E., Kalkayeva N.B. Issues of improving the system of
punishment imposed for criminal offenses within the framework of the
Criminal Legislation of the Republic of Kazakhstan

Kazakh National Pedagogical university
after Abai

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№1(83), 2026

Editor in chief:
ТАЙТОРИНА В.А.
doctor of law, professor

Executive Editor:
Толубекова В.Кх. – *doctor of law, professor*

Science Editor
Balgimbekova G.U. – *PhD, professor,*
Karaganda University named after academician
E.A. Buketov;

Answer. secretary:
Kalkayeva N.B. – *candidate of law.,*
associate professor

Technical Secretary:
Turlykhankyzy K. – *PhD*

The editorial board members:
Buribaev E.A. – *Doctor of Law, Professor,*
Rectop of Zhetysu University named after I.
Zhansugurov (Kazakhstan)
Sabikenov S.N. – *Doctor of Law, Professor,*
Academician of NAS RK (Kazakhstan)
Tsepelev V.F. – *Doctor of Law, Professor of*
Academy of the Ministry of Internal Affairs
(Russia)
Muratova N.G. – *Doctor of Law, Professor of*
Kazan State University (Russia)
Mukhamedzhanov O.Z. – *Doctor of Law,*
Professor of Tashkent State Law University
(Uzbekistan)
Khlus A.M. – *Candidate of Law, Associate*
Professor of Belarusian State University
(Belarus)
Samarin V.I. – *Candidate of Law, Associate*
Professor of Belarusian State University
(Belarus)
Zhatkanbaeva A.E. – *Doctor of Law, Professor*
(Kazakhstan)
Khamzina Zh.A. – *Doctor of Law, Professor*
(Kazakhstan)
Shelukhin S.I. – *PhD, professor at New York*
University John Jay (USA)
Elvan O.D. – *Doctor of Law, Professor of*
Istanbul Jerrahpash University (Turkey)

© Kazakh National Pedagogical university
after Abai, 2026

The journal is registered by the Ministry of
Culture and Information RK
8 May 2009. № 10111 – Ж

Signed to print 30.03.2026
Format 60x84 1/8
Volume 14,3 publ.literature
Order 626

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical university
after Abai

Авторлар туралы мәлімет..... 103
Сведения об авторах
Information about authors

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ.
МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТАРИХЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
GENERAL THEORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF STATE AND LAW

МРНТИ 10.07.45
УДК 340.12:17

<https://doi.org/10.51889/2959-6181.2026.83.1.001>

Жетписбаев Г.А.¹ , Турсынбаева Г.И.^{2*}

¹ *Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова*

² *«Q»University*

(e-mail: galymadam@mail.ru, *g.tursynbaeva@q.edu.kz)

ЦЕННОСТЬ ПРАВА КАК ФАКТОР ДУХОВНОЙ КОНСОЛИДАЦИИ ОБЩЕСТВА
В ЭПОХУ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Аннотация

В статье раскрывается аксиологический потенциал права как духовного основания общественной консолидации в условиях социальных и культурных трансформаций современности. Право рассматривается не только как нормативная система, но и как ценностный феномен, обеспечивающий единство общества через доверие, справедливость и моральную ответственность. Право осмысливается не только как совокупность норм, но и как аксиологическая система, отражающая моральные основания справедливости, доверия и ответственности. Исследованы институциональные, культурные и цивилизационные уровни проявления ценности права, а также их влияние на формирование духовного единства и социальной стабильности. Анализируются институциональные, культурные и цивилизационные уровни проявления ценности права в контексте модернизации Казахстана. Подчеркивается, что духовная легитимация права является необходимым условием укрепления правового государства, а также основой формирования новой правовой культуры и национальной идентичности. Исследование раскрывает аксиологический потенциал права как духовного основания общественной консолидации в условиях социальных и культурных трансформаций современности. Право рассматривается не только как нормативная система, но и как ценностный феномен, обеспечивающий единство общества через доверие, справедливость и моральную ответственность. Особое внимание уделяется анализу институциональных, культурных и цивилизационных уровней проявления ценности права. В контексте модернизации Казахстана показано, что право выступает важным инструментом укрепления общественного доверия и легитимности государственных институтов. Подчеркивается, что духовная легитимация права является необходимым условием укрепления правового государства, развития правовой культуры и формирования национальной идентичности.

Ключевые слова: право, ценности, духовная консолидация, трансформация, правовое сознание, правовая культура, легитимность.

Ғ.А. Жетпісбаев¹, Ғ.И. Тұрсынбаева²

¹ С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті

² «Q»University

(e-mail: galymadam@mail.ru, g.tursynbaeva@q.edu.kz)

ТРАНСФОРМАЦИЯ ДӘУІРІНДЕ ҚОҒАМНЫҢ РУХАНИ БІРІГУІНІҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ҚҰҚЫҚТЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі заманның әлеуметтік және мәдени өзгерістері жағдайында қоғамдық шоғырланудың рухани негізі ретінде құқықтың аксиологиялық әлеуеті ашылады. Құқық тек Нормативтік жүйе ретінде ғана емес, сонымен бірге сенім, әділеттілік және моральдық жауапкершілік арқылы қоғамның бірлігін қамтамасыз ететін құндылық құбылысы ретінде қарастырылады. Құқық тек нормалардың жиынтығы ретінде ғана емес, сонымен бірге әділеттіліктің, сенім мен жауапкершіліктің моральдық негіздерін көрсететін аксиологиялық жүйе ретінде де түсініледі. Құқық құндылығының көрінуінің институционалдық, мәдени және өркениеттік деңгейлері, сондай-ақ олардың рухани бірлік пен әлеуметтік тұрақтылықтың қалыптасуына әсері зерттелді. Қазақстанды жаңғырту контекстінде құқық құндылығының көрінуінің институционалдық, мәдени және өркениеттік деңгейлері талданады. Құқықты рухани заңдастыру құқықтық мемлекетті нығайтудың қажетті шарты, сондай-ақ жаңа құқықтық мәдениет пен ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың негізі болып табылатыны атап өтіледі. Зерттеу қазіргі заманның әлеуметтік және мәдени өзгерістері жағдайында қоғамдық шоғырланудың рухани негізі ретінде құқықтың аксиологиялық әлеуетін ашады. Құқық тек Нормативтік жүйе ретінде ғана емес, сонымен қатар сенім, әділеттілік және моральдық жауапкершілік арқылы қоғамның бірлігін қамтамасыз ететін құндылық құбылысы ретінде қарастырылады. Құқық құндылығының көрінуінің институционалдық, мәдени және өркениеттік деңгейлерін талдауға ерекше назар аударылады. Қазақстанды жаңғырту контекстінде құқық мемлекеттік институттардың қоғамдық сенімі мен заңдылығын нығайтудың маңызды құралы болып табылатыны көрсетілген. Құқықтың рухани заңдастырылуы құқықтық мемлекетті нығайтудың, құқықтық мәдениетті дамытудың және ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың қажетті шарты болып табылатыны атап өтіледі.

Түйін сөздер: құқық, құндылықтар, рухани шоғырлану, трансформация, құқықтық сана, құқықтық мәдениет, заңдылық.

G.A.Zhetpisbaev¹, G.I.Tursynbayeva²

¹ Kazakh National Medical University named after S.D.Asfendiyarov

² «Q»University

(e-mail: galymadam@mail.ru, g.tursynbaeva@q.edu.kz)

THE VALUE OF LAW AS A FACTOR IN THE SPIRITUAL CONSOLIDATION OF SOCIETY IN THE ERA OF TRANSFORMATION

Abstract

The article reveals the axiological potential of law as the spiritual foundation of social consolidation in the context of modern social and cultural transformations. Law is considered not only as a normative system, but also as a value phenomenon that ensures the unity of society through trust, justice and moral responsibility. Law is understood not only as a set of norms, but also as an axiological system reflecting the moral foundations of justice, trust and responsibility. The article examines the institutional, cultural and civilizational levels of the value of law, as well as their impact on the formation of spiritual unity and social stability. The article analyzes the institutional, cultural and civilizational levels of the value of law in the context of modernization of Kazakhstan. It is emphasized that the spiritual legitimization of

law is a necessary condition for strengthening the rule of law, as well as the basis for the formation of a new legal culture and national identity. The study reveals the axiological potential of law as the spiritual foundation of social consolidation in the context of modern social and cultural transformations. Law is considered not only as a normative system, but also as a value phenomenon that ensures the unity of society through trust, justice and moral responsibility. Special attention is paid to the analysis of institutional, cultural and civilizational levels of the manifestation of the value of law. The review of Kazakhstan's modernization shows that law is an important tool for strengthening public trust and the legitimacy of state institutions. It is emphasized that the spiritual legitimization of law is a necessary condition for strengthening the rule of law, the development of legal culture and the formation of national identity.

Key words: law, values, spiritual consolidation, transformation, legal consciousness, legal culture, legitimacy.

Введение

Современная эпоха характеризуется глубокой трансформацией общественных оснований - от ценностей индустриальной эпохи к новым цифровым и сетевым моделям существования. Эти процессы сопровождаются не только изменением социально-экономических структур, но и пересмотром самой системы ценностей, на которых базируется общественная жизнь. Право в данных условиях перестает быть исключительно инструментом государственного регулирования и становится ценностным институтом, отражающим духовное состояние общества и уровень его правовой зрелости.

В условиях цифровизации, глобальных миграций и политико-культурных вызовов XXI века человечество сталкивается с кризисом доверия, фрагментацией идентичности и ослаблением духовных основ общественной солидарности. В этих обстоятельствах именно право способно выступить универсальным языком согласия, опосредующим взаимодействие различных социальных групп и мировоззрений. Для Казахстана этот процесс особенно значим: проводимые конституционно-правовые реформы, направленные на укрепление справедливости, верховенства закона и ответственности государства перед обществом, требуют осмысления ценностной роли права как духовного ресурса нации.

Современное правосознание во многих обществах, включая постсоветское пространство, сохраняет инструментальное понимание права как системы норм, регулирующих поведение. Между тем право в своей сущности представляет не только совокупность юридических предписаний, но и нормативно-ценностное поле, формирующее духовное единство общества. Возникает необходимость рассмотреть, каким образом право может выполнять функцию духовной консолидации в эпоху трансформаций, когда традиционные формы солидарности ослабевают, а новые - ещё не укоренились.

Целью исследования является анализ ценности права как фактора духовной консолидации общества в условиях социально-культурных и политико-экономических преобразований, а также определение механизмов воздействия права на формирование доверия, идентичности и справедливости в современном казахстанском контексте. Исследование направлено на выявление духовно-интегративного потенциала права и его значения для укрепления общественного единства в эпоху трансформаций, когда правовые и этические ориентиры становятся решающим фактором устойчивости социальной системы.

Материалы и методы

Методологической основой исследования выступают системный, аксиологический, культурно-правовой и институциональный подходы, позволяющие рассматривать право не только как совокупность норм, но и как социально-духовный феномен, интегрирующий ценностные установки общества. Системный подход обеспечивает целостное восприятие права как элемента духовной, культурной и политической системы общества, что позволяет выявить его функции в обеспечении общественного согласия и легитимности институтов.

Аксиологический подход направлен на раскрытие ценностного содержания права и его способности выражать и транслировать универсальные моральные принципы справедливости, достоинства, ответственности и доверия. Он используется для анализа духовной природы правового сознания и роли права как медиатора между моралью и политикой.

Культурно-правовой подход позволил рассматривать право в контексте национальной идентичности, традиций и духовных основ казахстанского общества. Через этот подход исследуется процесс формирования правовой культуры и восприятие права как морального ориентира, обеспечивающего внутреннюю консолидацию граждан.

Институциональный подход применён для анализа функционирования государственных и правовых институтов как носителей ценностных норм. Особое внимание уделено исследованию механизмов доверия и подотчётности в контексте модернизации государственного управления и укрепления верховенства права.

Использование междисциплинарных подходов позволило сформировать целостную теоретическую модель понимания ценности права как духовного ресурса общества и подтвердить взаимосвязь между уровнем правовой культуры, доверием и степенью социальной консолидации.

Результаты и обсуждение

Вопрос о ценности права как духовно-нравственной категории занимает особое место в современной правовой науке и философии. Исследователи отмечают, что право, наряду с моралью и религией, выполняет функцию интеграции общества на основе признания общих смыслов и норм поведения [1; 2]. В контексте трансформации ценностных парадигм оно приобретает аксиологическое измерение, становясь формой выражения коллективного сознания.

Согласно Д.Хабермасу, современное право выступает медиатором между фактическим и должным, соединяя правовые нормы с общественным идеалом справедливости через коммуникацию и консенсус [3]. Аналогично Дж.Роулз рассматривает право как институционализированную справедливость, обеспечивающую моральное единство общества [4]. «Право понимать следует как духовно-культурный феномен, создающийся не просто людьми как конкретными существами, а духовными людьми (духовно зрелыми). Только развивая культуру и духовность, человек становится на путь создания прав как воплощения свободы, справедливости, добра, общего блага. Целостность, духовность и нравственность культуры являются обязательными конституирующими положениями верховенства прав во всех принципах бытия» [5].

Современные международные исследования подчёркивают ценностную функцию права в укреплении общественного доверия и социальной устойчивости. По данным Всемирного банка и Организации экономического сотрудничества и развития, верховенство закона и прозрачность институтов напрямую коррелируют с уровнем доверия граждан и социальной консолидацией [6; 7]. Право при этом выполняет не только регулятивную, но и восстановительную функцию, оно восстанавливает социальные связи, нарушенные кризисами и неравенством. В науке юриспруденции есть мнение: «Говоря о современном этапе реформ, осуществляемых правительством Казахстана, надо сказать, что этап этот достаточно проблематичен. По причине того, что мы мгновенно отказались от социальных устоев, складывающихся в течение социалистической истории страны, и перешли к капитализму классического образца, характеризующемуся жесткой рыночной экономикой, общество впало в состояние социального, морального, психологического напряжения, а нигилистическое сознание стало поддерживаться и политическими силами Казахстана» [8, с.401].

В рамках постсоветской и казахстанской правовой мысли проблема ценности права изучается в связи с вопросами духовного обновления и этической модернизации. Институционализация этических стандартов государственной службы становится основой формирования доверия и укрепления социальной справедливости [8]. Исследования казахстанских авторов подтверждают, что реализация концепции «Слышащего государства»

способствует формированию новой правовой культуры, в которой мораль и право воспринимаются как взаимодополняющие элементы управления. Право в условиях казахстанской модернизации должно восприниматься не как средство принуждения, а как выражение общественного согласия. Такое понимание отражает переход от легалистического к аксиологическому типу правосознания, где право рассматривается как форма духовного капитала общества [9; 10].

Международные организации, такие как Программа развития ООН и Организация экономического сотрудничества и развития, в своих ежегодных отчётах отмечают, что ценностный аспект верховенства права выступает одним из ключевых факторов социальной интеграции и устойчивого развития [11; 12]. В европейской теоретико-правовой традиции Н.Уокер развивает концепцию интерлегальности, показывая, что право может быть пространством диалога и согласия, объединяющим различные культурные и правовые системы [13].

Анализ современных источников позволяет заключить, что право в современном понимании является не только механизмом регулирования, но и инструментом духовного единства, формирующим пространство социальной справедливости, доверия и общественной гармонии.

Право как ценность представляет собой не только совокупность нормативных предписаний, но и особый духовно-культурный феномен, формирующий символическое единство общества. В философско-правовой традиции (И. Кант, Г. Гегель, Р. Дворкин) категория права соотносится с идеей справедливости и достоинства личности, отражая моральные основания общественного устройства. В этом смысле право выступает не просто инструментом государственного регулирования, а формой проявления человеческой свободы, институционализированной в общественной жизни.

В казахстанском контексте ценность права проявляется прежде всего в признании верховенства Конституции и законности как основополагающего начала общественного развития. Право выполняет интегративную функцию - объединяет различные социальные группы и культурные традиции на основе общих моральных принципов. Это придаёт правовой системе не только нормативную, но и духовную устойчивость.

Современные процессы урбанизации, цифровизации, глобализации, рост социального неравенства и политической поляризации усиливают потребность в духовной консолидации общества. В таких условиях право приобретает характер пространства согласия и взаимного признания, где общественные ценности получают институциональное выражение. В эпоху кризиса доверия право выполняет терапевтическую функцию: оно стабилизирует моральное поле, укрепляет социальное взаимодействие и воспроизводит символическое единство нации.

Особое значение это приобретает в Казахстане, где 2020-е годы отмечены масштабными конституционно-правовыми и институциональными реформами. Формирование новой правовой культуры, основанной на принципах верховенства закона, справедливости и служения обществу, сопровождается этическим обновлением государственной службы и судебной системы. Развитие антикоррупционных стандартов, внедрение механизмов подотчётности и прозрачности органов власти свидетельствует о том, что ценность права постепенно становится частью национальной идентичности.

В условиях глобальных трансформаций право выполняет две роли: нормативную и ценностную. Оно не только регулирует социальные отношения, но и задаёт морально-духовные ориентиры, направляя общество к справедливости, достоинству и солидарности.

В юридической литературе выделяют основные принципы воспроизводства духовных ценностей общества: принцип гуманизации ценностей, принцип самостоятельного формирования проблемно-ориентированного мышления, принцип редукции, принцип эмоционального переживания ценностей и принцип идентификации универсальных ценностей. Они обусловлены нравственной основой правового государства, которые образуют общечеловеческие принципы гуманизма и справедливости, равенства и свободы личности, ее чести и достоинства. Режим правовой государственности реально утверждает высшие нравственные ценности человека, обеспечивает их определяющую роль в жизни общества,

исключает произвол и насилие над личностью. Конкретно это выражается в демократических методах государственного управления, справедливости правосудия, в приоритете прав и свобод личности во взаимоотношениях с государством, защите прав меньшинства, терпимости к различным религиозным воззрениям и т.п. Духовная насыщенность государственной жизни в значительной степени определяет нравственную зрелость общества в целом, уровень его цивилизованности, гуманизм в социально-экономических и политических отношениях [14].

Ценность права в классическом правоведении трактуется как его «рациональность, объективность и универсальность с однозначно определяемым содержанием и объемом. В этой связи возникает несколько проблем, свойственных онтологии и гносеологии Нового времени, которые являются основаниями представления о праве - и его ценности - эпохи модерна. Наиболее существенной среди них представляется проблема рациональности в самом широком смысле этого слова, в том числе рациональности права, из которой вытекает проблема объективности и универсальности права [15, с.8].

Ценности права представляют собой ценности, олицетворенные правом. К таким ценностям относятся свобода, справедливость, равенство, взаимопомощь. Эти ценности ориентируют человеческое поведение на достижение определённых целей, стандартов, образцов поведения. Эти ценности не были изначально правовыми, присущими только праву как социальному регулятору, это ценности той культуры, в которой возникало право. Эти ценности пронизывают правосознание данного общества, играют роль высоких идеалов и таким образом становятся основными ценностями права.

Результаты анализа позволяют выделить три взаимосвязанных уровня проявления духовной консолидации общества через право.

1) Институциональный уровень связан с укреплением правовых институтов, обеспечивающих стабильность и предсказуемость общественных отношений. Доверие к суду, парламенту, правоохранительным органам и государственным институтам формирует основу общественного согласия. Согласно данным международных индексов управления (World Bank, OECD) [5; 6; 12], именно качество институтов и их воспринимаемая справедливость определяют степень социальной сплочённости. Для Казахстана это выражается в приоритете принципов законности и транспарентности, развитии механизмов общественного контроля и расширении участия граждан в правотворчестве.

2) Культурный уровень. Речь идёт о формировании устойчивого правового сознания, основанного на восприятии закона как нравственной нормы, а не внешнего принуждения. Правовая культура граждан становится носителем духовных ценностей, объединяющих общество. Этот процесс связан с воспитанием уважения к праву в образовательных учреждениях, поддержанием правовой грамотности и формированием ответственности через социальные институты. Культурное восприятие закона как «морального долга» обеспечивает внутреннюю консолидацию общества и воспроизводит доверие между личностью и государством.

2) Цивилизационный уровень. На этом уровне право становится пространством синтеза универсальных и национальных ценностей. Интеграция гуманистических принципов (справедливости, достоинства, солидарности, ответственности) в национальную правовую систему формирует культурный код государства. Как отмечает Н.Уокер [13], современное право в эпоху глобализации превращается в механизм интерлегальности в парадигме согласования различных правовых и культурных традиций. Для Казахстана этот процесс особенно важен, поскольку он позволяет соединить духовные основы евразийской идентичности с универсальными принципами правового государства.

Духовная консолидация общества невозможна без легитимации права в сознании граждан. Право должно быть не только формально действующим, но и морально признанным. Эта идея отражена в стратегических документах ООН и ОЭСР [10; 12], где подчеркивается значение доверия, справедливости и прозрачности как оснований социального мира.

Анализ показывает, что формирование доверия не есть побочный эффект реформ, а их духовная цель. Институциональные изменения обретают смысл только тогда, когда они подкреплены ценностным содержанием, разделяемым гражданами. Таким образом, духовная консолидация через право предполагает синтез нормативного и этического начал, что обеспечивает устойчивость правового государства и укрепление национальной идентичности.

В перспективе развитие казахстанской модели ценностного права требует интеграции аксиологических принципов в систему правового образования, судопроизводства и публичного управления. Это позволит не только повысить эффективность институтов, но и укрепить духовную основу государства, основанного на доверии, ответственности и справедливости.

Заключение

Современное общество переживает период глубокой трансформации: технологической, социальной и ценностной. В этих условиях право приобретает новое измерение, выходя за пределы формально-нормативной функции и становясь духовной основой общественного единства. Проведённый анализ показал, что ценность права заключается в его способности выступать инструментом духовной консолидации общества, связывая правовые, моральные и культурные начала в единую систему общественных смыслов.

Право как духовный феномен выполняет интегративную функцию, обеспечивая согласование интересов и ценностей различных социальных групп. Его аксиологическое содержание выражается в признании универсальных принципов (справедливости, достоинства, ответственности и доверия). Через институты права эти принципы приобретают нормативное воплощение, формируя основу общественного согласия и устойчивости государства.

Для Казахстана особую актуальность имеет переход от формального легализма к ценностному правопониманию, при котором право воспринимается как выражение коллективной воли и нравственного сознания нации. В рамках правовой модернизации укрепляются механизмы подотчётности, транспарентности и общественного участия, что способствует повышению доверия к государственным институтам. Эти процессы формируют новую модель правовой культуры, где закон выступает не внешним ограничителем, а внутренним моральным ориентиром.

Таким образом, духовная консолидация через право возможна лишь при условии синтеза юридического и этического измерений. Только признание права как ценности, не только юридической, но и духовной, позволяет обществу сохранить идентичность, устойчивость и способность к развитию в эпоху быстрых изменений.

Результаты исследования подтверждают необходимость дальнейшего изучения феномена ценности права в контексте формирования культуры доверия, развития этики публичной службы и укрепления правового государства. В этом направлении право становится не просто регулятором общественных отношений, а фундаментом духовного возрождения и стратегическим ресурсом устойчивого развития Казахстана.

Вклад авторов

Жетписбаев Г.А. рассмотрел теоретические основы ценности права и его место в системе социальных и духовных ценностей общества; проанализировал роль права как механизма регулирования общественных отношений в условиях социальных и политических преобразований; обосновал значение права для укрепления правового государства и развития гражданского общества; показал, что право выступает важным инструментом обеспечения социальной стабильности и справедливости.

Турсынбаева Г.И. исследовала роль права в духовной консолидации общества, особенно в условиях общественных трансформаций; подчеркнула значение правовой культуры и право-

сознания граждан для укрепления единства общества; рассмотрела влияние правовых ценностей на формирование общественного согласия и доверия к государственным институтам; проанализировала связь между духовными ценностями общества и развитием правовой системы.

Список использованной литературы:

1 Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. - Cambridge (MA): MIT Press, 1996 (reprint 2008). - 543 с.

2 Rawls J. *Political Liberalism. Expanded Edition*. - New York: Columbia University Press, 2005. - 576 с.

3 Habermas J. *Between Facts and Norms* - Cambridge (MA): MIT Press, 1996. - 543 с.

4 Rawls J. *Political Liberalism* - New York: Columbia University Press, 2005. - 576 с.

5 Петрович З.З. Духовно-культурный феномен современного права // ПНУО. 2014. №1 (7). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/duhovno-kulturnyy-fenomen-sovremennogo-prava> (дата обращения: 01.11.2025).

6 World Bank. *Worldwide Governance Indicators (WGI): Documentation and 2024 Update (1996–2023)*. - Washington, DC: World Bank, 2024. - URL: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/> (дата обращения: 01.11.2025).

7 OECD. *An Updated OECD Framework on Drivers of Trust in Public Institutions*. - Paris: OECD Publishing, 2021. - 65 p. - DOI: 10.1787/48903b1e-en.

8 Khamzina Z., Buribayev Y., Tileubergenov Y. *Institutionalizing Integrity: Rethinking Ethical and Cultural Standards in Kazakhstan's Civil Service* // *Frontiers in Political Science*. - 2025. - Vol. 7: 1573608. - DOI: 10.3389/fpos.2025.1573608.

9 Тубекова Д.О., Азретбергенова Г.Ж., Есымханова З.К. Важность совершенствования политики «слышащего государства» на региональном уровне. // *Вестник университета «Туран»*. – 2023. - №(3). – С.271-285. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-3-271-285>

10 Тасымова А.К. Особенности реализации правовой культуры современного Казахстана в контексте социальной модернизации // *Вестник Карагандинского университета. Серия «История. Философия»*. № 3(107)/2022. – С. 399 -407.

11 КИСИ при Президенте РК. *Реализация концепции «Слышащего государства» в Казахстане: аналитическая записка*. - Астана, 13 октября 2023. - URL: <https://kisi.kz>.

12 UNDP. *Rule of Law and Human Rights - Global Programme Annual Report 2022*. - New York: United Nations Development Programme, 2023. - 88 p. - URL: <https://www.undp.org/publications>.

13 Walker N. *Legalising inter-legality* // *European Law Open*. - 2022. - Vol. 1, No. 1. - P. 216–227. - DOI: 10.1017/elo.2022.4.

14 Чеботарева И.Ю. *Отражение духовно-нравственных ценностей в конституционном праве России* / И.Ю. Чеботарева, Ф.Н. Удычак, С.В. Савина // *Международный научно-исследовательский журнал*. - 2023. - №8 С. 1-5. - URL: <https://research-journal.org/archive/8-134-2023-august/10.23670/IRJ.2023.134.77> - DOI: 10.23670/IRJ.2023.134.77

15 Честнов И.Л. *Ценность права в постклассическом измерении* // *Russian journal of legal studies*, 2015. - № 3 (4). – С.7-17.

References:

1 Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. - Cambridge (MA): MIT Press, 1996 (reprint 2008). - 543 s.

2 Rawls J. *Political Liberalism. Expanded Edition*. - New York: Columbia University Press, 2005. - 576 s.

3 Habermas J. *Between Facts and Norms* - Cambridge (MA): MIT Press, 1996. - 543 s.

4 Rawls J. *Political Liberalism* - New York: Columbia University Press, 2005. - 576 s. 5

- 5 Petrovich Z.Z. *Duhovno-kul'turnyj fenomen sovremennogo prava* // PNiO. 2014. №1 (7). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/duhovno-kulturnyy-fenomen-sovremennogo-prava> (data obrashhenija: 01.11.2025).
- 6 World Bank. *Worldwide Governance Indicators (WGI): Documentation and 2024 Update (1996–2023)*. - Washington, DC: World Bank, 2024. - URL: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/> (data obrashhenija: 01.11.2025).
- 7 OECD. *An Updated OECD Framework on Drivers of Trust in Public Institutions*. - Paris: OECD Publishing, 2021. - 65 p. - DOI: 10.1787/48903b1e-en.
- 8 Khamzina Z., Buribayev Y., Tileubergenov Y. *Institutionalizing Integrity: Rethinking Ethical and Cultural Standards in Kazakhstan's Civil Service* // *Frontiers in Political Science*. - 2025. - Vol. 7: 1573608. - DOI: 10.3389/fpos.2025.1573608.
- 9 Tubekova D.O., Azretbergenova G.Zh., ESYMhanova Z.K. *Vazhnost' sovershenstvovaniya politiki «slyshashhego gosudarstva» na regional'nom urovne*. // *Vestnik universiteta «Turan»*. – 2023. - №(3). – S.271-285. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-3-271-285>
- 10 Tasymova A.K. *Osobennosti realizacii pravovoj kul'tury sovremennogo Kazahstana v kontekste social'noj modernizacii* // *Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Istorija. Filosofija»*. № 3(107)/2022. – S. 399 -407.
- 11 KISI pri Prezidente RK. *Realizacija koncepcii «Slyshashhego gosudarstva» v Kazahstane: analiticheskaja zapiska*. - Astana, 13 oktjabrja 2023. - URL: <https://kisi.kz>.
- 12 UNDP. *Rule of Law and Human Rights - Global Programme Annual Report 2022*. - New York: United Nations Development Programme, 2023. - 88 p. - URL: <https://www.undp.org/publications>.
- 13 Walker N. *Legalising inter-legality* // *European Law Open*. - 2022. - Vol. 1, No. 1. - P. 216–227. - DOI: 10.1017/elo.2022.4.
- 14 Chebotareva I.Ju. *Otrazhenie duhovno-nravstvennyh cennostej v konstitucionnom prave Rossii* / I.Ju. Chebotareva, F.N. Udychak, S.V. Savina // *Mezhdunarodnyj nauchno-issledovatel'skij zhurnal*. - 2023. - №8 S. 1-5. - URL: <https://research-journal.org/archive/8-134-2023-august/10.23670/IRJ.2023.134.77> - DOI: 10.23670/IRJ.2023.134.77
- 15 Chestnov I.L. *Cennost' prava v postklassicheskom izmerenii* // *Russian journal of legal studies*, 2015. - № 3 (4). – S.7-17.

Тайторина Б.А.¹ , Молдахмет Д.И.^{1*}

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: binur.a@mail.ru, * din.moldakhmet@gmail.com)

КОРРУПЦИЯ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В КОНТЕКСТЕ УГРОЗ УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ ГОСУДАРСТВА (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ)

Аннотация

В статье рассматривается коррупция в системе государственной службы как теоретико-правовая проблема, оказывающая системное воздействие на устойчивое развитие государства. Авторский подход основан на положениях теории государства и права, позволяющих выйти за рамки узкоотраслевого понимания коррупции и рассмотреть её как институциональную деформацию публичной власти, затрагивающую нормативные, ценностные и управленческие основания государственно-правовой системы. Особое внимание уделяется роли государственной службы как ключевого института реализации публичной власти и обеспечению долгосрочной устойчивости государственного развития.

В ходе исследования обосновано, что устойчивое развитие государства в правовом измерении предполагает воспроизводимость правовых институтов, доверие общества к публичной власти и эффективность правового регулирования. Коррупция в системе государственной службы подрывает данные основания, поскольку нарушает принцип равенства перед законом, снижает регулятивный потенциал права и формирует устойчивые неформальные практики принятия решений. Показано, что в условиях коррупции государственная служба утрачивает свою стабилизирующую функцию и перестаёт выполнять роль институционального механизма устойчивого развития.

В статье подчёркивается ограниченность преимущественно репрессивных антикоррупционных мер и обосновывается необходимость институционально ориентированного подхода к противодействию коррупции, включающего развитие служебной этики, механизмов подотчётности и правовой культуры. Сделан вывод о том, что противодействие коррупции должно рассматриваться как составная часть стратегии формирования устойчивого правового государства и эффективной публичной власти.

Ключевые слова: коррупция; государственная служба; устойчивое развитие; публичная власть; теория государства и права; антикоррупционная политика; правовое государство.

Б.А. Тайторина¹, Д.И. Молдахмет^{1*}

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: binur.a@mail.ru, din.moldakhmet@gmail.com)

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ ЖҮЙЕСІНДЕГІ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІҢ ОРНЫҚТЫ ДАМУЫНА ТӨНЕТІН ҚАТЕРЛЕР КОНТЕКСТІНДЕ (ТЕОРИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ)

Аңдатпа

Мақалада мемлекеттік қызмет жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық мемлекеттің орнықты дамуына жүйелі әсер ететін теориялық-құқықтық мәселе ретінде қарастырылады. Авторлық көзқарас мемлекет және құқық теориясының ережелеріне негізделген және сыбайлас жемқорлықты тар салалық түсініктен тыс, жария биліктің институционалдық деформациясы ретінде

қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл құбылыс мемлекеттік-құқықтық жүйенің нормативтік, құндылықтық және басқарушылық негіздеріне ықпал етеді. Мемлекеттік билікті жүзеге асырудың және мемлекеттің ұзақ мерзімді орнықтылығын қамтамасыз етудің негізгі институты ретінде мемлекеттік қызметтің рөліне ерекше назар аударылады.

Зерттеу барысында мемлекеттің құқықтық өлшемдегі орнықты дамуы құқықтық институттардың қайта өндірілуін, қоғамның мемлекеттік билікке деген сенімін және құқықтық реттеудің тиімділігін көздейтіні негізделеді. Мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлық бұл негіздерді бұзады, өйткені ол заң алдындағы теңдік қағидатын әлсіретеді, құқықтың реттеушілік әлеуетін төмендетеді және шешім қабылдаудың тұрақты бейресми тетіктерін қалыптастырады. Сыбайлас жемқорлық жағдайында мемлекеттік қызмет өзінің тұрақтандырушы функциясын жоғалтып, орнықты дамудың институционалдық тетігі болудан қалады.

Мақалада негізінен жазалау сипатындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралардың шектеулілігі көрсетіліп, қызметтік әдепті, есептілік тетіктерін және құқықтық мәдениетті дамытуға бағытталған институционалдық тәсілдің қажеттілігі дәлелденеді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл орнықты құқықтық мемлекет пен тиімді жария билікті қалыптастыру стратегиясының құрамдас бөлігі ретінде қарастырылуы тиіс деген қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық; мемлекеттік қызмет; орнықты даму; жария билік; мемлекет және құқық теориясы; сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат; құқықтық мемлекет.

B.A. Taitorina¹, D.I. Moldakhmet¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

(e-mail: binur.a@mail.ru, din.moldakhmet@gmail.com)

CORRUPTION IN THE CIVIL SERVICE IN THE CONTEXT OF THREATS TO THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE STATE (THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS)

Abstract

The article examines corruption in the civil service as a theoretical and legal problem that has a systemic impact on the sustainable development of the state. The author's approach is based on the provisions of the theory of state and law, which make it possible to go beyond a narrow sectoral understanding of corruption and to consider it as an institutional deformation of public authority affecting the normative, value-based and managerial foundations of the state-legal system. Particular attention is paid to the role of the civil service as a key institution for the exercise of public authority and for ensuring the long-term sustainability of state development.

The study substantiates that sustainable development of the state in its legal dimension presupposes the reproducibility of legal institutions, public trust in state authority, and the effectiveness of legal regulation. Corruption in the civil service undermines these foundations, as it violates the principle of equality before the law, reduces the regulatory potential of law, and forms stable informal decision-making practices. It is demonstrated that under conditions of corruption the civil service loses its stabilizing function and ceases to act as an institutional mechanism of sustainable development.

The article emphasizes the limitations of predominantly repressive anti-corruption measures and substantiates the need for an institutionally oriented approach to combating corruption, including the development of service ethics, accountability mechanisms and legal culture. It is concluded that anti-corruption efforts should be regarded as an integral part of the strategy for building a sustainable rule-of-law state and effective public authority.

Key words: corruption; civil service; sustainable development; public authority; theory of state and law; anti-corruption policy; rule-of-law state.

Введение

В современной теории государства и права устойчивое развитие государства рассматривается не только как характеристика экономической динамики, но прежде всего как показатель качества публичной власти и государственных институтов. Устойчивость государства в правовом измерении предполагает способность публичной власти обеспечивать верховенство права, защиту прав и свобод человека, социальную справедливость, предсказуемость правового регулирования и доверие общества к государственным институтам. В этой системе координат государственная служба занимает центральное место, поскольку именно через деятельность государственных служащих реализуются функции государства, обеспечивается исполнение законов, осуществляется управление общественными процессами и достигаются цели социально-экономического развития. Конституционные основы Республики Казахстан прямо ориентируют государственную деятельность на общественное согласие, политическую стабильность, экономическое развитие в интересах всего народа и верховенство Конституции как акта высшей юридической силы, обладающего прямым действием¹.

Вместе с тем устойчивое развитие государства оказывается уязвимым в условиях распространения коррупции в системе государственной службы. Коррупция в данной сфере не ограничивается причинением имущественного ущерба или совершением отдельных правонарушений, а затрагивает институциональные основы публичной власти. В результате коррупционных практик происходит искажение публичного интереса, нарушается принцип равенства перед законом, подрывается законность и формируется недоверие граждан к государственным институтам. Именно поэтому в современных международных документах коррупция рассматривается как фактор, препятствующий устойчивому развитию, а противодействие ей - как необходимое условие формирования эффективных и подотчетных институтов власти. В Повестке дня Организации Объединенных Наций в области устойчивого развития на период до 2030 года особое внимание уделяется задаче формирования эффективных, подотчетных и прозрачных государственных институтов, а также значительного сокращения масштабов коррупции и взяточничества как системных препятствий устойчивому развитию².

С позиций теории государства и права устойчивость развития государства предполагает наличие правопорядка, основанного на действии общеобязательных правовых норм и институционально закрепленных механизмов их реализации. Право в этом смысле выполняет функцию упорядочивания общественных отношений, обеспечивая стабильность, предсказуемость и согласованность поведения субъектов [1, с. 27]. Коррупция в системе государственной службы действует в противоположном направлении, подменяя правовое регулирование неформальными практиками и личными договоренностями, что приводит к ослаблению нормативной силы права и снижению эффективности правового воздействия. Данный подход находит подтверждение и в международно-правовых актах, где коррупция квалифицируется как явление, подрывающее основы демократии, верховенства права и устойчивого развития, негативно влияющее на социально-экономическое положение государств и качество жизни населения³.

Для Республики Казахстан данная проблема имеет особую значимость в контексте проводимой антикоррупционной политики и реформирования системы государственной службы. Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» направлен на формирование комплексной системы правовых и организационных мер, ориентированных на предупреждение коррупции, выявление и устранение ее причин, а также минимизацию

¹ Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г.) – URL:

² Организация Объединённых Наций. Генеральная Ассамблея. Резолюция 70/1 от 25 сентября 2015 г. «Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года». – Нью-Йорк, 2015. – 44 с.

³ Конвенция Организации Объединённых Наций против коррупции (принята резолюцией 58/4 ГА ООН от 31 октября 2003 г.). – Нью-Йорк, 2004. – 72 с.

коррупционных рисков в деятельности государственных органов и должностных лиц⁴. При этом в самом законе подчеркивается его конституционная обусловленность и направленность на реализацию принципов правового государства. Вместе с тем эффективность антикоррупционных мер во многом зависит от теоретического осмысления коррупции как институционального явления, подрывающего устойчивость государственного развития.

В отечественной юридической науке, включая современные публикации казахстанских исследователей, отмечается, что коррупция в системе государственной службы оказывает комплексное негативное воздействие на эффективность государственного управления, снижает доверие общества к публичной власти и препятствует достижению долгосрочных целей развития [2, с.24; 3, с.24; 4, с.45]. Однако теоретико-правовой анализ коррупции как угрозы устойчивому развитию государства пока остается недостаточно разработанным, что обуславливает необходимость дальнейших исследований в рамках теории государства и права.

Цель настоящей статьи состоит в теоретико-правовом анализе коррупции в системе государственной службы как угрозы устойчивому развитию государства, а также в выявлении правовых и институциональных ориентиров противодействия данному явлению с учетом международных стандартов и национальной правовой системы Республики Казахстан.

Материалы и методы

Методологическую основу настоящего исследования образуют положения теории государства и права, позволяющие рассматривать коррупцию в системе государственной службы не как частное правонарушение, а как социально-правовое и институциональное явление, оказывающее воздействие на устойчивость государственного развития. В центре внимания находится государственная служба как базовый институт публичной власти, через который реализуются функции государства и обеспечивается правопорядок.

Материалами исследования послужили нормативные правовые акты Республики Казахстан, международно-правовые документы, а также труды отечественных и зарубежных теоретиков государства и права, посвященные проблемам устойчивости государства, публичной власти, правового государства и институциональных деформаций. В качестве нормативной базы использованы положения Конституции Республики Казахстан, закрепляющие основы публичной власти и принцип верховенства права, а также законодательство о противодействии коррупции, отражающее современное состояние правового регулирования в данной сфере. Международно-правовой контекст исследования сформирован на основе документов Организации Объединённых Наций, в которых коррупция рассматривается как препятствие устойчивому развитию и эффективному государственному управлению.

Теоретическую базу исследования составляют труды представителей общей теории права и государства, в которых раскрываются категории устойчивости государства, правопорядка, публичной власти и институциональной организации управления. В частности, используются концептуальные положения о праве как регуляторе общественных отношений и условия стабильности социальных систем, а также идеи о взаимосвязи качества государственных институтов и устойчивости развития [5, с. 27; 6, с.187; 7, с.90]. Значимую роль в методологическом плане играют работы, в которых государственная служба рассматривается как элемент механизма государства и форма профессионального осуществления публичной власти [8; 9].

В ходе исследования применялся диалектический метод, позволивший рассмотреть коррупцию в системе государственной службы в её развитии и взаимосвязи с социально-экономическими и правовыми процессами. Использование данного метода обеспечило выявление противоречий между нормативным назначением государственной службы и

---

⁴ О противодействии коррупции: Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 г. № 410-V ЗРК (с изм. и доп.). – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410>

фактическими коррупционными практиками, подрывающими устойчивость государственного развития.

Важное значение имел системный метод, с помощью которого коррупция анализировалась как элемент более широкой системы публичной власти и государственного управления. Это позволило рассмотреть коррупцию не изолированно, а во взаимосвязи с такими элементами, как правопорядок, легитимность власти, доверие общества и эффективность государственных институтов. Системный подход дал возможность выявить комплексный характер угроз, которые коррупция создаёт для устойчивого развития государства.

В рамках исследования также использовался структурно-функциональный метод, позволивший определить функциональное назначение государственной службы в обеспечении устойчивого развития и показать, каким образом коррупция приводит к деформации её основных функций. Применение данного метода позволило установить, что коррупция трансформирует государственную службу из механизма реализации публичного интереса в источник институциональных рисков, подрывающих устойчивость государства.

Для анализа нормативных источников и теоретических концепций применялся формально-юридический метод, обеспечивший выявление правового содержания норм антикоррупционного законодательства и их соотношения с конституционными принципами. Данный метод позволил установить, что коррупция в системе государственной службы противоречит базовым началам правового государства и принципу верховенства права, что имеет принципиальное значение для оценки её влияния на устойчивое развитие.

Дополнительно использовался сравнительно-правовой метод, позволивший сопоставить национальные подходы к противодействию коррупции с международными стандартами, закреплёнными в документах Организации Объединённых Наций. Это обеспечило выявление общих тенденций и теоретических ориентиров противодействия коррупции как институциональной угрозе устойчивому развитию.

Таким образом, совокупность использованных материалов и методов позволила провести комплексный теоретико-правовой анализ коррупции в системе государственной службы как фактора, подрывающего устойчивое развитие государства, и создать методологическую основу для формулирования обоснованных научных выводов.

Результаты и обсуждение

Проведённый теоретико-правовой анализ позволил получить ряд концептуально значимых результатов, раскрывающих коррупцию в системе государственной службы как системную угрозу устойчивому развитию государства. В отличие от отраслевых юридических исследований, сосредоточенных преимущественно на уголовно-правовой или административно-правовой ответственности, настоящее исследование подтверждает, что коррупция должна рассматриваться как институциональное явление, затрагивающее основы публичной власти, правопорядка и долгосрочной устойчивости государственно-правовой системы.

1. Коррупция как элемент трансформации антикоррупционной парадигмы государства

Первым результатом исследования является подтверждение тезиса о том, что современное понимание коррупции выходит за рамки её традиционной трактовки как совокупности правонарушений. Коррупция всё в большей степени осмысливается в теории государства и права как показатель состояния публичной власти и институционального качества государства. В этом контексте особое значение имеет теоретико-правовой анализ антикоррупционной парадигмы, предложенный С. Ю. Чимаровым и С. В. Паншиной, которые обосновывают необходимость перехода от узко репрессивной модели противодействия коррупции к институционально ориентированному подходу, основанному на укреплении публичных институтов и правовых ценностей [10, с. 11].

Результаты настоящего исследования подтверждают данный вывод и показывают, что коррупция в системе государственной службы отражает глубинные дисфункции механизма государства. Она свидетельствует о расхождении между нормативным назначением публичной

власти и фактической практикой её осуществления, что непосредственно влияет на устойчивость развития государства. В условиях, когда антикоррупционная политика не подкреплена институциональными изменениями, коррупция воспроизводится как устойчивая модель поведения внутри публичной службы.

2. Коррупция в государственной службе как фактор институциональной неустойчивости

Вторым важным результатом исследования является выявление устойчивой связи между коррупцией в системе государственной службы и снижением институциональной устойчивости государства. С позиций теории государства и права устойчивое развитие предполагает способность государственных институтов сохранять функциональность, легитимность и нормативную устойчивость в условиях внешних и внутренних вызовов. Коррупция разрушает эту способность, поскольку подрывает доверие к государственным органам и снижает регулятивный потенциал права.

В международной теоретической литературе подчёркивается, что устойчивость государства напрямую зависит от качества управления и добропорядочности публичной службы. Так, Ф.Фукуяма указывает, что эффективное управление и легитимность институтов формируются не столько через формальное наличие норм, сколько через их последовательную и непредвзятую реализацию [7, с. 270]. Полученные результаты подтверждают, что коррупция в системе государственной службы ведёт к селективному применению права, что несовместимо с принципами устойчивого развития.

3. Институционально-управленческое измерение коррупции

Третьим результатом исследования является уточнение роли коррупции как институционально-управленческого фактора, влияющего на эффективность государственной службы [3, с. 5]. Несмотря на более ранний год публикации, данная работа сохраняет теоретическую ценность как базовый институциональный анализ.

Результаты исследования подтверждают, что коррупция снижает управленческую рациональность государственной службы, искажает приоритеты публичной политики и препятствует достижению стратегических целей развития. Это проявляется в снижении качества государственных услуг, росте недоверия граждан и ослаблении способности государства к реализации долгосрочных программ. В контексте устойчивого развития данные эффекты приобретают системный характер, поскольку затрагивают одновременно экономическое, социальное и правовое измерения развития.

4. Коррупция и противоречие целям устойчивого развития

Четвёртым результатом исследования является обоснование противоречия между коррупцией и устойчивым развитием как нормативно-ценностной категорией современного государства. Устойчивое развитие предполагает ориентацию публичной власти на долгосрочные общественные интересы, межпоколенческую справедливость и институциональную стабильность. Коррупция, напротив, ориентирует государственную деятельность на краткосрочную выгоду и частные интересы, что подрывает саму логику устойчивости.

В исследованиях А. Мунгиу-Пиппиди подчёркивается, что коррупция является следствием слабости институтов и одновременно фактором, препятствующим их развитию [8, с. 89]. Результаты настоящего исследования согласуются с данным подходом и подтверждают, что коррупция в системе государственной службы выступает не только симптомом, но и причиной институциональной деградации, препятствующей устойчивому развитию государства.

5. Теоретико-правовое осмысление современного состояния противодействия коррупции

Пятый результат исследования связан с оценкой современных подходов к противодействию коррупции с позиций теории государства и права. Анализ показывает, что в современных государствах, включая Республику Казахстан, наблюдается тенденция к институционализации антикоррупционных механизмов, ориентированных на профилактику, управление конфликтом интересов и повышение прозрачности государственной службы. Однако без теоретико-правового осмысления данных процессов антикоррупционная политика рискует остаться фрагментарной.

Работы Чимарова и Паншиной демонстрируют, что эффективность антикоррупционной парадигмы зависит от её укоренённости в системе правовых ценностей и принципов публичной власти [10, с. 12]. Результаты исследования подтверждают данный вывод и показывают, что устойчивое развитие государства невозможно без формирования антикоррупционно устойчивой модели государственной службы как института публичной власти.

Развёрнутое обсуждение полученных результатов позволяет перейти от фиксации выявленных закономерностей к их теоретико-правовой интерпретации в контексте современной науки о государстве и праве. Коррупция в системе государственной службы в данном аспекте выступает не как побочный дефект управления, а как структурный фактор, отражающий состояние публичной власти и её институциональной устойчивости. Именно это обстоятельство позволяет рассматривать коррупцию как угрозу устойчивому развитию государства в его правовом и институциональном измерении.

В теории государства и права устойчивое развитие государства связано не только с экономическими показателями или социальной стабильностью, но прежде всего со способностью публичной власти воспроизводить легитимные, эффективные и общеобязательные правила поведения. Коррупция подрывает эту способность, поскольку внедряет в механизм государственного управления альтернативные, неформальные регуляторы, не основанные на праве. В результате формируется разрыв между нормативно закреплённой моделью публичной власти и фактической практикой её осуществления, что негативно отражается на устойчивости государственно-правовой системы.

С теоретико-правовых позиций принципиально важно, что коррупция воздействует не только на отдельные управленческие решения, но и на структуру публичной власти как таковой. Ф.Фукуяма, анализируя качество государственного управления, подчёркивает, что устойчивость государства определяется способностью его институтов действовать беспристрастно и в публичных интересах, а не в интересах отдельных групп или лиц [7, р. 269-272]. Коррупция в системе государственной службы разрушает данную беспристрастность, тем самым подрывая институциональные основания устойчивого развития.

Особого внимания в обсуждении заслуживает проблема легитимности публичной власти. В теории государства легитимность понимается как общественное признание правомерности власти и готовность следовать установленным ею правилам. Коррупционные практики формируют у общества представление о несправедливости и избирательности государственного управления, что ведёт к снижению доверия к государственным институтам. В условиях утраты доверия государство сталкивается с ограничениями при реализации долгосрочных стратегий развития, поскольку устойчивое развитие невозможно без общественной поддержки и правовой лояльности населения.

Существенное значение имеет обсуждение институционального характера коррупции. Коррупция не возникает исключительно из-за недостатков законодательства или личных качеств должностных лиц. Как показывает институциональный анализ, она воспроизводится в условиях слабости механизмов подотчётности, контроля и этической регуляции публичной службы. А.Мунгиу-Пиппиди подчёркивает, что коррупция является следствием системных институциональных дисбалансов и одновременно фактором, препятствующим их преодолению [8, р. 85–88]. В этом смысле коррупция в государственной службе формирует замкнутый круг институциональной деградации, несовместимый с целями устойчивого развития.

В теории государства и права государственная служба рассматривается как профессиональный корпус, обеспечивающий непрерывность и стабильность публичной власти. Однако коррупция разрушает меритократические и правовые основания государственной службы, снижая её способность выполнять данную функцию. В результате государственная служба утрачивает роль институционального стабилизатора и превращается в источник рисков для устойчивого развития.

В данном контексте важным является вывод о необходимости институционально ориентированной антикоррупционной политики. Современные международные исследования

подчёркивают, что эффективность противодействия коррупции определяется не количеством принятых нормативных актов, а качеством институциональной среды, включая прозрачность процедур, подотчётность должностных лиц и устойчивость этических стандартов⁵. Это положение имеет принципиальное значение для теории государства и права, поскольку указывает на ограниченность сугубо репрессивных мер в обеспечении устойчивого развития. Авторы рассматривают коррупцию как системную институциональную проблему, что позволяет интерпретировать её как угрозу устойчивому развитию государства [11], анализируют влияние коррупции на легитимность публичной власти и устойчивость государственно-правовых институтов [12], раскрывают институциональный подход к оценке государственного управления и используется для теоретического осмысления устойчивости власти [13], рассматривают институциональные причины коррупции и её влияние на демократические и правовые основы государства [14].

С теоретико-правовой точки зрения коррупция также должна рассматриваться как фактор, разрушающий ценностные основания государства. Устойчивое развитие предполагает ориентацию публичной власти на долгосрочные общественные интересы и межпоколенческую ответственность. Коррупция подменяет данную ориентацию краткосрочной выгодой и частными интересами, что ведёт к эрозии правовых ценностей и снижению нормативной направленности государственной политики. В этом смысле коррупция препятствует формированию устойчивого правового государства, способного к самовоспроизводству на основе права.

В казахстанском контексте обсуждение результатов позволяет сделать вывод о том, что антикоррупционная политика должна рассматриваться как часть общей стратегии устойчивого развития государства. Без теоретико-правового осмысления коррупции как институциональной угрозы существует риск фрагментарности реформ и их ограниченного воздействия на государственно-правовую систему. Теория государства и права предоставляет инструменты для интеграции антикоррупционных мер в более широкую концепцию развития публичной власти и правопорядка.

Таким образом, обсуждение результатов подтверждает, что коррупция в системе государственной службы представляет собой системную теоретико-правовую угрозу устойчивому развитию государства. Она затрагивает институциональные, ценностные и нормативные основания публичной власти и требует комплексного, институционально ориентированного подхода к противодействию. Устойчивое развитие государства в данном контексте возможно лишь при условии формирования антикоррупционно устойчивой модели государственной службы, основанной на правовых ценностях, подотчётности и доверии общества к публичной власти.

Заключение

Проведённое исследование позволяет сделать обобщающий теоретико-правовой вывод о том, что коррупция в системе государственной службы представляет собой не частное отклонение в сфере публичного управления, а структурную угрозу устойчивому развитию государства. В рамках теории государства и права коррупция должна рассматриваться как фактор, затрагивающий базовые элементы публичной власти: нормативность правового регулирования, институциональную устойчивость, легитимность власти и способность государства к долгосрочному развитию.

Устойчивое развитие государства в правовом измерении предполагает воспроизводимость институциональных и ценностных оснований публичной власти. Государственная служба в этом

---

⁵ OECD. Public Integrity Outlook 2022. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 164 p.

контексте выступает ключевым институтом, обеспечивающим практическую реализацию правовых норм и стратегических целей государства. Коррупция в данной сфере разрушает данную функцию, поскольку подменяет публичный интерес частным, нарушает принцип равенства перед законом и формирует устойчивые неформальные практики, не поддающиеся правовой институционализации. Это приводит к снижению регулятивного потенциала права и подрыву устойчивости государственно-правовой системы.

Теоретико-правовой анализ показывает, что коррупция оказывает кумулятивное воздействие на развитие государства. Она снижает эффективность государственного управления, подрывает доверие общества к публичной власти и ограничивает способность государства реализовывать долгосрочные программы развития. В отличие от отраслевых подходов, сосредоточенных преимущественно на юридической ответственности и контроле, теория государства и права позволяет выявить глубинные механизмы данного воздействия, связанные с институциональной деформацией публичной власти и эрозией правовых ценностей.

Существенным теоретическим выводом является положение о том, что устойчивое развитие государства невозможно без институционально устойчивой модели государственной службы. Такая модель предполагает не только наличие формально закреплённых антикоррупционных норм, но и их укоренённость в системе правовых принципов, служебной этики и публичной ответственности. Коррупция в этом смысле выступает индикатором несоответствия между нормативной моделью государства и фактической практикой осуществления публичной власти.

Полученные выводы подтверждают необходимость переосмысления антикоррупционной политики в контексте устойчивого развития государства. Противодействие коррупции должно рассматриваться не как автономное направление правовой политики, а как составная часть стратегии формирования устойчивого правопорядка и эффективной публичной власти. Это предполагает переход от преимущественно репрессивных мер к институционально ориентированным подходам, направленным на укрепление подотчётности, прозрачности и правовой культуры государственной службы.

Таким образом, коррупция в системе государственной службы в теоретико-правовом измерении выступает фактором, подрывающим устойчивое развитие государства на институциональном, нормативном и ценностном уровнях. Теория государства и права предоставляет необходимый методологический инструментарий для осмысления данного явления и формирования концептуальных ориентиров противодействия коррупции как условия устойчивости современного государства. Дальнейшие исследования в данном направлении могут быть направлены на углубление анализа взаимосвязи антикоррупционной политики, служебной этики и устойчивости публичной власти в условиях трансформации государственно-правовых систем.

Вклад авторов.

Тайторина Б.А. определила концепцию исследования, научное направление и методологическую основу работы, осуществила интерпретацию научных результатов, сформулировала основные выводы.

Молдахмет Д.И. осуществил сбор научных источников и нормативных правовых актов, участвовал в подготовке всех разделов статьи, проведении теоретико-правового анализа проблемы коррупции в системе государственной службы и оформлении результатов исследования.

Информация о финансировании. Данное исследование было профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № BR27195163 Архитектоника трансформации организационной культуры государственной службы Казахстана).

Список использованной литературы:

- 1 Алексеев С. С. Теория права. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: БЕК, 1995. - 320 с.
- 2 Айтхожин К. К., Байсалова Г. Т. Этическое измерение государственной службы как политико-правового института // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Юриспруденция». - 2024. - № 2(76). - С. 23–30
- 3 Байтекова Қ.Ж., Рахметова Н.Ж., Шамиен Ж.А. Мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру факторы ретінде мемлекеттік қызмет жүйесіндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл // ҚазҰУ Хабаршысы. Заң сериясы. -2019. - No2 (90). - Б.4-12. DOI: 10.26577/JAPJ.2019.v90.i2.01.
- 4 Балгимбекова Г. У., Залесны Я. Система мер противодействия коррупции на государственной службе Республики Казахстан // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Юриспруденция». - 2025. - Т. 80, № 2. - С. 44–51.
- 5 Марченко М. Н. Теория государства и права. - М.: Проспект, 2020. - 640 с.
- 6 Тихомиров Ю. А. Публичное право и управление. - М.: Норма, 2021. - 368 с.
- 7 Fukuyama F. Governance: What Do We Know, and How Do We Know It? // Annual Review of Political Science. - 2016. - Vol. 19. - P. 89–105.
- 8 Mungiu-Pippidi A. The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption. - Cambridge: Cambridge University Press, 2015. - 296 p.
- 9 Rothstein B., Teorell J. What Is Quality of Government? A Theory of Impartial Government Institutions // Governance. - 2008. - Vol. 21, No. 2. - P. 165–190.
- 10 Чимаров С.Ю., Панишина С.В. Теоретико-правовой анализ антикоррупционной парадигмы Казахстана // Аграрное и земельное право. - 2025. - № 7. - С. 11–13. - DOI: 10.47643/1815-1329_2025_7_11.
- 11 Persson A., Rothstein B., Teorell J. Why Anticorruption Reforms Fail: Systemic Corruption as a Collective Action Problem // Governance. - 2013. - Vol. 26, No. 3. - P. 449–471.
- 12 Johnston M. Corruption, Contention and Reform: The Power of Deep Democratization // Cambridge Review of International Affairs. - 2014. - Vol. 27, No. 3. - P. 432–449.
- 13 Kaufmann D., Kraay A. Governance Indicators: Where Are We, Where Should We Be Going? // World Bank Research Observer. - 2008. - Vol. 23, No. 1. - P. 1–30.
- 14 Rose-Ackerman S., Palifka B. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform // Journal of Democracy. - 2016. - Vol. 27, No. 4. - P. 127–141.

References:

- 1 Alekseev S. S. Teorija prava. - 2-e izd., pererab. i dop. - M.: BEK, 1995. - 320 s.
- 2 Ajthozhin K. K., Bajsalova G. T. Jeticheskoe izmerenie gosudarstvennoj sluzhby kak politiko-pravovogo instituta // Vestnik KazNPU imeni Abaja. Serija «Jurisprudencija». - 2024. - № 2(76). - S. 23–30
- 3 Bajtekova Қ. Zh., Rahmetova N. Zh., Shamshen Zh. A. Memlekettik basqarudyn tiimdiligin arttyru faktory retinde memlekettik qyzmet zhyjesindegi sybajlas zhemqorlyqqa qarsy is-qimyl // QazU Habarshysy. Zan serijasy. -2019. - No2 (90). - B.4-12. DOI: 10.26577/JAPJ.2019.v90.i2.01.
- 4 Balgimbekova G. U., Zalesny Ja. Sistema mer protivodejstvija korrupcii na gosudarstvennoj sluzhbe Respubliki Kazahstan // Vestnik KazNPU imeni Abaja. Serija «Jurisprudencija». - 2025. - T. 80, № 2. - S. 44–51.
- 5 Marchenko M. N. Teorija gosudarstva i prava. - M.: Prospekt, 2020. - 640 s.
- 6 Tihomirov Ju. A. Publichnoe pravo i upravlenie. - M.: Norma, 2021. - 368 s.
- 7 Fukuyama F. Governance: What Do We Know, and How Do We Know It? // Annual Review of Political Science. - 2016. - Vol. 19. - P. 89–105.

8 Mungiu-Pippidi A. *The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption*. - Cambridge: Cambridge University Press, 2015. - 296 p.

9 Rothstein B., Teorell J. *What Is Quality of Government? A Theory of Impartial Government Institutions* // *Governance*. - 2008. - Vol. 21, No. 2. - P. 165–190.

10 Chimarov S.Ju., Panshina S.V. *Teoretiko-pravovoj analiz antikorrupcionnoj paradigmy Kazahstana* // *Agrarnoe i zemel'noe pravo*. - 2025. - № 7. - S. 11–13. - DOI: 10.47643/1815-1329_2025_7_11.

11 Persson A., Rothstein B., Teorell J. *Why Anticorruption Reforms Fail: Systemic Corruption as a Collective Action Problem* // *Governance*. - 2013. - Vol. 26, No. 3. - P. 449–471.

12 Johnston M. *Corruption, Contention and Reform: The Power of Deep Democratization* // *Cambridge Review of International Affairs*. - 2014. - Vol. 27, No. 3. - P. 432–449.

13 Kaufmann D., Kraay A. *Governance Indicators: Where Are We, Where Should We Be Going?* // *World Bank Research Observer*. - 2008. - Vol. 23, No. 1. - P. 1–30.

14 Rose-Ackerman S., Palifka B. *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform* // *Journal of Democracy*. - 2016. - Vol. 27, No. 4. - P. 127–141.

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС
CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

МРНТИ 10.17.25; 10.87.91; 10.91;
УДК 34 (4/9); 341 (4/9); 342.9.07

<https://doi.org/10.51889/2959-6181.2026.83.1.003>

Жанузакова Л.Т.¹ , Алимбетова А.Р.^{2*} , Сакиева Р.С.³

¹ Университет «Туран»; Институт законодательства и правовой информации
Республики Казахстан; Каспийский общественный университет

² Алматинский Гуманитарно-Экономический университет

³ "Q" University

(e-mail: zhanleila@mail.ru, *alimbetova_alida@mail.ru, sakiyeva.rsty@mail.ru)

ЭТИКА ПОВЕДЕНИЯ КАК ОСНОВА ОРГАНИЗАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ
ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ В СИНГАПУРЕ И МАЛАЙЗИИ

Аннотация

Этика в системе государственной службы является основным элементом государственного управления и доверия общества к институтам власти. Международные организации, в частности, Организация Экономического Сотрудничества и Развития (ОЭСР), предложили систематизированные принципы управления этикой в государственной службе, а позднее концепцию публичной добросовестности, охватывающую весь государственный сектор и его взаимодействие с гражданским обществом. В настоящее время документы ОЭСР служат ориентиром для национального правового регулирования и нормативной практики в различных странах. Исследование проводит сравнительно-правовой анализ особенностей нормативного регулирования, институциональных механизмов противодействия коррупции, дисциплинарных процедур и мер по формированию организационной культуры государственных служащих.

В статье анализируются вопросы реализации данных принципов и концепции в законодательстве о государственной службе и практики его применения Сингапура и Малайзии, выявлены их положительные и отрицательные стороны. На этой основе сформулированы рекомендации по адаптации данного опыта в Республике Казахстан.

Ключевые слова: антикоррупционный орган, государственная служба, дисциплина, коррупция, организационная культура, этика, этические нормы.

Л.Т. Жанузакова¹, А.Р. Алимбетова², Р.С. Сакиева³

¹ «Туран» университеті, Қазақстан Республикасы

Заңнама және құқықтық ақпарат институты, Каспий қоғамдық университеті

² Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті

³ «Q» University

(e-mail: zhanleila@mail.ru, alimbetova_alida@mail.ru, sakiyeva.rsty@mail.ru)

СИНГАПУР МЕН МАЛАЙЗИЯДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ
ҰЙЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ЭТИКАСЫ

Аңдатпа

Мемлекеттік қызмет жүйесіндегі этика мемлекеттік басқарудың және қоғамның билік институттарына деген сенімінің негізгі элементі болып табылады. Халықаралық ұйымдар, атап айтқанда Экономикалық Ұнтымақтастық және Даму Ұйымы (ЭБДҰ), мемлекеттік қызметтегі

этиканы басқарудың жүйелендірілген қағидаттарын, кейіннен бүкіл мемлекеттік секторды және оның азаматтық қоғаммен өзара іс-қимылын қамтитын жария адалдық тұжырымдамасын ұсынды. Қазіргі уақытта ЭБДҮ құжаттары әртүрлі елдердегі ұлттық құқықтық реттеу мен нормативтік практиканың бағдарлары ретінде қызмет етеді. Зерттеуде нормативтік базалардың ерекшеліктеріне, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің институционалдық тетіктеріне, тәртіптік рәсімдерге және мемлекеттік қызметшілердің ұйымдастырушылық мәдениетін дамыту шараларына салыстырмалы құқықтық талдау жүргізіледі.

Мақалада Сингапур мен Малайзияның мемлекеттік қызмет туралы заңнамасында және оны қолдану практикасында аталған қағидаттар мен тұжырымдаманың іске асырылу мәселелері талданып, олардың оң және теріс жақтары айқындалған. Осы негізде Қазақстан Республикасында аталған тәжірибені бейімдеу жөнінде ұсынымдар тұжырымдалған.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлыққа қарсы орган, мемлекеттік қызмет, тәртіп, сыбайлас жемқорлық, ұйымдық мәдениет, этика, этикалық нормалар.

Zhanuzakova L.T.¹, Alimbetova A.R.², Sakiyeva R.S.³

*¹ Turan University; Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan;
Caspian Public University*

² Almaty University of Humanities and Economics

³ Q University

(e-mail: zhanleila@mail.ru, alimbetova_alida@mail.ru, sakiyeva.rsty@mail.ru)

ETHICS OF CONDUCT AS THE FOUNDATION OF THE ORGANIZATIONAL CULTURE OF CIVIL SERVANTS IN SINGAPORE AND MALAYSIA

Abstract

Ethics in the civil service system is a key element of public administration and public trust in government institutions. International organizations, in particular the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), have proposed systematized principles for managing ethics in the civil service, and later the concept of public integrity, covering the entire public sector and its interactions with civil society. Currently, OECD documents serve as guidelines for national legal regulation and regulatory practice in various countries. The study conducts a comparative legal analysis of the specifics of regulatory frameworks, institutional mechanisms for combating corruption, disciplinary procedures, and measures to develop the organizational culture of civil servants.

The article analyzes the implementation of these principles and the concept within civil service legislation and its enforcement practices in Singapore and Malaysia, identifying their strength and weaknesses. On this basis, recommendations are formulated for adapting this experience in the Republic of Kazakhstan.

Key words: anti-corruption body, civil service, discipline, corruption, organizational culture, ethics, ethical standards.

Введение

Этические нормы государственной службы – фундамент доверия общества к государственным институтам. Эффективность правового регулирования вопросов этики и антикоррупционной политики в системе государственной службы Сингапура и Малайзии имеет потенциал для современного Казахстана. Указанный выбор обусловлен значительными достижениями и показателями реформ, проведенных в процессе трансформации государственной службы этих стран, которые способствовали динамичному развитию их экономик, росту уровня жизни населения, формированию демократической политической системы. Кроме того, географическая близость, этнический состав населения, схожая культура и другие общие региональные черты позволяют выявить, как общие формально действующие в данном регионе

правовые механизмы, так и особенности их реализации на практике в каждом из этих государств.

При реформировании государственной службы наша Республика во многом опиралась на опыт Сингапура и других стран Юго-Восточной Азии. Однако не все их эффективные институты были в полной мере восприняты и реализованы в нашей стране. В этой связи сравнительно-правовой анализ сильных и слабых сторон законодательства и правоприменительной практики названных государств будет полезен для выработки рекомендаций по внедрению данного опыта в систему государственного управления Казахстана.

Материалы и методы

В современной западной литературе по этике публичной службы выделяются четыре основных направления исследования данной сферы: 1) институциональная теория и роль кодексов поведения [1; 2], 2) связь систем вознаграждений/HR-политик с этикой поведения государственных служащих [3; 4]; 3) роль антикоррупционных органов и механизмов защиты информаторов [5; 6]; 4) влияние политического управления (политические назначения, политическая воля) на исполнение этических стандартов [7; 8].

Практика убедительно доказывает, что просто наличие этических норм в законодательстве недостаточно. Решающими факторами являются механизмы исполнения, независимые антикоррупционные органы и кадровая политика, ориентированная на меритократию и прозрачность¹.

В работах сингапурских ученых по вопросам публичного управления основное внимание обращено на обсуждение этических норм, кодексов поведения и компенсаций государственным служащим, внедрение ценностно-ориентированных программ и обучение этике [9; 10].

В трудах исследователей Малайзии основной акцент сделан на анализ законодательных норм в части политизации антикоррупционных органов и доверия к ним [11; 13].

Методология исследования включает:

- формально-юридический и системно-структурный анализ законодательства и стратегических документов о государственной службе в части этических и антикоррупционных норм Сингапура и Малайзии;
- изучение научной литературы, политических документов и правоприменительной практики антикоррупционных органов Сингапура и Малайзии, пресс-релизов и обучающих материалов;
- сравнительно-правовой анализ законодательства о государственной службе Сингапура и Малайзии в части адаптации международных принципов ОЭСР;
- разработка рекомендаций по внедрению положительного опыта государственной службы Сингапура и Малайзии в законодательство и практику Республики Казахстан.

Результаты и обсуждение

Принципы этики в публичной службе получили системное закрепление в Рекомендации Совета ОЭСР по совершенствованию этического поведения государственных служащих, включая принципы управления этикой на государственной службе от 23 апреля 1998 г. Они охватили 12 ключевых направлений:

- 1) ясность стандартов поведения;
- 2) закрепление этических норм в законодательстве;

---

¹ OECD. Recommendation of the Council on Public Integrity. – Paris: OECD Publishing, 2017. - 20 p. – Электронный ресурс. – URL: <http://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0435>; OECD. Public Integrity Handbook. – Paris: OECD Publishing, 2020. - 240 p. – Электронный ресурс. – URL: <http://www.oecd.org/governance/integrity/public-integrity-handbook-2020.htm%/>; OECD. Committing to Effective Whistleblower Protection. – Paris: OECD Publishing, 2016. - 120 p. – Электронный ресурс. – URL: <http://www.oecd.org/corruption/whistleblower-protection/> (Дата обращения 15.12.2025)

- 3) наличие этических консультаций и обучения;
- 4) осведомленность государственных служащих о своих правах и обязанностях;
- 5) политическая приверженность этике;
- 6) обеспечение прозрачности принятия решений;
- 7) взаимодействие государства и частного сектора;
- 8) ключевая роль руководителей в продвижении этики;
- 9) поддержка этики политикой и практикой управления;
- 10) направленность условий государственной службы и управления персоналом на этическое поведение;
- 11) система подотчетности государственных служащих по вопросам этики;
- 12) надлежащие процедуры расследований и санкций за нарушение этических норм².

Документ носил рекомендательный характер и основной целью имел формирование единых экономических стандартов, предотвращение коррупции, обеспечение подотчетности и прозрачности государственных органов. Влияние этих принципов проявилось через разработку национальных этических кодексов поведения государственных служащих, антикоррупционных механизмов и систем внутреннего контроля.

В 2017 г. данный документ был отменен, и принята новая Рекомендация Совета ОЭСР по вопросам публичной добросовестности³.

Произошел сдвиг от узкой сферы «этики государственной службы» к широкой системе публичной добросовестности, охватывающей все государственные институты и его связь с частным сектором, организационную культуру государственных служащих, контроль, прозрачность их деятельности и вовлеченность общества. Стандарты добросовестности и ценностей государственной службы становятся высокими образцами поведения государственных служащих. Документ культивирует общественную честность как основу открытой организационной культуры государственной службы.

По мнению Тап Е.К.В., «добропорядочность (честность) рассматривается как профессиональная обязанность, неотъемлемо присущая государственной службе» [10, с.3-4].

Таким образом, документ ОЭСР 2017 г. предложил не просто набор принципов, а комплексную стратегию, которую страны должны адаптировать к своим условиям и включить в систему государственного управления.

Хотя Сингапур и Малайзия не являются членами ОЭСР, документы данной организации 1998 и 2017 гг. нашли отражение в их законодательстве и системе государственного управления. В Сингапуре они легли в основу официальной концепции «Ценности государственной службы», введенной с 2003 года и включающей 3 ключевые ценности:

- *честность*: подотчетность, справедливость и беспристрастность;
- *служение*: правильные и разумные действия с эмпатией и уважением к людям;
- *превосходство*: стремление к постоянному совершенствованию.

Данные ценности отражены в Кодексе поведения государственных служащих – своде принципов и правил поведения государственных служащих, реализуемых через нормы права, служебные инструкции, обучение и другие механизмы.

Основные принципы и ценности Кодекса включают: верховенство права и справедливость; целостность и честность; ответственность и подотчетность; компетентность; патриотизм и служение обществу; скромность.

---

² OECD. Recommendation of the Council on Improving Ethical Conduct in the Public Service, Including Principles for Managing Ethics in the Public Service 1998. – Paris: OECD Publishing, 1998.– Электронный ресурс. – URL: <http://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0298> (утр. силу) (Дата обращения 16.12.2025)

³ OECD. Recommendation of the Council on Public Integrity. – Paris: OECD Publishing, 2017. - 20 p. – Электронный ресурс. – URL: <http://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0435>(Дата обращения 16.12.2025)

Еще один административно-политический документ, не имеющий нормативного закрепления, это так называемый Кодекс поведения министров, который обязывает политическое руководство уважать такие ценности государственной службы, как политический нейтралитет и честность, и направлен на предотвращение возможностей конфликта интересов⁴. Он был принят еще в 1954 г., но постоянно обновляется.

Как отмечается в одной из статей по этому поводу, целесообразно было бы преобразование подобных кодексов в закон с необходимыми положениями для обеспечения полной публичной подотчетности и соблюдения, в том числе введение правовых норм о ежегодном декларировании интересов министрами, всеми членами парламента и высшими государственными служащими [14].

В 1995 г. Правительством Сингапура принята Программа «Государственная служба 21 века», направленная на трансформацию государственной службы, внедрение инноваций и заботы о кадрах как части корпоративной культуры, повышение креативности и клиентоориентированности. По сути, это комплексная стратегия Сингапура по модернизации государственного управления, чтобы сделать его более эффективным, прозрачным и отвечающим потребностям общества в 21 веке.

В дополнение к основным ценностям, современная государственная служба Сингапура в 2025 г. фокусируется на следующих аспектах:

- меритократия и беспристрастность: отбор и продвижение кадров исключительно на их способностях и заслугах;
- доверие и легитимность: укрепление диалога между правительством и гражданами через прозрачность и подотчетность;
- адаптивность: готовность быстро реагировать на глобальные изменения и технологические сдвиги, включая активное внедрение искусственного интеллекта (ИИ);
- устойчивое развитие: стремление стать лидером в области экологии.

Нормативное закрепление ценности и принципы государственной службы получили в ряде законов и подзаконных актов.

1. Конституция Сингапура – помимо статей, устанавливающих ограничения для занятия высших государственных должностей (запрет на совмещение с другой оплачиваемой должностью, на занятие предпринимательской деятельностью), содержит раздел IX о государственной службе. В нем предусмотрены образование Комиссии по государственной службе, порядок ее формирования, состав и функции, создание Комиссий по вопросам образовательной службы, полицейской службы и службы гражданской обороны, юридической службы⁵.

2. Закон «О государственном управлении» 2018 г. определяет понятие, систему и виды государственных органов, статус государственных служащих и формирует систему подотчетности между ними, устанавливает единый подход к предоставлению государственных услуг⁶.

3. Закон о государственной службе (Комиссии по государственной службе) 1956 г. устанавливает защитные механизмы в отношении Комиссии по государственной службе, Комиссии по судебной службе (Комиссии по юридической службе), в том числе наказания за предоставление им ложной информации и иные преступления, оказывающие влияние на Комиссию⁷.

⁴ Code of Conduct for Ministers 1954/ - Электронный ресурс. – URL: <https://www.nas.gov.sg/archive/sonline/data/pdfdoc/20050803-Code%20of%20Conduct%20for%20Ministers.pdf> (Дата обращения 16.12.2025)

⁵ Constitution of the Republic of Singapore on 22 December 1965. - Электронный ресурс. – URL: <https://sso.agc.gov.sg/act/cons1963> (дата обращения: 16.12.2025).

⁶ Public Sector (Governance) Act on 1 April 2018. - Электронный ресурс. – URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/PSGA2018?WholeDoc=1> (дата обращения: 16.12.2025).

⁷ Public Service (Service Commissions) Act on 6 December 1956). - Электронный ресурс. – URL: [https://sso.agc.gov.sg/Act/PSSCA1956? WholeDoc=1](https://sso.agc.gov.sg/Act/PSSCA1956?WholeDoc=1)(дата обращения: 16.12.2025).

4. Закон о предотвращении коррупции от 17 июня 1960 г. регулирует вопросы коррупционных правонарушений и ответственности за них, порядок формирования, статус сотрудников и полномочия Бюро по расследованию фактов коррупции⁸.

5. Закон о коррупции, незаконном обороте наркотиков и других тяжких преступлениях (конфискация выгод) от 14 сентября 1992 г. направлен на лишение выгод, полученных в результате коррупционных правонарушений и других тяжких преступлений. Тем самым устраняется экономическая мотивация для совершения подобных деяний.

6. Закон о политических пожертвованиях от 5 июня 2000 г. устанавливает правила получения и использования пожертвований политическими партиями и отдельными кандидатами на выборах, механизмы государственного контроля и полномочия соответствующих органов по расследованию правонарушений и ответственность за их совершение, дополняя выборное и антикоррупционное законодательство⁹.

7. Регламенты о дисциплинарных процедурах для государственных служащих в редакции 2023 г. определяют дисциплинарные проступки (нарушения служебной этики, кодекса поведения и правил внутреннего распорядка), дисциплинарные меры за их совершение.

Регламенты нацелены на обеспечение этичного поведения и честности государственных служащих; поддержание профессионализма и доверия общества к государственным органам; создание единых стандартов дисциплин для всех государственных служащих¹⁰.

Необходимо отметить, что в Сингапуре, наряду с общими руководствами и законами, устанавливающими этические стандарты поведения государственных служащих, постоянно проводится их обучение: обязательные тренинги и программы повышения квалификации через Колледж государственной службы, направленные на развитие навыков этического поведения, способности принимать решения в сложных моральных ситуациях.

Система реализации принципов этики включает:

- независимое расследование уполномоченным органом и возможность прямого сообщения о фактах коррупции и нарушениях;

- дисциплинарные процедуры внутри ведомств, в том числе меры по предупреждению правонарушений и наказанию виновных;

- систему оценки руководителей и сотрудников, интегрирующую показатели соблюдения этических стандартов.

- систему оценки менеджеров и сотрудников, интегрирующую показатели соблюдения этических стандартов.

Сингапурский ученый Quah J.S.T. последовательно описывает сингапурский подход как системную комбинацию жесткого уголовного преследования, высокой заработной платы государственных служащих, политической поддержки антикоррупционных органов, культурного акцента на личную ответственность. Он отмечает, что успех Сингапура «заключается не в нравственных призывах, а в неотвратимом и заслуживающем доверия наказании, сочетающимся с профессиональными стимулами» [9, с. 87–89].

Кроме того, государство ведется работа с бизнесом и населением, в том числе с детьми, через разработку специальных брошюр, книг в доступной, иллюстративной форме рассказывающих о существующих законах в сфере противодействия коррупции, расследованных кейсах, деятельности Бюро по расследованию фактов коррупции, ее негативных последствиях и жертвах, конкретных шагах по внедрению антикоррупционных мер в

---

⁸ Prevention of Corruption Act on 17 June 1960. – Электронный ресурс. – URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/PCA1960> (дата обращения: 16.12.2025).

⁹ Political Donations Act on 5 June 2020. – Электронный ресурс. – URL: <https://sso.agc.gov.sg/Acts-Supp/20-2000/Published/20011231?DocDate=20000620>-(дата обращения: 17.12.2025).

¹⁰Public Service (Disciplinary Proceedings) Regulations 2023 (Singapore). - Электронный ресурс. – URL: https://sso.agc.gov.sg/SL-Supp/S23-2023/Published/20230119?DocDate=20230119&ViewType=Pdf&_id=20231222194842 (дата обращения: 17.12.2025).

компаниях, направленных на формирование антикоррупционного сознания антикоррупционной культуры в обществе [15; 16].

В Малайзии так же как и в Сингапуре нет единого Закона о государственной службе. Правовое регулирование в этой области осуществляется через Конституцию Малайзии, ряд законов и подзаконных актов, касающихся тех или иных аспектов, связанных с назначением и прохождением государственной службы, статусом, этикой и дисциплиной государственных служащих, а также управлением государственной службой и борьбой с коррупцией.

1. Конституция Федерации Малайзии от 27 августа 1957 г. - основной нормативный правовой акт, обладающий высшей юридической силой, который устанавливает основы государственной службы. Раздел X Конституции посвящен общим положениям о государственной службе и различных служебных комиссиях¹¹.

2. Закон о служебных комиссиях от 31 августа 1957 г. - федеральный закон Малайзии, который регулирует правовой статус, функции так называемых „служебных комиссий“, а также определяет правонарушения в отношении них и наказания за их совершение¹².

В компетенцию данных комиссий в соответствии с Конституцией Малайзии входят вопросы назначения, продвижения и перевода по государственной службе, дисциплинарного контроля над государственными служащими.

3. Правила поведения и дисциплины государственных служащих от 4 октября 1993 г. в Малайзии являются основным нормативным правовым актом, регулирующим поведение, этические стандарты и дисциплинарные процедуры для всех государственных служащих. Они охватывают вопросы лояльности государству и конфликта интересов, совмещения с другими видами деятельности, включая предпринимательскую, дресс-кода, финансового поведения, разглашения информации, публичных заявлений, дисциплины, участия в политической деятельности¹³.

Нарушение этих правил может повлечь за собой привлечение к дисциплинарной ответственности. Данный акт направлен на обеспечение добросовестного, лояльного и беспристрастного поведения государственных служащих, укрепление доверия общества и положительного имиджа государственной службы Малайзии, создание четкой системы внутреннего рассмотрения дисциплинарных нарушений, отличной от уголовного процесса.

4. Положение о назначении, продвижении по государственной службе и прекращении трудовых отношений с государственными служащими от 1 января 2012 г. регулирует порядок отбора кандидатов, назначения, прохождения и прекращения государственной службы, вопросы стажа, заработной платы, пенсий и социального обеспечения и т.д.

Приложение 1 к данному документу содержит Письмо-обязательство, в котором обозначены требования по этике поведения государственного служащего¹⁴.

5. Закон о Комиссии Малайзии по борьбе с коррупцией от 6 января 2009 г. учредил независимый антикоррупционный орган Малайзии (МАСС), закрепил его структуру и полномочия по расследованию, пресечению и предотвращению коррупции в государственном и частном секторах. Комиссия призвана пропагандировать честность и добросовестность, обучать общественные организации и население вопросам предотвращения коррупции. Закон также содержит определения основных коррупционных преступлений¹⁵.

¹¹ Federal Constitution of Malaysia on 27 August 1957. - Электронный ресурс. – URL: [https:// lom.agc.gov.my/federal-constitution.php](https://lom.agc.gov.my/federal-constitution.php)(дата обращения: 17.12.2025).

¹² Service Commissions Act on 31 August 1957 (revised 1989) (Act 393) - Электронный ресурс. – URL: https://www.commonlii.org/my/legis/consol_act/sca19571989307/(дата обращения: 17.12.2025).

¹³ *Public Officers (Conduct and Discipline) Regulations on 4 October 1993* (Act 395). – Электронный ресурс. - URL: https://www.audit.gov.my/images/PDF/2025/P.U._A_395.1993_Online_Version2025.pdf_source

¹⁴ *Public Officers (Appointment, Promotion and Termination of Service) Regulations on 1 January 2012* – Электронный ресурс. - URL: <https://docs.jpa.gov.my/docs/myppsm/PA/pua2012/55> (дата обращения 17.12.2025)

¹⁵ *Malaysian Anti-Corruption Commission Act on 6 January 2009* (Act 694). – Электронный ресурс. - URL: https://en.wikisource.org/wiki/Malaysian_Anti-Corruption_Commission_Act_2009 (дата обращения: 17.12.2025)

В соответствии с данным Законом образован также Антикоррупционный Консультативный Совет (АСАВ), члены которого назначаются Королем по совету Премьер-Министра на три года из числа лиц с высокой репутацией. АСАВ дает стратегические, политические и ресурсные рекомендации МАСС, является одним из независимых органов надзора для обеспечения прозрачности, эффективности и независимости МАСС, осуществляет сбалансированный контроль за ее работой и участие в нем представителей независимой общественности и экспертов.

Закон 2009 г. считается основным нормативным правовым актом Малайзии по предотвращению коррупции. Он создал централизованный политико-правовой механизм для борьбы с коррупцией путем создания специального органа с полномочиями по расследованию, пресечению и предупреждению коррупционных правонарушений, а также по просвещению власти и общества о вреде коррупции.

6. Закон о защите лиц, сообщающих о неправомерных действиях от 2 июня 2010 г. обеспечивает правовую защиту лиц, сообщающих о неправомерных действиях (так называемых «whistleblowers»). Он запрещает раскрытие конфиденциальной информации третьим лицам и защищает информаторов от репрессий, включая сохранность их имущества, защиту от любых негативных последствий по отношению к ним и их родственникам¹⁶. Закон направлен на устранение коррупции и злоупотреблений, способствуя тому, чтобы люди могли безопасно сообщать о неправомерных действиях без страха за свою карьеру или личную безопасность.

В то же время малазийскими авторами отмечается, что, хотя данный Закон формально соответствует международным стандартам, защита информаторов ограничена условиями лояльности и ведомственной подотчетности. Подчеркиваются отсутствие независимого органа по защите информаторов, высокий риск репрессий при сообщениях о фактах коррупции в политически чувствительных делах [11, с.85–86].

Отсюда вытекает, что антикоррупционная этика в Малайзии нормативно развита, но институционально уязвима.

7. Закон о предотвращении отмыывания денег, финансирования терроризма и доходов от незаконной деятельности от 25 июня 2001 г. – ключевой нормативный правовой акт, направленный на борьбу с финансовыми преступлениями и угрозами национальной безопасности. Он устанавливает меры по предотвращению отмыывания денег, полученных незаконным путем, и финансирования терроризма, включая замораживание, изъятие и конфискацию имущества, связанного с такой деятельностью¹⁷.

Следует отметить, что вопросы этического и антикоррупционного поведения, дисциплины поднимают и затрагивают в своих документах также профессиональные сообщества и частные организации.

Так, Малазийская ассоциация адвокатов приняла в 2022 г. на своем общем собрании Резолюцию по вопросам поведения, дисциплины и законодательства о политическом финансировании, распространяющегося на членов Кабинета министров, депутатов Парламента, сенаторов и др. Документ имеет рекомендательный характер и отражает мнение профессионального юридического сообщества Малайзии о необходимости реформ в сфере этики, дисциплины и финансирования политики.

В нем указывается на пробелы в правовом регулировании, которые не охватывают в полной мере всех политических должностных лиц. Предлагается внести изменения в Конституцию и законодательство Малайзии, распространив нормы о поведении, дисциплине и этике

---

¹⁶ Whistleblower Protection Act on 2 June 2010 (Act 711). - Электронный ресурс. – URL: https://www.unodc.org/cld/uploads/res/document/mys/2010/whistleblower_protection_act_2010_html/ (дата обращения: 17.12.2025)

¹⁷ Anti-Money Laundering, Anti-Terrorism Financing and Proceeds of Unlawful Activities Act on 25 June 2001 (Act 613) - Электронный ресурс. – URL: <https://www.bnm.gov.my/-/anti-money-laundering-anti-terrorism-financing-and-proceeds-of-unlawful-activities-act-2001-act-613->(дата обращения: 17.12.2025)

государственных служащих на Премьер-министра и членов Кабинета, депутатов Парламента, членов законодательных собраний штатов и руководителей государственных компаний.

Рекомендуется ужесточить правила декларирования активов и имущества, сделав их более частым, оперативным и открытым для общественности, что обеспечило бы контроль и минимизировало риск коррупции. Резолюция подчеркивает необходимость независимых органов надзора и четких санкций за нарушение норм поведения и правил финансирования¹⁸. Все эти меры направлены на повышение прозрачности, добросовестности и доверия граждан к институтам власти.

Методистским колледжем Куала-Лумпура – частным образовательным учреждением в 2023 г. разработан и введен специальный документ «Антикоррупционная политика», в котором отражена приверженность культуре честности, принципиального поведения, нетерпимость коррупции и пропаганда стандартов честности, этики и моральных ценностей. Эта политика описывает обязательства колледжа в ведении бизнеса и подчёркивает ответственность всех сотрудников МСКЛ в предотвращении и выявлении коррупционных практик¹⁹.

Таким образом, документы ОЭСР предоставили универсальные рамки этических стандартов публичной службы, адаптированные в национальных правовых системах Сингапура и Малайзии с учетом специфики государственных институтов, социально-политических и культурных аспектов.

В то же время сравнительный анализ законодательства и практики этих стран по вопросам этики, дисциплины и антикоррупционного поведения государственных служащих показывает следующее.

Политическая и нормативно-правовая база

В Сингапуре основой политической поддержки этики, дисциплины и антикоррупционного поведения государственных служащих являются официальная концепция «Ценности государственной службы» и Кодекс поведения государственных служащих, который не оформлен в виде отдельного закона, но реализующегося через систему норм, закрепленных в различных нормативных правовых актах. Наиболее важными из них являются регламенты дисциплинарных процедур, а также Закон о предотвращении коррупции.

В Малайзии законодательная база в данной сфере шире и включает Правила поведения и дисциплины государственных служащих, Закон о служебных комиссиях, Закон о Комиссии

Малайзии по борьбе с коррупцией, Закон о защите лиц, сообщающих о неправомерных действиях и другие акты.

Независимость антикоррупционных органов

В Сингапуре в 1952 г. создано Бюро по расследованию фактов коррупции (СРІВ) как специализированный орган исполнительной власти, входящий в Управление Премьер-министра. Его руководитель назначается Премьер-министром, штат формируется из государственных служащих через систему Комиссии государственной службы по специальным требованиям, вне ведомственной иерархии министерств. Хотя СРІВ формально подотчётен Премьер-министру, но имеет функциональную независимость для самостоятельного инициирования и проведения расследований в государственном и частном секторе без вмешательства со стороны других ведомств. Его директор вправе обратиться к Президенту в случае отказа Премьер-министра на проведение расследования в отношении высокопоставленных должностных лиц. Это служит

¹⁸ Resolution on Conduct, Discipline and Political Funding Laws that Cover the Cabinet, Members of Parliament, Senators, Etc. Resolution Adopted at the 76th Annual General Meeting of the Malaysian Bar (Held Virtually on 19 Mar 2022). - Электронный ресурс. – URL: https://www.malaysianbar.org.my/cms/upload_files/document/Resolution%20on%20Conduct%2C%20Discipline%20and%20Political%20Funding%20Laws%20that%20Cover%20the%20Cabinet%2C%20Members%20of%20Parliament%2C%20Senators%2C%20Etc.pdf (дата обращения 17.12.2025)

¹⁹ Anti-Corruption Policy. Methodist College Kuala Lumpur. 14 September 2023. - Электронный ресурс. – URL: <https://mckl.edu.my/wp-content/uploads/2024/07/POL-LCA-01-Anti-Corruption-Policy.pdf> (дата обращения 17.12.2025)

дополнительным механизмом защиты независимости указанного института. Кроме того, СРІВ активно ведет просвещение населения, выпускает руководства и публикует учебные материалы по предупреждению коррупции.

Малазийская Антикоррупционная комиссия (МАСС) создана в 2009 г. для централизованной борьбы с коррупцией. Главный комиссар назначается Королем по совету Премьер-министра и Кабинета, а сотрудники – в рамках государственной службы. МАСС обладает полномочиями по расследованию коррупционных дел, но подвергается критике за политическую уязвимость и перемены в приоритетах в разные периоды. Хотя данный орган подотчетен исполнительной власти, его деятельность контролируется рядом независимых советов и комитетов, включая АСАВ, что обеспечивает его функциональную независимость. В рамках международных обязательств Малайзии и текущих реформ развиваются механизмы назначения и надзора, призванные укрепить автономию МАСС в расследованиях и предотвращении коррупции.

Дисциплинарные процедуры и ответственность

В Сингапуре дисциплинарные процедуры для государственных служащих четко прописаны и последовательно применяются: серьезные нарушения, включая коррупцию, приводят к уголовному преследованию и дисциплинарным взысканиям. Имеются стандартизированные регламенты по расследованию и слушаниям, обеспечивается сочетание строго наказания и превентивных мер (обучение, прозрачные процедуры). Публичность расследований и системность подготовки кадров для государственной службы способствуют низкому уровню коррупции в стране.

В Малайзии нормативные правовые акты содержат детальные правила поведения государственных служащих, процедуры дисциплинарных слушаний и дисциплинарных санкций. Параллельно возможны уголовное преследование и наказания по МАСС Акт и Уголовному кодексу, причем дисциплинарные и уголовные процедуры могут идти независимо друг от друга.

Подарки, конфликт интересов и декларации

В Сингапуре существуют строгие нормы по приему подарков, обязанности декларирования активов и имущества, предотвращению конфликта интересов для государственных служащих любого уровня, но с акцентом для министров и других высших должностных лиц.

В Малайзии Правила 1993 г. содержат нормы по подаркам, развлечениям, декларированию имущества, участия в операциях на фьючерсных рынках и другим подобным вопросам, но их унификация и исполнение существенно варьируются по отдельным ведомствам.

Защита лиц, сообщающих информацию о фактах коррупции (информаторов)

В Сингапуре сообщения встроены в каналы СРІВ и внутренние каналы государственных органов, организационная культура поощряет сообщения. Защита часто обеспечивается организационными процедурами и уголовным преследованием за репрессалии – ответные карательные меры, применяемые к лицу в ответ на его законные действия, с целью наказать, запугать или воспрепятствовать его дальнейшим действиям. В то же время единый формализованный нормативный правовой акт, который предусматривал бы конкретные юридические инструменты, направленные на защиту информаторов, не существует.

В Малайзии, напротив, принят специальный закон, направленный на защиту лиц, сообщающих о коррупции. Однако в правоприменении вопросы защищенности и доступности каналов и реальная защита информаторов от репрессалий обеспечены не в полной мере. Эффективность реализации правовых норм находится в зависимости от политической воли, институциональной устойчивости и практических гарантий защиты таких лиц.

Критики отмечают пробелы и другие недостатки в институциональной защите заявителей и в единообразии применения норм, правил и принципов по отношению ко всем субъектам.

Культура, профилактика и обучение

В Сингапуре основной упор делается на превентивные меры – обучение, регулярные напоминания, оценка риска, единые инструктажи и строгая кадровая культура государственной службы (меритократия, нулевая терпимость), что работает как сдерживающий фактор.

В Малайзии осуществляются программы обучения и компании по повышению осведомленности, но объем и периодичность проводимой просветительской деятельности существенно различаются между отдельными ведомствами; отсутствует системная работа в этом направлении в масштабе всей страны; реализация нормативов и учебных программ более фрагментирована.

Изучение законодательства и правоприменительной практики Сингапура и Малайзии показывает значительный потенциал и эффективность организационно-правового механизма по противодействию коррупции, формированию высокой этической культуры государственных служащих. Это дает возможность использовать данный опыт для дальнейшей модернизации системы государственной службы Казахстана и выработать рекомендации по ее совершенствованию.

В первую очередь, необходимо преобразование антикоррупционного органа в независимую структуру.

В настоящее время Служба по противодействию коррупции введена в систему Комитета национальной безопасности и лишена организационной самостоятельности. Сам Комитет, в свою очередь, - орган, непосредственно подчиненный и подотчетный Президенту страны, и не входит в структуру Правительства. Президент, формально выведенный за рамки исполнительной власти, с учетом его конституционных полномочий де факто является лицом, возглавляющим эту ветвь власти. В результате исполнительная власть доминирует над законодательной властью и фактически подмяла под себя судебную власть.

Поэтому оставлять антикоррупционный орган в системе исполнительной власти, как в Сингапуре и Малайзии, это значит сохранять существующее положение, а значит недостаточную его эффективность, политическую и юридическую зависимость от других органов.

Целесообразно учредить автономный государственный орган — Антикоррупционная служба Республики Казахстан (АКС), руководитель и сотрудники которого будет назначаться и освобождаться из должности Парламентом, на основе установленных законом критериев, по рекомендации специального консультативного органа, который можно было бы создать также при Парламенте с участием представителей гражданского общества, независимых экспертов и профессионального юридического сообщества. Одновременно следует обеспечить политическую нейтральность и независимость данного органа путем детализации механизма назначения и освобождения от должности по четко определенным основаниям, периодической ротации и беспартийного статуса его членов. Необходимо закрепить подотчетность данного органа Парламенту.

На АКС можно возложить инициирование и расследование коррупционных правонарушений в публичной и частной сферах без вмешательства со стороны других правоохранительных органов.

Создание независимого органа с прозрачным механизмом подотчетности уменьшает риски политического давления и повышает доверие общества к государственным институтам.

Еще одно направление, которое требует совершенствования, – это защита заявителей о коррупции. Поскольку в Казахстане уже существует Закон «О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе», а также есть специальные нормы в Законе «О противодействии коррупции» о защите лиц, оказывающих противодействие коррупции, нет необходимости принятия специального Закона о защите лиц, сообщающих о коррупции. В то же время можно было бы усилить существующие законы дополнительными защитными мерами и гарантиями безопасности, например, предоставить доступ к психологической помощи в процессе расследования.

Нуждаются в совершенствовании и механизмы декларирования и контроля имущественного состояния государственных служащих и членов их семей.

Заключение

Проведенный анализ показывает, что международные нормы и принципы, концепции ОЭСР стали базой для формирования национальных стандартов этики в публичной службе разных стран. Сингапур демонстрирует высокую степень интеграции этих принципов и норм в повседневную практику государственной службы, тогда как Малайзия адаптировала их формально через нормативные правовые акты и антикоррупционные органы. Эффективность их реализации зависит от сочетания законодательных, институциональных и организационных мер, включая кадровую политику, обучение, независимые расследования и политическую поддержку.

Обе страны предлагают два подхода: 1) инфраструктурно-превентивный и воспитывающий (Сингапур); 2) формально-защитный с акцентом на законодательную защиту заявителей (Малайзия).

Для Казахстана целесообразно использовать гибридный подход: преобразование антикоррупционного органа в независимую структуру, контроль за полной реализацией норм Этического кодекса государственных служащих в тесной связи с активной учебной программой, надежная практическая защита лиц, сообщающих о фактах коррупции, дополненные цифровизацией декларирования и прозрачностью расследований.

Таким образом, сравнительный правовой анализ показывает, что формальное принятие международных стандартов недостаточно, оно должно сопровождаться институциональными и организационными механизмами, иначе их практическая реализация будет ограничена.

Вклад авторов.

Жанузақова Л.Т. осуществила разработку концепции исследования, определила цель и задачи работы, выполнила теоретико-правовой анализ международных стандартов этики государственной службы, включая рекомендации и концепции ОЭСР, а также провела анализ их имплементации в законодательстве и практике государственной службы Сингапура и Малайзии. Автор сформулировала методологическую основу исследования, участвовала в интерпретации полученных результатов и подготовке выводов.

Алимбетова А.Р. выполнила сравнительно-правовой анализ законодательства и правоприменительной практики Сингапура, Малайзии и Республики Казахстан в сфере этики, дисциплины и противодействия коррупции, проанализировала институциональные механизмы функционирования антикоррупционных органов, а также разработала практические рекомендации по адаптации зарубежного опыта в системе государственной службы Республики Казахстан. Автор участвовала в структурировании статьи, научном редактировании и формировании итоговых выводов.

Сакиева Р.С. осуществила сбор и анализ нормативных правовых актов, стратегических документов и научных источников, участвовала в исследовании вопросов дисциплинарной ответственности, защиты лиц, сообщающих о коррупционных правонарушениях, а также в анализе профилактических и образовательных механизмов формирования этической культуры государственной службы. Автор принимала участие в подготовке отдельных разделов статьи и их научном редактировании.

Информация о финансировании. Данная статья подготовлена в рамках гранта финансирования научных исследований Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан № BR 27195163 «Архитектоника трансформации организационной культуры государственной службы Казахстана».

Список использованной литературы:

1. Kaptein M. *Understanding unethical behavior by unravelling ethnical culture // Human Relations.* - 2011.- Vol.64, № 6. – P.843-869. - Электронный ресурс. – URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0018726710390536> (дата обращения: 15.12.2025)
2. Six F., Lawton A. *Towards a Theory of Integrity Systems // International Review of Administrative Sciences.* 2013. – Vol.79, № 4. – P.639-658. - Электронный ресурс. – URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0020852312467553> (дата обращения: 15.12.2025).
3. Frey B. S., Jegen R. *Motivation crowding theory // Journal of Economic Surveys.* – 2001. – Vol. 15, № 5. – P. 589–611. – Электронный ресурс. – URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-6419.00150> (дата обращения: 15.12.2025).
4. Christensen R.K., Wright B.E. *Public Service Motivation and Ethical Behaviour: Evidence from three experiments // Journal of Behavioral Public Administration.*- 2018. - Vol. 1, № 1. – P.1-8. - Электронный ресурс. – URL: <https://www.journal-bpa.org/index.php/jbpa/article/view/18/12> (дата обращения 16.12.2025)
5. Rose-Ackerman S. *Corruption and government: Causes, consequences, and reform.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 266 p. – Электронный ресурс. – URL: <https://www.cambridge.org/core/books/corruption-and-government/> (дата обращения: 16.12.2025).
6. Mungiu-Pippidi A. *The quest for good governance: How societies develop control of corruption.* – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 300 p. – Электронный ресурс. – URL: <https://www.cambridge.org/core/books/quest-for-good-governance/> (дата обращения: 16.12.2025).
7. Peters I., Guy B., Pierre J. *Politicization of the Civil Service in Comparative Perspective: The quest for control. First published 2004 by Routledge, London, New York. This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2004.* - Электронный ресурс. - URL: <https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/55567/1/B.%20Guy%20Peters.pdf> (дата обращения 17.12.2025)
8. Rothstein Bo. *The Quality of Government: corruption, social trust, and inequality in international perspective.* - Chicago: University of Chicago Press, 2011. - 296 p. Электронный ресурс. – URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/Q/bo3615097.html> (дата обращения 17.12.2025)
9. Quah J.S.T. *Public administration Singapore-style.* – Bingley: Emerald Group Publishing, 2010. – 320 p. – Электронный ресурс. – URL: <https://books.google.com/books?id=B5MZFR6qp8sC> (дата обращения: 17.12.2025).
10. Tan E.K.B. *Emphasising values in the public service // Singapore Management University Law Working Papers.* – 2018. – Электронный ресурс. – URL: https://ink.library.smu.edu.sg/sol_research/5716 (дата обращения: 17.12.2025).
11. Tan P. M., Tan K. E., Tang K. L. *The Whistleblower Protection Act 2010 – nine years on // South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law.* – 2019. – Vol. 18, № 4. – P. 78–88. – Электронный ресурс. – URL: https://seajbel.com/wp-content/uploads/2022/02/SEAJBEL-18_50.pdf (дата обращения: 17.12.2025).
12. Gomes E.T. *Malaysia's Political–Business Complex: Public Misgovernance and Corruption // Asian Economic Papers.*- 2025. - Vol.24, № 3. – P. 135-173. – Электронный ресурс. – URL: <https://direct.mit.edu/asep/article-abstract/24/3/135/133284/Malaysia-s-Political-Business-Complex-Public?redirectedFrom=fulltext> (дата обращения 18.12.2025)
13. Sajari A. , Haron H., Ganesan Y., Khalid A.A. *Factors influencing the level of ethics and integrity in Malaysian public sector // Journal of Islamic Accounting and Business Research (JIABR).* – 2021. – № 9. – P.2-56. – Электронный ресурс. – URL: https://www.researchgate.net/publication/362475788_Factors_influencing_the_level_of_ethics_and_integrity_in_Malaysian_public_sector (дата обращения 18.12.2025)
14. Koh G. *Make codes of conduct law //The Straits Times: Review, Friday, 15 July 2005, p.31* – Электронный ресурс. – URL: https://kyspp.nus.edu.sg/docs/default-source/ips/pa_gillian_st150705_make-codes-of-conduct-law1.pdf?sfvrsn=2741730a_2 (дата обращения 18.12.2025)

15. Singh M. *The Corruption Casebook 2: Hidden victims of corruption*: - Singapore: Corrupt Practices Investigation Bureau, 2024. – 62 p.

16. *A Practical Anti-Corruption Guide for Businesses in Singapore*. - Singapore: Corrupt Practices Investigation Bureau, 2017. – 48 p.

References:

1. Kaptein M. *Understanding unethical behavior by unravelling ethnical culture //Human Relations*.- 2011.- Vol.64, № 6. – P.843-869. - *Elektronnyj resurs*. – URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0018726710390536> (data obrashcheniya: 15.12.2025)

2. Six F., Lawton A. *Towards a Theory of Integrity Systems //International Review of Administrative Sciences*. 2013. – Vol.79, № 4. – P.639-658. - *Elektronnyj resurs*. – URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0020852312467553> (data obrashcheniya: 15.12.2025).

3. Frey B. S., Jegen R. *Motivation crowding theory // Journal of Economic Surveys*. – 2001. – Vol. 15, № 5. – P. 589–611. – *Elektronnyj resurs*. – URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-6419.00150> (data obrashcheniya: 15.12.2025).

4. Christensen R.K., Wright B.E. *Public Service Motivation and Ethical Behaviour: Evidence from three experiments // Journal of Behavioral Public Administration*.- 2018. - Vol. 1, № 1. – P.1-8. - *Elektronnyj resurs*. – URL: <https://www.journal-bpa.org/index.php/jbpa/article/view/18/12> (data obrashcheniya 16.12.2025)

5. Rose-Ackerman S. *Corruption and government: Causes, consequences, and reform*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 266 p. – *Elektronnyj resurs*. – URL: <https://www.cambridge.org/core/books/corruption-and-government/> (data obrashcheniya: 16.12.2025).

6. Mungiu-Pippidi A. *The quest for good governance: How societies develop control of corruption*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 300 p. – *Elektronnyj resurs*. – URL: <https://www.cambridge.org/core/books/quest-for-good-governance/> (data obrashcheniya: 16.12.2025).

7. Peters I., Guy B., Pierre J. *Politicization of the Civil Service in Comparative Perspective: The quest for control. First published 2004 by Routledge, London, New York. This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2004*. - *Elektronnyj resurs*. - URL: <https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/55567/1/B.%20Guy%20Peters.pdf> (data obrashcheniya 17.12.2025)

8. Rothstein Bo. *The Quality of Government: corruption, social trust, and inequality in international perspective*. - Chicago: University of Chicago Press, 2011. - 296 p. *Elektronnyj resurs*. – URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/Q/bo3615097.html> (data obrashcheniya 17.12.2025)

9. Quah J.S.T. *Public administration Singapore-style*. – Bingley: Emerald Group Publishing, 2010. – 320 p. – *Elektronnyj resurs*. – URL: <https://books.google.com/books?id=B5MZFR6qp8sC> (data obrashcheniya: 17.12.2025).

10. Tan E.K.B. *Emphasising values in the public service // Singapore Management University Law Working Papers*. – 2018. – *Elektronnyj resurs*. – URL: https://ink.library.smu.edu.sg/sol_research/5716 (data obrashcheniya: 17.12.2025).

11. Tan P. M., Tan K. E., Tang K. L. *The Whistleblower Protection Act 2010 – nine years on // South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law*. – 2019. – Vol. 18, № 4. – P. 78–88. – *Elektronnyj resurs*. – URL: https://seajbel.com/wp-content/uploads/2022/02/SEAJBEL-18_50.pdf (data obrashcheniya: 17.12.2025).

12. Gomes E.T. *Malaysia's Political–Business Complex: Public Misgovernance and Corruption // Asian Economic Papers*.- 2025. - Vol.24, № 3. – P. 135-173. – *Elektronnyj resurs*. – URL: <https://direct.mit.edu/asep/article-abstract/24/3/135/133284/Malaysia-s-Political-Business-Complex-Public?redirectedFrom=fulltext> (data obrashcheniya 18.12.2025)

13. Sajari A. , Haron H., Ganesan Y., Khalid A.A. *Factors influencing the level of ethics and integrity in Malaysian public sector // Journal of Islamic Accounting and Business Research (JIABR)*. – 2021. - № 9. – P.2-56. - *Elektronnyj resurs*. – URL: <https://www.researchgate.net/publication/3624757>

88_Factors_influencing_the_level_of_ethics_and_integrity_in_Malaysian_public_sector (data obrashcheniya 18.12.2025)

14. Koh G. *Make codes of conduct law* //The Straits Times: Review, Friday, 15 July 2005, p.31 – Elektronnyj resurs. – URL: //kyspp.nus.edu.sg/docs/default-source/ips/pa_gillian_st150705_make-codes-of-conduct-law1.pdf?sfvrsn=274173_0a_2 (data obrashcheniya 18.12.2025)

15. Singh M. *The Corruption Casebook 2: Hidden victims of corruption*: - Singapore: Corrupt Practices Investigation Bureau, 2024. – 62 p.

16. *A Practical Anti-Corruption Guide for Businesses in Singapore*. - Singapore: Corrupt Practices Investigation Bureau, 2017. – 48 p.

МРНТИ 10.21.91

<https://doi.org/10.51889/2959-6181.2026.83.1.004>

УДК 347.73(4/9)

M.Stvol^{1*}

¹Gdansk University
(e-mail: *gulasmz@gmail.com)

HARMONIZATION OF THE TAX TRUTH OF THE EUROPEAN UNION AND NATIONAL LEGISLATION: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

Abstract

The article is devoted to a comprehensive analysis of the problem of harmonization of tax law of the European Union and its impact on the national legal order of member states on the example of the Republic of Poland with a comparison with the legal system of the Republic of Kazakhstan. The relevance of the study is due to the deepening of integration processes, the strengthening of supranational regulation in the field of corporate taxation and the formation of minimum generally binding standards for countering the erosion of the tax base. The paper examines the regulatory grounds for harmonization enshrined in the law of the European Union, the mechanisms for implementing directives in Polish law, as well as the role of the judicial practice of the Court of Justice of the European Union in ensuring a uniform interpretation of tax standards.

The methodological basis of the study is comparative legal, formal legal and systemic methods. The empirical base includes the jurisprudence of Polish administrative courts, official reports of financial authorities, Eurostat statistics and materials of international organizations for 2020-2025.

As a result, it has been established that harmonization in the European Union has evolved from a technical convergence of indirect taxes to the formation of a multi-level regulatory model affecting the basis of corporate taxation. It has been proven that this process does not eliminate the tax sovereignty of states, but transforms it into a form of joint implementation of competence. Comparison with the model of coordination within the framework of Eurasian integration made it possible to identify differences in the depth and binding legal rapprochement.

A conclusion was formulated on the formation of a stable system of multi-level tax regulation, combining national autonomy and supranational mechanisms for ensuring financial stability and legal certainty.

Key words: tax law harmonization; the European Union; tax sovereignty; implementation of directives; corporate taxation; comparative legal analysis; tax integration.

М.Ствол¹

¹ Гданьск университети
(e-mail: gulasmz@gmail.com)

ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ САЛЫҚ ҚҰҚЫҒЫН ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ҮЙЛЕСТІРУ: САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақала Еуропалық одақтың салық құқығын үйлестіру мәселесін және оның Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесімен салыстыра отырып, Польша Республикасының мысалында мүше мемлекеттердің ұлттық құқықтық тәртібіне әсерін кешенді талдауға арналған. Зерттеудің өзектілігі интеграциялық үдерістердің тереңдеуімен, корпоративтік салық салу саласындағы ұлттықтан жоғары реттеудің күшеюіне және салық базасының бұлыңғырлануына қарсы ең төменгі жалпыға міндетті стандарттардың қалыптасуымен айқындалады. Жұмыста Еуропалық одақ құқығында бекітілген үйлестірудің нормативтік негіздері, директиваларды Польша заңнамасына имплементациялау яғни енгізу тетіктері, сондай-ақ салық нормаларын біркелкі түсіндіруді қамтамасыз етудегі Еуропалық Одақ Сотының сот практикасының рөлі зерттеледі.

Зерттеудің әдіснамалық негізін салыстырмалы-құқықтық, формалды-заңдық және жүйелік әдістері құрайды. Эмпирикалық базаға Польшаның әкімшілік соттарының сот практикасы, қаржы органдарының ресми есептері, Еуростаттың статистикалық деректері және 2020-2025 жылдар аралығындағы халықаралық ұйымдардың материалдары енгізілген.

Зерттеу нәтижесінде Еуропалық одақтағы үйлестіру үдерісі жанама салықтарды техникалық жақындастырудан корпоративтік салық салудың негіздерін қамтитын көпдеңгейлі реттеу моделін қалыптастыруға дейін дамығандығы, эволюцияланғаны анықталды. Бұл үдеріс мемлекеттердің салықтық егемендігін жоймайтыны, керісінше оны өкілеттіктерді бірлесіп жүзеге асыру нысанына айналдыратыны дәлелденді. Еуразиялық интеграция шеңберіндегі үйлестіру моделімен салыстыру құқықтық жақындасудың тереңдігі мен міндеттілігі бойынша айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік берді.

Ұлттық автономия мен қаржылық тұрақтылық пен құқықтық сенімділікті қамтамасыз етудің ұлттықтан жоғары тетіктерін біріктіретін көп деңгейлі салықтық реттеудің тұрақты жүйесі қалыптасып отырғаны туралы қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: салық құқығын үйлестіру; Еуропалық одақ; салықтық егемендік; директиваларды имплементациялау; корпоративтік салық салу; салыстырмалы-құқықтық талдау; салықтық интеграция.

Ствол М.¹

¹ Гданьский университет
(e-mail: gulasmz@gmail.com)

ГАРМОНИЗАЦИЯ НАЛОГОВОГО ПРАВА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Статья посвящена комплексному анализу проблемы гармонизации налогового права Европейского союза и её влияния на национальные правовые порядки государств-членов на примере Республики Польша с сопоставлением с правовой системой Республики Казахстан. Актуальность исследования обусловлена углублением интеграционных процессов, усилением наднационального регулирования в сфере корпоративного налогообложения и формированием

минимальных общеобязательных стандартов противодействия размыванию налоговой базы. В работе исследуются нормативные основания гармонизации, закреплённые в праве Европейского союза, механизмы имплементации директив в польское законодательство, а также роль судебной практики Суда Европейского союза в обеспечении единообразного толкования налоговых норм.

Методологическую основу исследования составляют сравнительно-правовой, формально-юридический и системный методы. Эмпирическая база включает судебную практику польских административных судов, официальные отчёты финансовых органов, статистические данные Евростата и материалы международных организаций за 2020-2025 гг.

В результате установлено, что гармонизация в Европейском союзе эволюционировала от технического сближения косвенных налогов к формированию многоуровневой модели регулирования, затрагивающей основы корпоративного налогообложения. Доказано, что данный процесс не устраняет налоговый суверенитет государств, а трансформирует его в форму совместного осуществления компетенции. Сравнение с моделью координации в рамках евразийской интеграции позволило выявить различия в глубине и обязательности правового сближения.

Сформулирован вывод о формировании устойчивой системы многоуровневого налогового регулирования, сочетающей национальную автономию и наднациональные механизмы обеспечения финансовой стабильности и правовой определённости.

Ключевые слова: гармонизация налогового права; Европейский союз; налоговый суверенитет; имплементация директив; корпоративное налогообложение; сравнительно-правовой анализ; налоговая интеграция.

Introduction

The modern development of integration associations determines the qualitative transformation of national legal systems, including in the field of tax regulation. In the European Union, the formation of the internal market required the removal of fiscal barriers that could impede the free movement of goods, services, capital and labor. In this regard, the harmonization of tax legislation has become a necessary tool for ensuring economic integration and a level playing field.

The relevance of the study is due to several interrelated circumstances. Firstly, in recent years there has been a significant increase in supranational regulation in the field of direct taxation, which previously belonged mainly to the competence of member states. The adoption of acts aimed at countering the erosion of the tax base and the withdrawal of profits from taxation, as well as the establishment of a minimum level of taxation of transnational groups indicate an expansion of the scope of agreed decisions. Secondly, the intensification of the judicial practice of the Court of Justice of the European Union forms standards binding on national legal order, thereby affecting the limits of tax discretion of states. Thirdly, in the context of the globalization of the digitalization of the economy, the interdependence of national tax systems is increasing, which requires the development of coordinated approaches to taxation of cross-border activities.

For states outside the European Union, including the Republic of Kazakhstan, the study of European experience is of applied importance. Kazakhstan participates in integration processes within the Eurasian Economic Union and modernizes tax legislation taking into account international standards. Comparative analysis of harmonization models allows us to identify areas for improving national regulation and determine the limits of permissible coordination of regulation and determine the limits of permissible coordination without losing fiscal sovereignty.

The problem of identifying the optimal ratio between the need to bring tax norms closer together in conditions of integration and the preservation of tax sovereignty of states is being actualized. On the one hand, harmonization ensures the predictability of the legal regime, reduces the risks of double taxation and unfair tax competition. On the other hand, excessive centralization can limit the ability of states to pursue independent budgetary and tax policies, taking into account national socio-economic

characteristics. Questions arise about the boundaries of permissible interference at the supranational level and in the sphere of tax competence, about mechanisms to ensure a balance of interests.

The following hypotheses are proposed in this study. The first hypothesis is that harmonization of tax law in the European Union is evolving from a predominantly technical convergence of indirect taxes to the formation of a comprehensive regulatory model affecting the basis of corporate taxation. The second hypothesis assumes that the expansion of supranational mechanisms does not eliminate tax sovereignty, but transforms its form of joint implementation of competence. The third hypothesis is that a comparative analysis of Polish and Kazakh tax regulation models reveals differences between mandatory integration harmonization and coordination convergence of norms based on contractual mechanisms.

The purpose of the study is a comprehensive analysis of the legal nature and current trends in the harmonization of tax law of the European Union, identifying the features of the implementation of supranational norms in the legislation of the Republic of Poland and comparing the results obtained with the approaches of the Republic of Kazakhstan. The study aims to form a holistic view of the modern model of multi-level tax regulation, in which national and supranational elements interact in the context of continuing but transforming tax sovereignty.

Materials and methods

The methodological basis of the study is formed taking into account the interdisciplinary nature of the issues of harmonization of tax law and the need for a comprehensive analysis of supranational and national legal sources. The work used regulatory legal acts of the European Union, the Republic of Poland and the Republic of Kazakhstan, materials of judicial practice, as well as modern scientific publications devoted to issues of integration and tax regulation.

As a regulatory framework, the study analyzed the provisions of the Treaty on the Functioning of the European Union governing the convergence of legislation of member states, the directives of the European Union in the field of indirect and direct taxation, including acts aimed at countering the erosion of the tax base, as well as decisions of the Court of Justice of the European Union that form interpretation standards binding on national law and order. The national level is represented by the Constitution of the Republic of Poland, tax laws of Poland, as well as the Tax Code of the Republic of Kazakhstan and international treaties within the framework of the Eurasian Economic Union.

The empirical basis of the study was the materials of the law enforcement practice of Polish administrative courts on tax disputes, official explanations of financial authorities, as well as statistics on the structure of tax revenues and the dynamics of changes in tax legislation in 2020-2025. These materials made it possible to assess the actual impact of supranational regulations on the national tax system.

Methodological tools include a set of general scientific and special legal methods. The dialectical method is used to analyze the evolution of harmonization as a dynamic process that develops under the influence of economic and political factors. The formal legal method made it possible to identify the content of legal norms, determine their structure and relationship.

The comparative legal method is the main one in this study. It was used to compare the mechanisms for implementing the directives of the European Union in the legal system of Poland and the coordination mechanisms for the convergence of tax legislation in the Republic of Kazakhstan. The comparison was made according to the following criteria: the legal nature of the harmonization obligations; scope of delegated authority; degree of unification of material standards; the impact of jurisprudence on national regulation; limits of state tax discretion.

The systemic method has made it possible to consider harmonization as an element of a multi-level model of regulation, including supranational, national and contractual levels. At the same time, not only individual norms were analyzed, but also their place in the general structure of the financial and legal mechanism.

Additionally, the method of legal modeling was applied, which made it possible to formulate a generalized design of interaction between supranational and national levels of regulation. Based on the

identified patterns, a conceptual scheme for the transformation of tax sovereignty in the context of integration was proposed.

The principle of scientific objectivity is ensured by the use of official texts of regulations, decisions of judicial authorities and publications of leading researchers in the field of tax and financial law. The chronological framework of the analysis covers the period 2020-2025, which is due to the intensification of the processes of reforming tax regulation in the European Union and the modernization of the tax legislation of the Republic of Kazakhstan.

Thus, the combination of applied methods and sources makes it possible to provide a comprehensive and reliable analysis of the problem of harmonization of tax law, identify its modern trends and determine the directions for further development in the context of integration processes.

Results and discussion

The issues of harmonization of tax law of the European Union received wide coverage in foreign and national legal science. Recent studies indicate a transition from the analysis of mainly technical aspects of the convergence of indirect taxes to a comprehensive understanding of the transformation of tax sovereignty and the formation of multi-level regulation [1].

In the writings of European researchers, considerable attention is paid to the institutional foundations of harmonization. It is emphasized that the provisions of the constituent treaties of the European Union laid the legal prerequisites for the gradual expansion of the competence of supranational tax authorities [2]. At the same time, it is noted that initially harmonization mainly covered value added tax and excise taxes as elements that directly affect the functioning of the domestic market [3]. The modern stage is characterized by increased coordination in the field of direct taxation, which was previously considered the prerogative of member states.

A separate area of scientific research is associated with the analysis of measures to counter the erosion of the tax base and the withdrawal of profits from taxation. The literature emphasizes that the relevant directives of the European Union have become an important stage in the institutionalization of agreed mechanisms for protecting the budgetary interests of states [4]. These measures have changed the nature of the interaction between national and supranational levels of regulation, strengthening the role of coordination and information exchange.

A significant place in scientific discussions is occupied by the problem of the ratio of harmonization and tax sovereignty. Some authors consider the expansion of supranational powers as a restriction on the discretion of states [5]. Other researchers, on the contrary, interpret this process as a form of joint exercise of competence, in which states voluntarily agree on a tax policy framework in order to ensure the stability of the domestic market [6]. In modern publications, the prevailing position is that it is not about replacing national regulation, but about its transformation in the context of integration.

A significant body of work is devoted to the practice of the Court of Justice of the European Union. Scientific studies note that the decisions of this body form mandatory interpretation standards that affect national tax systems [7]. Judicial practice is seen as a factor in deepening harmonization, since it ensures uniform application of norms and prevents their fragmentation.

Polish legal doctrine actively analyzes the implementation of directives in national legislation. Researchers draw attention to the specifics of adaptation of norms in the field of value added tax and corporate taxation, as well as to the role of administrative courts in ensuring the consistency of law enforcement [8]. Polish experience demonstrates the possibility of preserving elements of the national model, subject to the mandatory requirements of the European Union.

In Kazakh legal science, issues of harmonization of tax law are considered mainly in the context of integration processes within the framework of the Eurasian Economic Union and the modernization of national legislation. The researchers note the need to take foreign experience into account when improving tax administration and countering cross-border tax risks. At the same time, the domestic literature does not sufficiently develop a comparative legal analysis of models of mandatory integration harmonization and coordination convergence of norms, which determines the scientific novelty of this study. Recent works have emphasized the impact of digitalization of the economy on the transformation

of tax regulation [9;10]. The development of cross-border digital services reinforces the need for agreed solutions, which objectively expands the scope of harmonization. These studies confirm the conclusion about the transition from a fragmented convergence of individual elements of the tax system to the formation of a multi-level model of regulation. Harmonization of tax law is seen as a complex and evolving process that affects the foundations of the financial sovereignty of states. At the same time, there remains discussion regarding the limits of permissible centralization and the optimal balance between national autonomy and supranational obligations. This study is aimed at filling the identified gaps through a comparative legal analysis of the Polish and Kazakh experience in the context of the development of the legal system of the European Union.

The analysis of regulatory sources of the European Union, national legislation of the Republic of Poland and the Republic of Kazakhstan, as well as judicial practice made it possible to formulate the following results.

Firstly, it was established that the harmonization of the tax law of the European Union is phased and differentiated. The highest level of convergence has been achieved in the field of indirect taxation, primarily value added tax, where detailed generally binding norms are enshrined in secondary law acts [1]. In the field of direct taxes, harmonization develops mainly through coordination mechanisms and the establishment of minimum standards aimed at preventing erosion of the tax base [11].

Secondly, it was revealed that the legal nature of harmonization has evolved from the elimination of technical obstacles to the domestic market to the formation of an integrated system of supranational regulation covering corporate tax issues and countering cross-border tax evasion [12; 13]. The adoption of acts providing for a minimum level of taxation of large corporate groups indicates an expansion of the scope of agreed decisions and a strengthening of the institutional coordination mechanism [14].

Thirdly, on the example of the Republic of Poland, it was established that the implementation of supranational regulations is carried out by adapting national laws without changing the constitutional foundations of the tax system. The Polish legislator retains formal competence to set taxes, but the limits of discretion are determined by obligations within the European Union [15]. The practice of the administrative courts of Poland demonstrates a focus on the legal positions of the Court of Justice of the European Union, which ensures uniformity in the interpretation and application of norms [3].

Fourth, the comparative analysis showed a difference in the models of convergence of tax legislation in the European Union and the Eurasian Economic Union. While harmonization within the European Union is based on mandatory supranational acts, coordination mechanisms and contractual obligations that do not directly interfere with elements of national taxes prevail within the framework of Eurasian integration [3].

Fifth, it was revealed that the transformation of tax sovereignty in the context of integration is manifested not in its loss, but in the redistribution of competencies between levels of regulation. The member states of the European Union participate in the formation of supranational decisions, thereby realizing sovereignty in a collective form [2].

An analysis of empirical materials made it possible to concretize conclusions about the actual impact of harmonization on national legal order and move from a normative description to an assessment of the practical implementation of supranational regulations.

The study examined the decisions of Naczelny Sąd Administracyjny and the voivodship administrative courts of Poland for 2020-2024, published in the official database of judicial acts. The sustainable use of the legal positions of the Court of Justice of the European Union in resolving tax disputes related to the application of value added tax, the right to deduction, the qualification of cross-border deliveries and the assessment of the taxpayer's integrity was revealed. When interpreting national norms, Polish courts systematically refer to the principle of neutrality of value added tax and criteria for proportionality of restrictions developed in the practice of the Court of Justice of the European Union. This indicates the de facto integration of supranational standards into national jurisprudence.

An additional empirical confirmation is the official explanations of the Ministry of Finance of the Republic of Poland, including summarizing interpretations and individual tax explanations for 2020-2024. Their analysis shows that when changing national legislation, the legislator and financial

authorities are directly guided by the provisions of the directives of the European Union and the relevant decisions of the Court of Justice of the European Union. This is especially noticeable in the field of cross-border taxation of corporate structures and the exchange of tax information.

The statistics contained in the reports of the Ministry of Finance of Poland on the implementation of the state budget for 2020-2024, as well as Eurostat data on the structure of tax revenues, made it possible to establish a stable share of value added tax in the structure of budget revenues and relative stabilization of corporate income tax revenues after the implementation of measures to counter the erosion of the tax base. Although the dynamics of revenues is determined by a combination of economic factors, the synchronicity of changes in the regulatory framework and budgetary indicators confirms the importance of harmonization measures for fiscal sustainability.

In terms of direct taxation, of particular interest are the reports of the European Commission on the transposition of directives by member states. These materials show that Poland timely implemented provisions aimed at limiting aggressive tax planning, which is confirmed by the lack of procedures for violation of obligations in the period under review. Thus, empirical evidence suggests a high level of institutional adaptation.

Comparison with the practice of the Republic of Kazakhstan is based on the analysis of official statistical reports of the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025. The data indicate a significant role of indirect taxes in the structure of budget revenues and active digitalization of tax administration. At the same time, in Kazakhstan's law enforcement practice there is no supranational judicial mechanism comparable in terms of powers to the Court of the European Union. The coordination materials of the Eurasian Economic Commission on indirect taxation confirm the limitations of harmonization instruments within the framework of interstate coordination¹.

Empirical analysis allows for several generalizing conclusions. Firstly, in Poland, harmonization is not only formal, but also factual, manifested in judicial practice, administrative interpretations and budget statistics. Secondly, supranational standards affect not only the text of the law, but also the law enforcement culture, forming uniform criteria for assessing tax relations. Thirdly, in the Republic of Kazakhstan, the process of convergence of norms is mainly limited to the coordination of indirect taxes and the development of administrative procedures, which confirms the difference in integration models.

The expanded empirical material thereby confirms the theoretical conclusion about the transformation of tax sovereignty in the context of integration. In the case of Poland, it is implemented through an institutionally fixed mechanism of joint regulation and judicial control, while in Kazakhstan it retains a more traditional nature of national autonomy with elements of contractual coordination.

The results obtained allow us to move on to a deeper understanding of the legal nature of tax law harmonization and its impact on national law and order. First of all, it should be noted that harmonization in the European Union is not a homogeneous process. It combines elements of unification, coordination and minimal standardization. In the field of value added tax, a unified tax structure has actually been formed, ensuring the comparability of regimes in various member states.

This is due to the direct connection of indirect taxes with the functioning of the domestic market. At the same time, direct taxes continue to remain mainly in the competence of national legislators, but their regulation is gradually limited by the general supranational framework.

The question of the limits of permissible centralization remains debatable. On the one hand, the expansion of supranational standards contributes to strengthening the financial stability of states and preventing unfair tax competition. On the other hand, excessive interference can limit the ability of states to take into account national economic characteristics. Polish experience demonstrates that the balance is achieved through the implementation mechanism, in which the directives determine the goal

---

¹ Eurasian Economic Commission. Materials on indirect taxation in the EAEU member states (2020-2024) [Electronic resource]. - Moscow: EEC // <https://eec.eaeunion.org>

and general parameters, and specific methods of implementation remain in the competence of the national legislator. Of particular importance is the role of judicial practice. Decisions of the Court of Justice of the European Union form binding standards that effectively become part of the national legal space. This strengthens the integration component and provides legal certainty for participants in economic activity. At the same time, the judicial mechanism serves to limit excessive national discretion, preventing the introduction of norms contrary to the principles of non-discrimination and proportionality.

Comparison with the Republic of Kazakhstan allows us to identify an alternative model for the convergence of tax systems. Within the framework of Eurasian integration, there is no analogue of a supranational judicial mechanism with a comparable amount of authority. Harmonization is carried out mainly in the form of harmonization of the principles of indirect taxation and the exchange of information. This means maintaining wider national autonomy but at the same time limiting the depth of integration.

The trend towards increased coordination in the field of corporate taxation deserves special attention. The introduction of minimum standards aims to address imbalances caused by differences in national tax regimes. This process reflects the transition from a reactive model of anti-evasion to a proactive system of agreed rules [4]. For Poland, this means the need for constant updating of national legislation and adaptation of administrative procedures. For Kazakhstan, the European experience is of interest as a guideline in the development of measures to protect the tax base in the context of cross-border capital movement.

Theoretically, the results of the study confirm the hypothesis of the transformation of tax sovereignty. Sovereignty is no longer understood solely as absolute autonomy in setting taxes. In an integration context, it takes on the character of a jointly realized competence, where states participate in the formation of common rules, while maintaining institutional independence [8].

The harmonization of European Union tax law is thus a multi-level and dynamic process, combining elements of coordination and regulatory convergence. The Polish model demonstrates the practical implementation of this process in the national legal order. Comparison with the Kazakh legal system confirms the existence of various models of integration interaction, differing in depth and degree of obligation.

Conclusion

The study made it possible to comprehensively analyze the legal nature and current trends in harmonization of tax law of the European Union in comparison with the national legislation of the Republic of Poland and the Republic of Kazakhstan.

It has been established that harmonization within the European Union is a phased and institutionally secured process of convergence of tax norms aimed at eliminating fiscal barriers to the domestic market, ensuring a level playing field of competition and preventing erosion of the tax base. The highest level of regulatory detail has been achieved in the field of indirect taxation, while in the field of direct taxes; a model of setting minimum standards and agreed restrictions on national discretion is being developed.

Analysis of the Polish experience confirmed that the implementation of supranational regulations does not mean the loss of tax sovereignty, but testifies to its transformation. Sovereignty is realized through the participation of the state in the formation of binding decisions and their subsequent adaptation in the national legal order. A significant role in ensuring consistency is played by jurisprudence focused on the legal positions of the Court of Justice of the European Union. Thus, a multi-level regulatory system is formed in which national and supranational elements are mutually dependent.

Comparative legal analysis with the legislation of the Republic of Kazakhstan made it possible to identify fundamental differences in integration models. The European model is based on mandatory harmonization through directives and an advanced judicial mechanism. The Eurasian model involves coordination and agreement of approaches without deep unification of the elements of the tax system. This ensures greater autonomy for states, but at the same time limits the degree of normative integration.

The hypothesis is confirmed that modern harmonization goes beyond the technical convergence of individual taxes and affects the basics of corporate taxation and the distribution of the tax base. The introduction of agreed minimum standards reflects a trend towards a sustainable system of collective regulation in a global economy. The scientific significance of the study lies in the justification of the concept of the transformation of tax sovereignty as a jointly implemented competence in the context of integration. The practical importance of the work is the possibility of using European experience in improving the national legislation of the Republic of Kazakhstan, especially in terms of countering cross-border tax risks and increasing the legal certainty of tax relations.

In the future, further research can be aimed at analyzing the impact of digitalization of the economy on harmonization mechanisms, as well as assessing the effectiveness of judicial instruments to ensure uniformity of tax regulation. Harmonization of tax law remains a dynamic process reflecting the development of integration associations and the transformation of financial and legal institutions in the context of globalization.

References:

- 1 Schütze R. *European Union Law*. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2021. [Electron. resource] – URL - <https://global.oup.com/ukhe/product/european-union-law-9780198941033?cc=kz&lang=en&>
- 2 Terra B., Kajus J. *A Guide to the European VAT Directives 2021*. – Amsterdam: IBFD, 2021. [Electron. resource] – URL - https://www.ibfd.org/sites/default/files/2021-06/20_007_A_Guide_to_the_European_VAT_Directives_2021_final_web.pdf
- 3 Helminen M. *EU Tax Law – Direct Taxation*. – Amsterdam: IBFD, 2021. [Electron. resource] – URL - https://www.ibfd.org/sites/default/files/2021-09/20_007_EU_Tax_Law_Direct_Taxation_2021_final_web.pdf
- 4 Haslechner W., Pantazatou A. *Assessment of recent anti-tax avoidance and evasion measures (ATAD & DAC6)*. – Brussels: European Parliament, 2022. – DOI: 10.2861/580728.
- 5 Scherleitner M. *The EU Minimum Tax Directive—A Conceptual Discussion of a Bold Policy Move* // *European Law Journal*. – 2025. – Vol. 30. – DOI: 10.1111/eulj.12542.
- 6 Kuzniacki B. *Poland's Implementation of EU GAAR Compromises Constitutional and EU Principles* // *Intertax*. – 2021. – Vol. 49(3). – P. 237–253.
- 7 Mosquera Valderrama I.J.M. *The Implementation of the ATAD in the EU: The Same but Not the Same* // *Intertax*. – 2021. – Vol. 49(11). – DOI: 10.54648/TAXI2021091.
- 8 Devereux M.P., Vella J. *Implications of Digitalization for International Corporate Tax Reform* // *British Tax Review*. – 2021. – No. 6. [Electron. resource] – URL - <https://www.elibrary.imf.org/downloadpdf/book/9781484315224/ch004.pdf>
- 9 Bizioli G., van Thiel S. *Case Law of the European Court of Justice on Direct Taxation*. – IBFD, 2022. [Electron. resource] – URL - https://www.ibfd.org/sites/default/files/2022-09/20_007_eu_tax_law_direct_taxation_2022_proof_1.pdf
- 10 Devereux, M. P., & Vella, J. *The impact of the global minimum tax on tax competition* // *World Tax Journal*. – 2023. – Vol. 15(3). DOI: 10.59403/126a4mh. Pistone P., Weber D. *The Pillar Two Directive and Its Implementation in the EU* // *EC Tax Review*. – 2023. – Vol. 32.

11 Lang M. *Introduction to the Law of Double Taxation Conventions*. – 2nd ed. – IBFD, 2021. [Electron. resource] – URL - https://www.ibfd.org/sites/default/files/2021-08/20_007_Introduction_Law_Double_Taxation_Conventions_3rd_edition_final_web.pdf

12 Pinto Nogueira J. F. *GloBE and EU Law: Assessing the Compatibility of the OECD's Pillar II Initiative with EU Law and Implementing It within the Internal Market* // *World Tax Journal*. – 2020. – Vol. 12. – No. 3. – P. 465–496.

13 Graetz M.J., Warren A.C. *Income Tax Discrimination and the Political and Economic Integration of Europe* // *Yale Law Journal*. – 2020. – Vol. 129. [Electron. resource] – URL - https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/257/

14 Lagkueva I.V. *Tax Integration in the Eurasian Economic Union: Legal Issues* // *Russian Law Journal*. – 2020. – Vol. 8(4). [Electron. resource] – URL - https://vestnik.msal.ru/jour/article/view/1230/0?locale=en_US

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС.
ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ. БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС. ТРУДОВОЕ ПРАВО.
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
CIVIL LAW AND PROCESS. LABOR LAW. EDUCATIONAL LAW**

МРНТИ 10.27.51
УДК 347.02

<https://doi.org/10.51889/2959-6181.2026.83.1.005>

Богатырева Л.Б.^{1*}

¹Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова
(e-mail: *bogatyreva.l@kaznmu.kz)

**ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОГРАНИЧЕНИЯ ПРАВ
МЕДИЦИНСКОГО РАБОТНИКА**

Аннотация

В статье рассматриваются гражданско-правовые пределы ограничения прав медицинского работника в процессе оказания медицинской помощи. Актуальность исследования обусловлена ростом числа конфликтных ситуаций в сфере здравоохранения, связанных с защитой прав пациентов и юридической ответственностью медицинских работников.

Целью исследования является анализ правовой природы медицинских правоотношений, определение содержания прав медицинского работника, а также выявление гражданско-правовых механизмов и границ допустимого ограничения указанных прав. В работе используются формально-юридический, сравнительно-правовой и системный методы исследования, позволившие провести комплексный анализ национального законодательства и международного опыта регулирования медицинских отношений. Особое внимание уделено такому важному институту медицинского права, как профессиональная автономия медицинского работника.

В результате исследования установлено, что права участников медицинских правоотношений не являются абсолютными и могут ограничиваться в целях защиты жизни и здоровья пациента, общественной безопасности и обеспечения качества медицинской помощи. Сделан вывод о необходимости формирования сбалансированной гражданско-правовой модели регулирования медицинских отношений, обеспечивающей правовую безопасность профессиональной деятельности медицинских работников.

Ключевые слова: права медицинского работника, профессиональная автономия врача, медицинская ответственность, медицинская ошибка, медицинское право, страхование ответственности, гражданско-правовая защита.

Л.Б. Богатырева ¹

¹ С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті
(e-mail: bogatyreva.l@kaznmu.kz)

**МЕДИЦИНА ҚЫЗМЕТКЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ШЕКТЕУДІҢ
АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада медициналық көмек көрсету процесінде медицина қызметкерінің құқықтарын шектеудің азаматтық-құқықтық шектері қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі денсаулық сақтау саласындағы пациенттердің құқықтарын қорғауға және медицина қызметкерлерінің заңды жауапкершілігіне байланысты жанжалды жағдайлардың көбеюімен байланысты.

Зерттеудің мақсаты медициналық құқықтық қатынастардың құқықтық табиғатын талдау, медицина қызметкерінің құқықтарының мазмұнын анықтау, сондай-ақ аталған құқықтарды шектеудің азаматтық-құқықтық тетіктері мен рұқсат етілген шектеу шекараларын анықтау болып табылады. Жұмыста медициналық қатынастарды реттеудің ұлттық заңнамасы мен халықаралық тәжірибесіне кешенді талдау жүргізуге мүмкіндік беретін ресми-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық және жүйелі зерттеу әдістері қолданылды.

Медицина қызметкерінің кәсіби автономиясы сияқты маңызды медициналық құқық институтына ерекше назар аударылды. Зерттеу нәтижесінде медициналық құқықтық қатынастарға қатысушылардың құқықтары абсолютті емес және пациенттің өмірі мен денсаулығын қорғау, қоғамдық қауіпсіздік және медициналық көмектің сапасын қамтамасыз ету мақсатында шектелуі мүмкін екендігі анықталды. Медициналық қызметкерлердің кәсіби қызметінің құқықтық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін медициналық қатынастарды реттеудің теңгерімді азаматтық-құқықтық моделін қалыптастыру қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: медицина қызметкерінің құқықтары, дәрігердің кәсіби автономиясы, медициналық жауапкершілік, медициналық қателік, медициналық құқық, жауапкершілікті сақтандыру, азаматтық қорғау.

*L.B. Bogatyreva*¹

¹ *Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov*
(e-mail: bogatyreva.l@kaznmu.kz)

CIVIL LAW ASPECTS OF THE RESTRICTION OF THE RIGHTS OF A MEDICAL WORKER

Abstract

The article examines the civil law limits of the restriction of the rights of a medical worker in the process of providing medical care. The relevance of the study is due to the growing number of conflict situations in the healthcare sector related to the protection of patients' rights and the legal responsibility of medical professionals.

The purpose of the study is to analyze the legal nature of medical legal relations, determine the content of the rights of a medical professional, as well as identify civil law mechanisms and the limits of permissible restrictions on these rights. The paper uses formal legal, comparative legal and systematic research methods, which allowed for a comprehensive analysis of national legislation and international experience in regulating medical relations.

Special attention is paid to such an important institution of medical law as the professional autonomy of a medical worker. As a result of the study, it was found that the rights of participants in medical legal relations are not absolute and may be limited in order to protect the patient's life and health, public safety and ensure the quality of medical care. It is concluded that it is necessary to form a balanced civil law model for regulating medical relations, ensuring the legal security of the professional activities of medical workers.

Key words: rights of a medical worker, professional autonomy of a doctor, medical responsibility, medical error, medical law, liability insurance, civil protection.

Введение

Медицинская деятельность представляет собой особый вид профессиональной деятельности, она непосредственно связана с реализацией конституционного права человека на охрану здоровья и получение медицинской помощи. Статья посвящена анализу гражданско-правовой защиты прав медицинских работников в процессе оказания медицинской помощи. Актуальность исследования обусловлена ростом количества медицинских споров и необходимостью обеспечения правовой безопасности профессиональной деятельности врачей.

Цель исследования заключается в определении содержания прав медицинского работника, анализе профессиональной автономии врача и выявлении гражданско-правовых механизмов защиты медицинских работников.

В работе использованы формально-юридический и сравнительно-правовой методы исследования. Установлено, что медицинский работник является самостоятельным субъектом медицинских правоотношений, обладающим профессиональной автономией и правом принимать клинические решения. При этом реализация данных прав ограничивается требованиями законодательства, медицинских стандартов и обязанностью действовать в интересах пациента.

Сделан вывод о необходимости развития правовых механизмов защиты медицинских работников, включая страхование профессиональной ответственности и совершенствование процедур разрешения медицинских споров.

Материалы и методы

Методологическая основа настоящего исследования сформирована с учетом междисциплинарного характера медицинского права, находящегося на стыке гражданского права, публичного права и биоэтики. В рамках исследования использован комплекс общенаучных и специально-юридических методов, позволяющих всесторонне проанализировать гражданско-правовые пределы ограничения прав медицинского работника при оказании медицинской помощи.

Методологический инструментарий исследования включает ряд взаимодополняющих методов научного познания. В работе использован формально-юридический метод, позволивший провести анализ действующего законодательства и выявить особенности правового регулирования медицинских правоотношений. Данный метод применялся при исследовании правового статуса медицинского работника, а также при определении правовых оснований ограничения их прав.

Сравнительно-правовой метод позволил сопоставить национальное законодательство Республики Казахстан с правовым регулированием медицинских отношений в других странах. Для выявления содержания и структуры медицинских правоотношений применялся системный метод, позволивший рассмотреть медицинские отношения как сложную правовую систему, включающую взаимосвязанные элементы: профессиональные права медицинского работника, механизмы гражданско-правовой ответственности и правовые пределы их ограничения. В исследовании применен метод правового моделирования, направленный на формирование концептуальной модели гражданско-правового регулирования профессиональной деятельности медицинского работника. Использование данного метода позволило определить структуру правового механизма защиты медицинских работников, включающего профессиональную автономию врача, пределы реализации его прав, критерии гражданско-правовой ответственности и институциональные гарантии правовой защиты при возникновении медицинских споров.

Результаты и обсуждение

Медицинские правоотношения в современной правовой доктрине представляют собой сложный межотраслевой комплекс связей, возникающих в процессе оказания медицинской помощи, реализации права на охрану здоровья, взаимоотношений между субъектами, в том числе при причинении вреда жизни и здоровью пациента. Вместе с тем при всем многообразии этого массива отношений их гражданско-правовой компонент сохраняет самостоятельное и системообразующее значение, поскольку именно в плоскости гражданского права получают оформление вопросы договорной связи между пациентом и медицинской организацией, компенсации вреда, защиты личных неимущественных благ, а также пределы осуществления субъективных прав сторон. Подтверждает такое утверждение гибкое сочетание специальных норм Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» и общих

положений гражданского законодательства. По общему правилу, Кодекс о здоровье закрепляет права пациента, включая право на достойное обращение, получение информации, отказ от медицинской помощи, а также иные гарантии правового статуса пациента¹; Гражданский кодекс Республики Казахстан предусматривает общие механизмы возмещения вреда, причиненного жизни и здоровью, а также компенсации морального вреда². Тем самым медицинское правоотношение нельзя сводить исключительно к административной или профессионально-этической связи³.

Для гражданско-правового анализа принципиально важным является вопрос о правовой природе медицинской услуги. В классической цивилистике услуга рассматривается как деятельность, не имеющая овеществленного результата, но обладающая самостоятельной имущественной и правовой ценностью. В медицинской сфере эта характеристика сохраняется лишь частично, поскольку медицинская услуга одновременно является профессиональной деятельностью, социальным благом и формой реализации конституционно значимого права на охрану здоровья. Поэтому применение к ней общих положений о возмездном оказании услуг возможно лишь с учетом специальных ограничений и корректировок [1]. Как указывается в исследованиях, сложившаяся ситуация в сфере здравоохранения делает необходимым и востребованным изучение медицинской услуги как объекта, выступающего зачастую в качестве товара, именно с позиций ее гражданско-правовой природы. Такой подход позволит создать действенную систему регулирования отношений в сфере медицинского обслуживания, которая, учитывая ее сущностные особенности, сможет обеспечивать право пациента на квалифицированную медицинскую помощь и реальную защиту гражданско-правовыми способами в случае его нарушения. Медицинскую услугу, исходя из ее объектных признаков, можно определить как комплекс профессиональных действий медицинских работников, которые носят имущественный характер и направлены на достижение полезного эффекта от лечения, диагностики, профилактики или реабилитации по отношению к конкретному пациенту, с целью восстановления или улучшения состояния его здоровья, исходя из его индивидуальных особенностей, а также возможностей современной медицины.

Особенность медицинской услуги состоит в том, что ее надлежащее оказание не всегда тождественно достижению благоприятного лечебного результата. Врач и медицинская организация, как правило, принимают на себя обязательство действовать в соответствии с профессиональными стандартами, клиническими протоколами, принципами добросовестности и должной осмотрительности, но не гарантируют выздоровления как такового. Именно поэтому в медицинских спорах центральное значение имеет категория стандарта надлежащей помощи, а не только вопрос о конечном результате лечения. Этот подход подтверждается и сравнительно-правовыми исследованиями медицинской ответственности в странах континентального и общего права, где для компенсации пациенту обычно требуется установить нарушение стандарта помощи, причинную связь и наличие вреда [3].

При этом нельзя игнорировать, что современная медицинская услуга включает в свой состав не только собственно лечебные манипуляции, но и обязанность по предоставлению пациенту достаточной информации для принятия решения. Очень важно иметь в виду, что согласно цивилистической позиции информационная составляющая в данном контексте становится не просто вспомогательной, а очень существенной частью исполнения обязательства. С такой позиции имеется основание для утверждения о том, что нарушение обязанности по раскрытию информации способно образовать самостоятельное основание гражданско-правовой ответственности, даже при том, что сам медицинский акт был выполнен технически

---

¹ Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗРК «О здоровье народа и системе здравоохранения» // ИС «Әділет».

² Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І // ИС «Әділет»

³ О применении судами законодательства о возмещении морального вреда: нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 7 // ИС «Әділет».

корректно. Интерес представляют зарубежные исследования судебных споров по информированному согласию, которые прямо показывают, что дефекты информирования рассматриваются как разновидность *malpractice*, затрагивающая право пациента на самоопределение [4]. В этой связи медицинскую услугу следует рассматривать как комплексное гражданско-правовое обязательство, включающее профессиональное медицинское действие, информационное сопровождение пациента, соблюдение режима конфиденциальности, учет воли пациента в пределах его дееспособности и правовой допустимости, принятие мер по предупреждению вреда.

Правовой статус медицинского работника в системе медицинских правоотношений характеризуется особым сочетанием профессиональных обязанностей и субъективных прав. В отличие от большинства субъектов гражданских правоотношений медицинский работник действует не только как исполнитель услуг, но и как носитель профессиональной компетенции, обладающий правом самостоятельного принятия медицинских решений в пределах своей квалификации. Тем самым обосновывается широкое применение в юридической доктрине дефиниции профессиональной автономии врача.

Как правило, профессиональная автономия означает право медицинского работника самостоятельно определять методы диагностики и лечения пациента на основе медицинских знаний, клинических протоколов и принципов медицинской этики [5]. Такая автономия медицинского работника обусловлена специфическим характером медицинской деятельности, требующей специальных знаний, профессионального опыта и способности принимать решения в условиях неопределенности.

С точки зрения гражданского права профессиональная автономия врача является важным элементом исполнения обязательства по оказанию медицинской помощи. Пациент, обращаясь за медицинской услугой, фактически доверяет врачу применение его профессиональных знаний и навыков. Именно поэтому медицинская услуга отличается от обычных гражданско-правовых услуг тем, что ее содержание определяется не только волей сторон договора, но и профессиональными стандартами медицинской деятельности [6].

Международная практика также подтверждает значимость профессиональной автономии врача. В доктрине права подчеркивается, что эффективное функционирование системы здравоохранения невозможно без обеспечения врачам определенной свободы клинического решения [7]. В то же время эта автономия не является абсолютной и должна реализовываться с учетом прав пациента, медицинских стандартов и требований законодательства.

С точки зрения современного права профессиональная автономия врача рассматривается как баланс между двумя противоположными тенденциями. С одной стороны, это усиление прав пациента и его участия в принятии медицинских решений, а с другой, - сохранение профессиональной независимости врача. Сравнительные исследования показывают, что большинство правовых систем стремится обеспечить именно такой баланс, поскольку чрезмерное ограничение автономии врача может негативно сказаться на качестве медицинской помощи [1].

Одним из наиболее дискуссионных аспектов правового статуса врача является вопрос о праве на отказ от оказания медицинской помощи. В теории медицинского права данный вопрос рассматривается через призму конфликта между профессиональными обязанностями врача и его личной автономией. В большинстве правовых систем врач вправе отказаться от оказания медицинской помощи при наличии объективных оснований, например, при отсутствии необходимых условий для лечения, отсутствии соответствующей квалификации или при угрозе собственной безопасности [8]. Однако такое право не может реализовываться произвольно и ограничивается рядом важных условий. Во-первых, отказ врача от оказания помощи недопустим в ситуациях, когда существует непосредственная угроза жизни пациента и отсутствует возможность оказания помощи другим специалистом. В подобных случаях законодательство большинства государств устанавливает обязанность врача принять необходимые меры для спасения жизни пациента. Во-вторых, отказ врача должен быть обоснован и не может носить дискриминационный характер. Современная медицинская этика и правовые нормы запрещают

отказ от оказания медицинской помощи по причинам, связанным с расовой принадлежностью пациента, его религиозными убеждениями, социальным статусом или иными обстоятельствами, не связанными с медицинскими показаниями [9].

В зарубежной практике особое внимание уделяется проблеме так называемого conscientious objection, то есть отказа врача от оказания медицинской помощи по моральным или религиозным убеждениям. Наиболее часто такие ситуации возникают в сфере репродуктивной медицины. Исследования показывают, что многие государства признают право врача на такой отказ, однако одновременно требуют обеспечить пациенту возможность получения медицинской помощи у другого специалиста [10]. Информированность отказа связана с полнотой разъяснений, которые были доведены до сведения больного, её формальных границ законодательством не предусмотрено, поэтому решение вопроса об информированности пациента о последствиях такого отказа должно приниматься с учётом фактических обстоятельств. Отказ больного от медицинской помощи является обстоятельством, исключающим преступность деяния в случае, если он информированный, добровольный, не обусловлен ненадлежащим оказанием медицинской помощи, снимает с врача обязанность по оказанию медицинской помощи. Отсутствие согласия на медицинское вмешательство, которое в категоричной форме подтверждает надлежащим образом оформленный отказ от медицинского вмешательства, должно исключать уголовную ответственность медицинского работника за последовавший за таким отказом негативный результат.

В связи с этим необходимо также обратить внимание на институт информированного добровольного согласия на медицинское вмешательство. Концепция информированного согласия пронизывает медицинскую практику, иногда парализуя её. Определение содержания необходимых и достаточных для признания согласия информированным сведений - прерогатива юристов и врачей. При этом в американских судах для этих целей используют три стандарта: первоначально применялся профессионально ориентированный подход, согласно которому пациенту полагается сообщать то, что сообщают своим больным его коллеги, позднее стал использоваться стандарт рассудительного человека, а недавно получил распространение подход, нацеленный на конкретного пациента, учитывающий его особенности [11].

Юридическая защита медицинских работников является важным элементом системы здравоохранения, влияющим не только на профессиональное благополучие медиков, но и на качество оказываемых услуг. Обеспечение правовой безопасности медицинских работников должно стать приоритетом государственной политики, способствуя укреплению доверия между пациентами и врачами, а также развитию всей системы здравоохранения. Защита прав медицинских работников - это не только вопрос их благополучия, но и качества медицинских услуг для населения. Юридическая защита медиков должна быть приоритетом для государства, так как она напрямую влияет на эффективность всей системы здравоохранения [12].

Исследование форм гражданско-правовой ответственности за ненадлежащее предоставление медицинских услуг имеет особое значение, ведь медицинские услуги всегда связаны с риском. Одной из главных проблем в сфере ответственности за ненадлежащее предоставление медицинских услуг является отсутствие жестких правил, по которым можно объективно оценивать деятельность медицинских работников, предоставляющих медицинские услуги. Наличие таких правил решило бы ряд практических проблем относительно квалификации принадлежности оказанных услуг, их качества, размера и факта наличия имущественного и морального вреда, а также проблемы освобождения от гражданско-правовой ответственности за ненадлежащее предоставление медицинских услуг.

Учитывая вышеуказанное, можно прийти к выводу, что гражданско-правовая ответственность за ненадлежащее оказание медицинских услуг может наступать в форме возмещения имущественного ущерба, который состоит из реальных убытков и утраченной выгоды, и компенсации морального вреда.

Возмещение морального вреда гарантирует прежде всего защиту абсолютных прав лица, которые нарушены при оказании медицинских услуг. Однако вышеуказанные способы защиты требуют совершенствования и дальнейшего исследования [13].

Действительно, медицинский работник не вправе отказаться от лечения пациента по причинам, связанным с его личными убеждениями, социальным статусом или иными дискриминационными основаниями [14]. Данный принцип направлен на обеспечение равного доступа граждан к медицинской помощи и предотвращение злоупотреблений со стороны медицинского персонала. В то же время законодательство признает, что профессиональная деятельность врача может быть связана с определенными рисками, и поэтому предоставляет медицинским работникам право отказаться от оказания медицинской помощи при наличии объективных обстоятельств. К таким обстоятельствам относятся отсутствие необходимой квалификации, отсутствие технических условий для лечения либо угроза безопасности самого врача [15]. Компаративный анализ обосновывает, что большинство государств придерживается аналогичного подхода, стремясь обеспечить баланс между обязанностью врача помогать пациенту и необходимостью защиты прав самого медицинского работника. В частности, в научной литературе отмечается, что чрезмерное ограничение профессиональной автономии врача может привести к развитию так называемой оборонительной медицины, когда медицинские работники принимают решения, не исходя из интересов пациента, а из стремления избежать юридической ответственности [16]. Следовательно, ограничения прав медицинского работника должны быть соразмерными и направленными прежде всего на обеспечение качества и безопасности медицинской помощи.

Важнейшей из задач гражданско-правового регулирования медицинских отношений является обеспечение баланса интересов пациента и медицинского работника. С одной стороны, пациент должен обладать достаточной степенью автономии для принятия решений, касающихся собственного здоровья. С другой стороны, медицинский работник должен иметь возможность осуществлять профессиональную деятельность без чрезмерного давления и риска необоснованной юридической ответственности. В юридической доктрине данный баланс часто описывается через принцип соразмерности, согласно которому любое ограничение прав одной из сторон медицинского правоотношения должно быть оправдано защитой более значимого правового интереса [15].

Одним из важнейших инструментов обеспечения такого баланса является институт информированного согласия, который позволяет пациенту участвовать в принятии медицинских решений, одновременно сохраняя за врачом возможность применять профессиональные знания и опыт.

Кроме того, важную роль играет развитие процедур медиации и альтернативных способов разрешения медицинских споров, позволяющих снизить уровень конфликтности между пациентами и медицинскими организациями [14]. В современной юридической науке всё чаще подчеркивается необходимость формирования комплексной модели регулирования медицинских отношений, основанной на сочетании гражданско-правовых механизмов, медицинской этики и профессиональных стандартов. Такая модель позволяет обеспечить эффективную защиту прав пациента и одновременно создать условия для безопасной и устойчивой профессиональной деятельности медицинских работников [9; 15].

Гражданско-правовые пределы ограничения прав медицинского работника должны определяться на основе принципов законности, необходимости и соразмерности. Соблюдении этих критериев позволяют достигать оптимального баланса интересов участников медицинских правоотношений и обеспечение эффективного функционирования системы здравоохранения. В современный период наблюдается тенденция в судебной практике: количество споров между пациентами и медицинскими организациями постепенно увеличивается. Полагаем, что такая тенденция обусловлена ростом правовой информированности пациентов, развитием частной медицины, а также повышением требований к качеству медицинской помощи. Основные проблемы заключаются в том, что в большинстве случаев предметом судебных разбирательств становятся вопросы компенсации вреда, причинённого жизни и здоровью пациента, а также компенсации морального вреда. Полагаем, что среди сложных проблем правоприменительной практики выделяется установление факта медицинской ошибки. Действительно, медицинская деятельность отличается высокой степенью профессиональной сложности, поэтому оценка

действий медицинского работника/врача требует проведения специализированной медицинской экспертизы [4]. Вместе с тем наблюдается закономерность практики, когда заключения экспертов не всегда дают однозначный ответ на вопрос о наличии нарушения медицинских стандартов. Усугубляет ситуацию необходимость установления причинно-следственной связи между действиями медицинского работника и наступившими последствиями для пациента. Как показывает практика, во многих случаях ухудшение состояния здоровья может быть обусловлено не только действиями врача, но и особенностями течения заболевания, индивидуальными особенностями организма пациента или другими медицинскими факторами [14].

Такая ситуация приводит к негативным последствиям, когда судебные органы сталкиваются с серьезными трудностями при рассмотрении медицинских споров. Это, в свою очередь, зачастую приводит к длительности судебных процессов и неоднозначности судебных решений. Современные компаративные исследования дают основание полагать, что аналогичные проблемы характерны и для судебной практики многих государств, где медицинские споры также относятся к категории наиболее сложных гражданских дел [16].

Медицинская ошибка как основная проблема. В гражданско-правовых спорах о возмещении вреда, причиненного в результате оказания медицинской помощи, основополагающее значение имеет вопрос доказывания медицинской ошибки. Здесь ситуация коренным образом отличается от обычных гражданских дел, поскольку требуется не только установить факт причинения вреда, но и доказать, что действия медицинского работника не соответствовали установленным профессиональным стандартам.

В юридической литературе под медицинской ошибкой обычно понимается неправильное действие или бездействие медицинского работника, вызванное нарушением медицинских стандартов и повлекшее неблагоприятные последствия для пациента. Как показывают современные исследования, на практике разграничение медицинской ошибки, допустимого профессионального риска и осложнений, связанных с особенностями заболевания, является чрезвычайно сложной задачей [5]. В зарубежных правовых системах для решения данной проблемы используется категория стандарта медицинской помощи (standard of care), которая предполагает оценку действий врача с точки зрения того, как в аналогичной ситуации поступил бы другой квалифицированный специалист [6]. Такой подход позволяет объективизировать оценку действий врача и снизить уровень субъективности при рассмотрении медицинских споров.

При рассмотрении данной проблемы нельзя не упомянуть и таком важном ее аспекте как распределение бремени доказывания между сторонами. Определенный парадокс заключается в том, что в большинстве правовых систем обязанность доказать факт нарушения медицинских стандартов лежит на пациенте. Вместе с тем в ряде стран используются специальные правовые механизмы, облегчающие положение пациента, например, презумпция медицинской ошибки в случаях грубого нарушения медицинских правил [7].

Анализ существующих проблем правоприменительной практики позволяет сформулировать ряд направлений совершенствования гражданско-правового регулирования медицинских отношений. Прежде всего необходима дальнейшая разработка правовых критериев оценки качества медицинской помощи. Повышение уровня правовой информированности пациентов и медицинских работников, развитие медицинской этики и укрепление доверия между участниками медицинского процесса могут существенно снизить количество конфликтных ситуаций.

Таким образом, совершенствование гражданско-правового регулирования медицинской деятельности должно быть направлено на формирование сбалансированной системы защиты прав пациента и медицинского работника. Такая система должна учитывать как необходимость эффективной защиты здоровья граждан, так и особенности профессиональной деятельности медицинских работников.

Заключение

Медицинский работник априори является самостоятельным субъектом медицинских правоотношений, обладающим профессиональной автономией и правом принимать клинические решения в пределах своей компетенции. Очевидно, что профессиональная автономия врача выступает необходимым условием эффективного функционирования системы здравоохранения. Данное утверждение доказывает, что медицинская деятельность основана на применении специальных знаний, профессионального опыта и способности принимать решения в условиях неопределенности и повышенного риска. Поэтому в таком контексте врач не может рассматриваться исключительно как исполнитель медицинской услуги, а выступает носителем особого профессионально-правового статуса, предполагающего сочетание прав, обязанностей и юридической ответственности. Вместе с тем реализация профессиональных прав медицинского работника не является абсолютной. Ограничение правового статуса медицинского работника очерчено требованиями нормативных актов, стандартов и профессиональной этики. Достижение эффективности правовой защиты медицинского работника зависит от совершенствования правового регулирования, комплексно обеспечивающего баланс интересов пациента и медицинских работников в частности и системы здравоохранения в целом.

Список использованной литературы:

- 1 Bolcato V., Franzetti C., Fassina G. et al. Comparative study on informed consent regulation in health care among Italy, France, United Kingdom, Nordic Countries, Germany, and Spain // *Journal of Forensic and Legal Medicine*. 2024. Vol. 103. Art. 102674. DOI: 10.1016/j.jflm.2024.102674.
- 2 Прудникова М.Ю. Медицинская услуга как гражданско-правовая категория // *Вестник Карагандинского университета. Серия «Право»*. -2023. -№2(110). – С.107-115.
- 3 Porzionato A, Macchi V, Stecco C, Boscolo-Berto R, Loukas M, Tubbs RS, De Caro R. *Clinical Anatomy and Medical Malpractice-A Narrative Review with Methodological Implications. Healthcare (Basel)*. 2022 Sep 30;10(10):1915. doi: 10.3390/healthcare10101915.
- 4 Ferrara S.D., Baccino E., Bajanowski T. et al. Malpractice and medical liability. *European Guidelines on Methods of Ascertainment and Criteria of Evaluation // International Journal of Legal Medicine*. 2013. Vol. 127, No. 3. P. 545–557. DOI: 10.1007/s00414-013-0866-z.
- 5 Ferrara S.D. *Medical malpractice and legal medicine // International Journal of Legal Medicine*. 2013. Vol. 127, No. 3. P. 541–543. DOI: 10.1007/s00414-013-0839-2.
- 6 Giudici-Wach K., El Khoury J., Vix M. et al. Learning from informed consent litigation to improve practices: A systematic review // *Patient Education and Counseling*. 2022. Vol. 105, №. 7. P. 1714–1721. DOI: 10.1016/j.pec.2021.10.009.
- 7 Velastegui Hernández, RE, Tagua Moyolema, AE, Barrionuevo Torres, VE, Sogso Chano, CV, Vargas Ortiz, BN, & Velastegui Hernández, RS (2024). Informed consent in medical practice and clinical research. *Digital Anatomy*, 7(3.2), 102-117. <https://doi.org/10.33262/anatomiadigital.v7i3.2.3177>
- 8 Daar J. Physician autonomy or discrimination: the risks and limits of saying “no” // *Fertility and Sterility*. 2021. Vol. 115, No. 2. P. 263–267. DOI: 10.1016/j.fertnstert.2020.11.028.
- 9 Kelly A.-M., Eburn M., Cockburn T., Senthil A. Review article: Detaining patients against their will: Can duty of care be used to justify detention and restraint in emergency departments? // *Emergency Medicine Australasia*. 2023. Vol. 35, No. 6. P. 896–902. DOI: 10.1111/1742-6723.14299.
- 10 Kirkland A. Civil rights as patient experience: How healthcare organizations handle discrimination complaints // *Law & Society Review*. 2021. Vol. 55. DOI: 10.1111/lasr.12554.
- 11 Сенюкова Е.К. Обстоятельства, исключаящие преступность деяния, совершённого при оказании медицинской помощи // *Вестник ОмГУ. Серия. Право*. 2019. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obstoyatelstva-isklyuchayuschie-prestupnost-deyaniya-sovershyonnogo-pri-okazanii-meditsinskoj-pomoschi>
- 12 Туреева А.А., Танбаева Г.З. юридическая защита прав медицинских работников: сравнительный анализ Казахстана и международного опыта // *Medicine, Science and Education*.

2025. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-zaschita-prav-meditsinskih-rabotnikov-sravnitelnyu-analiz-kazahstana-i-mezhdunarodnogo-opyta>

13 Суровцева А.А., Виденина И.Д., Таранец А.С. Защита прав пациента: гражданско-правовой аспект // *Universum: экономика и юриспруденция*. 2024. №5 (115). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zaschita-prav-patsienta-grazhdansko-pravovoy-aspekt>.

14 Xu Q. Analysis of medical damage liability disputes // *BMC Health Services Research* (2025) 25:1112. DOI:10.1186/s12913-025-13177-8

15 Klemann D, Hoopen RT, Mertens H, van Merode F. Medical liability claims in gynaecologic care: retrospective analysis of claims related to gynaecology in the Netherlands (2005-2022) - Is there a connection between treatment indication, phase of treatment and the risk of medical malpractice claims? *BMC Health Serv Res*. 2024 Nov 25;24(1):1465. doi: 10.1186/s12913-024-11943-8.

16 Султанова Н.Т., Сайрамбаева Ж.Т. Права пациента в международном праве: структура, содержание и значение для национальных систем здравоохранения // *Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Юриспруденция»*. 2025. №4(82). С. 58–77.

References:

1 Bolcato V., Franzetti C., Fassina G. et al. Comparative study on informed consent 1 Bolcato V., Franzetti C., Fassina G. et al. Comparative study on informed consent regulation in health care among Italy, France, United Kingdom, Nordic Countries, Germany, and Spain // *Journal of Forensic and Legal Medicine*. 2024. Vol. 103. Art. 102674. DOI: 10.1016/j.jflm.2024.102674.

2 Prudnikova M.Ju. Medicinskaja usluga kak grazhdansko-pravovaja kategorija // *Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Pravo»*. -2023. -No2(110). – S.107-115.

3 Porzionato A, Macchi V, Stecco C, Boscolo-Berto R, Loukas M, Tubbs RS, De Caro R. Clinical Anatomy and Medical Malpractice-A Narrative Review with Methodological Implications. *Healthcare (Basel)*. 2022 Sep 30;10(10):1915. doi: 10.3390/healthcare10101915.

4 Ferrara S.D., Baccino E., Bajanowski T. et al. Malpractice and medical liability. European Guidelines on Methods of Ascertainment and Criteria of Evaluation // *International Journal of Legal Medicine*. 2013. Vol. 127, No. 3. P. 545–557. DOI: 10.1007/s00414-013-0866-z.

5 Ferrara S.D. Medical malpractice and legal medicine // *International Journal of Legal Medicine*. 2013. Vol. 127, No. 3. P. 541–543. DOI: 10.1007/s00414-013-0839-2.

6 Giudici-Wach K., El Khoury J., Vix M. et al. Learning from informed consent litigation to improve practices: A systematic review // *Patient Education and Counseling*. 2022. Vol. 105, No. 7. P. 1714–1721. DOI: 10.1016/j.pec.2021.10.009.

7 Velastegui Hernández, RE, Tagua Moyolema, AE, Barrionuevo Torres, VE, Sogso Chano, CV, Vargas Ortiz, BN, & Velastegui Hernández, RS (2024). Informed consent in medical practice and clinical research. *Digital Anatomy*, 7(3.2), 102-117. <https://doi.org/10.33262/anatomiadigital.v7i3.2.3177>

8 Daar J. Physician autonomy or discrimination: the risks and limits of saying “no” // *Fertility and Sterility*. 2021. Vol. 115, No. 2. P. 263–267. DOI: 10.1016/j.fertnstert.2020.11.028.

9 Kelly A.-M., Eburn M., Cockburn T., Senthil A. Review article: Detaining patients against their will: Can duty of care be used to justify detention and restraint in emergency departments? // *Emergency Medicine Australasia*. 2023. Vol. 35, No. 6. P. 896–902. DOI: 10.1111/1742-6723.14299.

10 Kirkland A. Civil rights as patient experience: How healthcare organizations handle discrimination complaints // *Law & Society Review*. 2021. Vol. 55. DOI: 10.1111/lasr.12554.

11 Senokosova E.K. Obstojatel'stva, iskljuchajushhie prestupnost' dejaniya, sovershjonogo pri okazanii medicinskoj pomoschi // *Vestnik OmGU. Serija. Pravo*. 2019. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obstoyatelstva-isklyuchayushchie-prestupnost-deyaniya-sovershjonogo-pri-okazanii-meditsinskoy-pomoschi>

12 Tureeva A.A., Tanbaeva G.Z. juridicheskaja zashhita prav medicinskih rabotnikov: sravnitel'nyj analiz Kazahstana i mezhunarodnogo opyta // *Medicine, Science and Education*. 2025. №1. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-zaschita-prav-meditsinskih-rabotnikov-sravnitelnyy-analiz-kazahstana-i-mezhdunarodnogo-opyta>

13 Surovceva A.A., Videnina I.D., Taranec A.S. Zashhita prav pacienta: grazhdansko-pravovoy aspekt // *Universum: jekonomika i jurisprudencija*. 2024. №5 (115). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zaschita-prav-patsienta-grazhdansko-pravovoy-aspekt>.

14 Xu Q. Analysis of medical damage liability disputes // *BMC Health Services Research* (2025) 25:1112. DOI:10.1186/s12913-025-13177-8

15 Klemann D, Hoopen RT, Mertens H, van Merode F. Medical liability claims in gynaecologic care: retrospective analysis of claims related to gynaecology in the Netherlands (2005-2022) - Is there a connection between treatment indication, phase of treatment and the risk of medical malpractice claims? *BMC Health Serv Res*. 2024 Nov 25;24(1):1465. doi: 10.1186/s12913-024-11943-8.

16 Sultanova N.T., Sajrambaeva Zh.T. Prava pacienta v mezhdunarodnom prave: struktura, sodержanie i znachenie dlja nacional'nyh sistem zdravoohranenija // *Vestnik KazNPU imeni Abaja. Serija «Jurisprudencija»*. 2025. №4(82). S. 58–77.

МРНТИ 10.27.51
УДК 347.02

<https://doi.org/10.51889/2959-6181.2026.83.1.006>

Sami Sezai Ural^{1*}

¹Ankara University

(e-mail: *drsamisezai@gmail.com)

CONSUMER AS VULNERABLE SUBJECT OF LAW: INTERNATIONAL STANDARDS AND TURKISH MODEL OF LEGAL PROTECTION

Abstract

The article considers the legal status of the consumer as a vulnerable subject of law in the context of globalization, digitalization of the economy and the transformation of modern consumer markets. It is justified that the traditional principle of formal equality of parties to contractual relations does not reflect the actual socio-economic and information inequality between the consumer and professional market participants. As a result, the consumer objectively needs enhanced legal guarantees and special protection mechanisms that go beyond the scope of classical private law regulation.

Based on theoretical and comparative analysis, the article examines international consumer protection standards formed within the framework of the United Nations, the European Union and the Organization for Economic Cooperation and Development. It is shown that these standards are consistently developing in the direction of recognizing consumer vulnerability and strengthening public legal and preventive protection tools aimed at reducing information asymmetry, preventing unfair commercial practices and ensuring the real availability of legal protection.

Particular attention is paid to the analysis of the Turkish model of legal protection of consumers, which is largely harmonized with international and European approaches, but remains predominantly reactive. The article emphasizes that digitalization and the development of the platform economy increase consumer vulnerability, which is confirmed by empirical data from international organizations and official statistics from Turkey, indicating an increase in the number of consumer complaints in the digital sector.

The study justifies the conclusion that it is necessary to normatively consolidate the concept of consumer vulnerability in national law and develop a comprehensive system of preventive protection based on international best practices and focused on balancing the interests of participants in consumer relations.

Key words: consumer rights, vulnerable legal entity, international standards, digital economy, consumer protection.

Сами Сезай Урал¹
¹Анкара Университеті
(e-mail: drsamisezai@gmail.com)

ТҰТЫНУШЫ ҚҰҚЫҚТЫҢ ОСАЛ СУБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАР ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДЫҢ ТҮРІК МОДЕЛІ

Аңдатпа

Мақалада жаһандану үдерістері, экономиканы цифрландыру және қазіргі тұтыну нарықтарының институционалдық трансформациясы жағдайында тұтынушының құқықтың осал субъектісі ретіндегі құқықтық мәртебесі жан-жақты талданады. Шарттық қатынастар субъектілерінің формальды теңдігі қағидаты тұтынушы мен кәсіпкерлік қызметті кәсіби негізде жүзеге асыратын нарық қатысушылары арасындағы объективті әлеуметтік-экономикалық және ақпараттық асимметрияны толық көлемде ескере бермейтіні дәлелденеді. Осыған байланысты тұтынушының құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді қорғауды қамтамасыз ету мақсатында классикалық жеке-құқықтық реттеу шеңберінен тыс күшейтілген құқықтық кепілдіктер мен арнайы құқықтық тетіктерді қалыптастырудың объективті қажеттілігі негізделеді.

Теориялық-құқықтық және салыстырмалы-құқықтық талдау негізінде мақалада Біріккен Ұлттар Ұйымы, Еуропалық одақ және Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы шеңберінде қалыптасқан тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың халықаралық стандарттары зерттеледі. Аталған стандарттардың тұтынушының осал субъект ретіндегі мәртебесін тану бағыты бойынша жүйелі түрде дамып келе жатқаны, сондай-ақ ақпараттық асимметрияны төмендетуге, жосықсыз коммерциялық практикалардың алдын алуға және құқықтық қорғаудың нақты қолжетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған жария-құқықтық және превентивтік қорғау құралдарын күшейту үрдісі айқындалады.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың түрік моделін талдауға ерекше назар аударылады, бұл халықаралық және еуропалық тәсілдермен едәуір дәрежеде үйлестірілгенімен, негізінен реактивті сипатта қалып отыр. Мақалада цифрландыру және платформалық экономиканың дамуы тұтынушылардың осалдығын күшейтетін факторлар ретінде айқындалып, бұл жағдай халықаралық ұйымдардың эмпирикалық деректерімен және Түркияның ресми статистикалық мәліметтерімен расталады, олар цифрлық сектордағы тұтынушылық шағымдар санының өсу үрдісін көрсетеді.

Зерттеу тұтынушының осалдығы тұжырымдамасын ұлттық құқықта нормативтік тұрғыдан бекіту және халықаралық үздік тәжірибелерге негізделген, тұтынушылық қатынастарға қатысушылардың мүдделер теңгерімін қамтамасыз етуге бағытталған кешенді превентивтік қорғау жүйесін дамыту қажеттігі туралы қорытындыны негіздейді.

Түйін сөздер: тұтынушылардың құқықтары, құқықтың осал субъектісі, халықаралық стандарттар, цифрлық экономика, тұтынушылардың құқықтарын қорғау.

Сами Сезай Урал¹
¹Университет Анкары
(e-mail: drsamisezai@gmail.com)

ПОТРЕБИТЕЛЬ КАК УЯЗВИМЫЙ СУБЪЕКТ ПРАВА: МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ И ТУРЕЦКАЯ МОДЕЛЬ ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ

Аннотация

В статье рассматривается правовой статус потребителя как уязвимого субъекта права в условиях глобализации, цифровизации экономики и трансформации современных потребительских рынков. Обосновывается, что традиционный принцип формального равенства сторон договорных отношений не отражает фактического социально-экономического и

информационного неравенства между потребителем и профессиональными участниками рынка. В результате потребитель объективно нуждается в усиленных правовых гарантиях и специальных механизмах защиты, выходящих за рамки классического частноправового регулирования.

На основе теоретико-правового и сравнительно-правового анализа в статье исследуются международные стандарты защиты прав потребителей, сформированные в рамках Организации Объединённых Наций, Европейского союза и Организации экономического сотрудничества и развития. Показано, что данные стандарты последовательно развиваются в направлении признания уязвимости потребителя и усиления публично-правовых и превентивных инструментов защиты, направленных на снижение информационной асимметрии, предупреждение недобросовестных коммерческих практик и обеспечение реальной доступности правовой защиты.

Особое внимание уделяется анализу турецкой модели правовой защиты потребителей, которая в значительной степени гармонизирована с международными и европейскими подходами, однако сохраняет преимущественно реактивный характер. В статье подчёркивается, что цифровизация и развитие платформенной экономики усиливают уязвимость потребителей, что подтверждается эмпирическими данными международных организаций и официальной статистикой Турции, свидетельствующими о росте числа потребительских жалоб в цифровом секторе.

Исследование обосновывает вывод о необходимости нормативного закрепления концепции уязвимости потребителя в национальном праве и развития комплексной системы превентивной защиты, основанной на лучших международных практиках и ориентированной на обеспечение баланса интересов участников потребительских отношений.

Ключевые слова: права потребителей, уязвимый субъект права, международные стандарты, цифровая экономика, защита прав потребителей.

Introduction

In the context of the globalization of the economy, the digitalization of trade processes and the complication of trade turnover, the legal status of the consumer are undergoing significant changes. Modern consumer relations are characterized by a stable asymmetry between professional market participants and the end consumer, which is manifested in inequality of economic opportunities, information imbalance, as well as in the limited ability of the consumer to influence the content of contractual terms. In this regard, the category "vulnerable subject of law" is increasingly used in legal science, applied to the consumer as a party in need of special legal guarantees and enhanced protection from the state.

The problem of consumer vulnerability is not only private law, but also public law. The traditional principle of formal equality of the parties to a civil law contract is largely losing its regulatory effectiveness in the field of mass consumer relations. Standardized contracts, digital platforms, cross-border trade and e-commerce increase the consumer's dependence on a professional seller or service provider, which objectively requires a revision of classical doctrinal approaches to protecting his rights.

The relevance of the study is due to the fact that the recognition of the consumer as a vulnerable subject of law has become a key direction in the development of international standards for the protection of human and economic rights. The UN Guidelines on Consumer Protection, European Union legal acts, as well as analytical documents of the Organization for Economic Cooperation and Development form an integrated approach aimed not only at formally securing consumer rights, but also at ensuring their real feasibility [1; 2]. Foreign scientific literature indicates that the concept of vulnerability justifies the use of special regulatory and institutional mechanisms aimed at restoring the balance of interests of the parties to consumer relations [3, p. 27-30].

Of particular scientific interest in this context is the Turkish model of consumer legal protection. Turkey, possessing a dynamically developing domestic market and actively participating in international trade, is consistently modernizing national legislation in the field of consumer protection, taking into account international standards and, above all, the legal approaches of the European Union.

In Turkish legal doctrine, consumer protection issues have traditionally been considered mainly within the framework of private law, however, in recent years, attention to their constitutional-legal and socio-legal dimension has been increasing [4, p. 64-66]. At the same time, a comprehensive analysis of the consumer as a vulnerable subject of law in the Turkish protection model, correlated with international standards, remains underdeveloped.

In scientific studies of foreign and Turkish authors, certain aspects of the legal status of the consumer, mechanisms of judicial and administrative protection, as well as the impact of digitalization on consumer relations are considered [5; 6]. However, most of the works are fragmented and do not fully reveal the systemic features of the legal structure of the consumer's vulnerability and its normative consolidation.

The purpose of this article is a theoretical-legal and comparative-legal analysis of the consumer as a vulnerable subject of law based on international standards and the Turkish model of legal protection. To achieve this goal, the article proposes: to disclose the legal nature of the consumer's vulnerability; analyze key international standards in the field of consumer protection; to investigate the peculiarities of the Turkish model of legal protection; identify directions for its further development in a globalizing market.

Materials and methods

The methodological basis of this study is general scientific and special legal methods of knowledge, the use of which is due to the complex and interdisciplinary nature of consumer protection issues. Within the framework of the study, the consumer is considered as a vulnerable subject of law, which requires a combination of legal theory, comparative law and normative dogmatic approaches.

As the main method, a formal legal analysis was used, which made it possible to identify the content and structure of the legal status of the consumer, as well as to determine the specifics of the normative consolidation of the mechanisms of its protection in international and national legal acts. This method was used in the study of international consumer protection standards, including United Nations guidelines, European Union legal acts and documents of the Organization for Economic Cooperation and Development, as well as in the analysis of Turkish consumer protection legislation.

The comparative legal method is used to compare international standards and the Turkish model of legal protection of consumers. Through this method, similarities and differences in approaches to recognizing the consumer as a vulnerable subject of law, as well as features of institutional and procedural protection mechanisms, were identified. The comparative analysis made it possible to determine the degree of implementation of international standards into Turkish national legislation and assess their practical effectiveness.

The theoretical and legal method was used to comprehend the concept of consumer vulnerability in the context of the evolution of the legal regulation of consumer relations. Within the framework of this approach, the provisions of the doctrine of private and public law, the theory of the social state and the concept of protecting the economically weak side of legal relations were used. This made it possible to justify the need to move away from the formal equality of the parties to the contract in the field of consumer relations and strengthen public legal guarantees.

The empirical base of the study includes analytical and statistical data from international organizations, including the Organization for Economic Cooperation and Development, the European Commission (Consumer Scoreboard), as well as official statistical materials from the Turkish Statistical Institute. The use of empirical data is aimed at illustrating the practical aspects of consumer vulnerability and assessing the effectiveness of existing legal protection mechanisms.

The work used methods of systemic analysis and logical and legal generalization, which made it possible to consider consumer protection as an integral legal system, including regulatory, institutional and procedural elements. The totality of the methods used ensured the comprehensive nature of the study and made it possible to formulate reasonable conclusions about the state and prospects of the development of the Turkish model of legal protection of consumers in the context of international standards.

Results and discussion

The results of the study allow us to state that in modern law, consumer protection loses its exclusively private law character and is transformed into a comprehensive system of public-private regulation. The key result of the analysis is confirmation that the consumer, in the context of the global market, digitalization and standardization of contractual conditions, objectively acts as a vulnerable legal entity in need of special legal guarantees and institutional support. This conclusion is consistent with the doctrinal position on the social function of consumer law, which implies the admissibility of redistributive mechanisms and strengthened guarantees in favor of the economically weak side of the contract [7].

International consumer protection standards show a steady trend towards institutionalizing the concept of vulnerability. The United Nations Consumer Protection Guidelines form a universal regulatory framework that recognizes the structural inequality between the consumer and the professional market participant. A significant result of the analysis of these principles is the conclusion that they proceed from the need for an active role of the state in ensuring a balance of interests, including monitoring the quality of goods and services, preventing unfair commercial practices and guaranteeing access to effective remedies [1].

In European Union law, the concept of vulnerability has received the most extensive normative and institutional expression. EU directives on consumer rights, unfair contractual terms and unfair commercial practices form a multi-level protection system focused not only on the restoration of violated rights, but also on their preventive protection [9; 10]. The European protection model proceeds from the refusal to absolutize the principle of formal equality of the parties to the contract and enshrines the special obligations of a professional market participant in relation to the consumer. The doctrine rightly emphasizes that the recognition of the consumer as a vulnerable subject of law serves as a legitimate basis for expanding administrative supervision and strengthening public legal regulatory mechanisms [5, p. 118-121; 7].

The analysis of documents of the Organization for Economic Cooperation and Development, reflecting the impact of the digital economy on consumer vulnerability, deserves special attention. OECD reports record an increase in risks associated with the use of electronic platforms, algorithmic pricing and processing of personal data. Empirical evidence suggests that the digital environment increases information asymmetry, reduces the consumer's ability to rationally assess contractual conditions and increases the likelihood of violation of his rights [2]. These findings are confirmed by the materials of the Consumer Conditions Scoreboard of the European Commission, which established a stable correlation between the level of digital literacy of consumers and the effectiveness of their rights [3]. Specialized studies on EU law and the digital economy emphasize that digital interfaces, "dark patterns", personalized offers and opaque ranking models can increase consumer vulnerability and require the adaptation of classic security tools to the platform environment [8].

Analysis of the Turkish model of consumer legal protection shows that national legislation is largely harmonized with international and European standards. The Turkish Consumer Protection Law provides for a wide range of material and procedural guarantees, including expanded information duties of the seller, the right of the consumer to withdraw from the contract, as well as special procedures for dealing with consumer disputes. At the same time, the results of comparative legal analysis indicate that the recognition of the consumer as a vulnerable subject of law in Turkish law is predominantly functional in nature and is not always accompanied by direct normative consolidation of this concept [6, p. 92-95]. From the standpoint of a socio-legal approach, this means that the regulatory architecture of protection can remain "reactive" (after violation), while the vulnerability-oriented model also involves "proactive" measures - preventing unfair conditions, reducing barriers to access to protection and strengthening supervision [7].

Empirical data from the Turkish Ministry of Trade and the Turkish Statistical Institute confirm the existence of systemic problems in the field of consumer protection. In the context of the active development of e-commerce, there is a steady increase in the number of consumer complaints, while their largest share is associated with remote contracts, the quality of digital services and violation of information provision obligations [13; 14]. This allows us to conclude that the formal presence of rights does not guarantee their effective implementation and that the digitalization of the market objectively increases the vulnerability of the consumer. Against this background, those instruments that are

considered in EU law as a response to digital vulnerability are of particular importance: enhanced information standards, control of platform practices and available digital complaint channels [8].

The analysis reveals a number of structural limitations of the Turkish consumer protection model. These include fragmented institutional regulation, limited alternative dispute resolution options, and insufficient legal awareness. The scientific literature emphasizes that the effectiveness of protecting the rights of vulnerable subjects is determined not only by the volume of regulatory guarantees, but also by the availability of procedures for their implementation, as well as the degree of trust in state institutions [4, p. 59-62]. The social law perspective (consumer law as social justice) further emphasizes that consumer protection should take into account the heterogeneity of consumer groups and differences in the level of resources, competencies and digital literacy, since they form the actual vulnerability [7].

Comparative legal analysis shows that the convergence of the Turkish model with international standards requires an integrated approach, including legislative, institutional and educational measures. This conclusion is supported by OECD empirical data, according to which the level of consumer confidence in the market directly correlates with the effectiveness of administrative supervision and the presence of available mechanisms for alternative dispute resolution [2]. In countries where the concept of consumer vulnerability is reflected in legislation and institutional practice, higher rates of satisfaction with protection of rights and lower levels of repeated violations are recorded.

The materials of the Consumer Conditions Scoreboard of the European Commission further confirm that the presence of simplified complaint procedures, digital protection tools and active state supervision significantly increases the actual realizability of consumer rights, especially for socially and economically vulnerable groups of the population [3]. Similar trends are observed in Turkey, where an increase in the number of complaints in the digital sector requires strengthening preventive protection tools and expanding available response channels comparable to the best practices formed in EU law for the digital economy [8].

Similar trends can be seen in Turkey, where an increase in complaints in the digital sector reflects structural changes in consumer relations and increases consumer vulnerability in a platform economy. A feature of the Turkish context is the high dynamics of the development of e-commerce, accompanied by the rapid involvement of wide sections of the population in digital forms of consumption with a relatively uneven level of digital and legal literacy. This creates a situation in which the formal expansion of market access is not accompanied by an adequate strengthening of the consumer's ability to effectively defend his rights.

Empirical data from the Turkish Ministry of Trade indicate that the largest increase in consumer complaints falls on the segments of remote contracts, online marketplaces and digital services, including subscription models and electronic mediation platforms [13]. A significant part of the appeals is associated with a violation of the information duties of sellers, opaque terms of refusal of the contract, as well as problems of returning funds. These factors indicate that the digital environment increases the asymmetry of information and reduces the real ability of the consumer to assess the legal consequences of his actions, which is consistent with the findings of comparative studies on EU law [8].

The specifics of the development of these trends in Turkey also lie in the institutional architecture of consumer protection. Despite the presence of specialized bodies and procedures for dealing with consumer disputes, the protection system is largely focused on reactive mechanisms involving intervention after the occurrence of a violation. At the same time, preventive tools aimed at preventing unfair digital practices are at the stage of formation and do not always have sufficient regulatory power. This distinguishes the Turkish model from EU law and order, where the emphasis is shifted towards early identification of risks and administrative supervision of digital commercial practices [9; 10].

An additional factor of consumer vulnerability in Turkey is the high concentration of digital markets and the dominance of large online platforms, which objectively limits the ability of the individual consumer to influence the terms of service. In the absence of developed collective protection mechanisms and effective collective claim instruments, this increases the consumer's dependence on platform operators and reduces the preventive potential of legal regulation. The scientific literature emphasizes that it is in the conditions of the platform economy that the recognition of the consumer as a vulnerable subject of law should serve as the basis for expanding public law intervention and strengthening the supervisory functions of the state [7].

At the same time, it should be noted that Turkish legislation demonstrates a progressive movement towards rapprochement with the best European practices. Digital complaint channels are being developed, electronic systems for monitoring consumer complaints are being introduced, and attempts are being made to adapt regulatory requirements to the specifics of e-commerce. However, these measures are predominantly fragmented and do not yet form a holistic preventive model for protecting vulnerable consumers, comparable to the systemic approach enshrined in the law of the European Union for the digital economy [8; 11].

Thus, the development of digital consumer relations in Turkey is accompanied by a deepening of consumer vulnerability, which is manifested in an increase in complaints, increased information asymmetry and limited effectiveness of preventive protection mechanisms. This confirms the conclusion that it is necessary to further evolve the Turkish model of consumer protection towards normative consolidation of the concept of vulnerability, expanding administrative supervision of digital practices and borrowing systemic solutions developed in EU law.

The inclusion of empirical evidence in the discussion of the results leads to the conclusion that the recognition of the consumer as a vulnerable subject of law is not only theoretical, but also practical. The effectiveness of consumer protection is determined by a combination of regulatory safeguards, institutional mechanisms and legal awareness. The results obtained confirm that the recognition of consumer vulnerability does not limit market freedom, but, on the contrary, contributes to the formation of fair, transparent and predictable economic relations [7].

Conclusion

The study made it possible to justify that in the context of globalization, digitalization of the economy and the transformation of consumer markets, the legal status of the consumer is undergoing significant changes. The consumer increasingly acts not as a formally equal party to contractual relations, but as a vulnerable legal entity in need of special regulatory and institutional guarantees. This conclusion is confirmed both by the development of international consumer protection standards and the evolution of national legal order, including the Turkish legal system.

An analysis of international standards showed that in documents of the United Nations, the European Union and the Organization for Economic Cooperation and Development, the concept of consumer vulnerability serves as a theoretical and regulatory basis for moving away from the principle of formal equality of parties and for strengthening public legal regulatory mechanisms. International practice demonstrates a shift in focus from reactive protection of violated rights to preventive measures aimed at preventing unfair commercial practices, reducing information asymmetry and ensuring the real availability of legal protection.

Comparative legal analysis revealed that the Turkish model of legal protection of consumers is largely harmonized with international and European standards and contains a developed set of material and procedural guarantees. At the same time, it was established that the recognition of the consumer as a vulnerable subject of law in Turkish law is mainly of an implicit and functional nature. This limits the potential for preventive regulation and reduces the effectiveness of consumer protection, especially in the digital economy and platform markets.

The inclusion of empirical data in the analysis confirmed that the rise in consumer complaints, particularly in e-commerce and digital services, is an objective indicator of increased consumer vulnerability. Empirical evidence suggests that the presence of formally enshrined rights does not guarantee their effective implementation without developed institutional mechanisms, accessible dispute resolution procedures and a sufficient level of legal and digital literacy. In this context, the Turkish experience demonstrates common problems for many states related to the adaptation of traditional protection mechanisms to digital forms of consumption.

The scientific novelty of the article lies in the complex theoretical and legal and comparative legal understanding of the consumer as a vulnerable subject of law based on the material of international standards and the Turkish model of legal protection. The work substantiates that consumer vulnerability is not an exception to the general principle of equality of parties, but an independent legal category that requires regulatory consolidation and institutional support. The novelty also lies in the integration of empirical data into the discussion of legal conclusions, which made it possible to confirm the practical

significance of the concept of vulnerability and to identify the gap between formal regulation and the actual realization of consumer rights.

The consumer in modern economic conditions is objectively a vulnerable subject of law due to information, economic and technological asymmetry.

International consumer protection standards are consistently developing in the direction of strengthening public legal and preventive protection mechanisms.

The Turkish consumer protection model generally complies with international standards, but needs further evolution in terms of normative consolidation of the concept of vulnerability and expansion of preventive regulatory instruments.

Empirical evidence confirms that digitalization increases consumer vulnerability and requires adaptation of traditional legal protection mechanisms.

Recognition of the consumer as a vulnerable subject of law does not limit market freedom, but contributes to the formation of fair, transparent and sustainable consumer relations.

Further development of consumer legal protection should be based on an integrated approach that combines the normative consolidation of the concept of vulnerability, institutional strengthening of supervision and increasing the availability of legal protection, which is in line with modern international trends and the needs of the digital economy.

References:

1 *Guidelines for Consumer Protection: Resolution adopted by the General Assembly on 22 December 2015.* — New York: United Nations, 2016. — 40 p.

2 *OECD. Consumer Policy and Fraud.* — Paris: OECD Publishing, 2020. — 112 p.

3 *European Commission. Consumer Conditions Scoreboard 2023.* — Brussels: European Union, 2023. — 84 p.

4 *Howells G., Ramsay I., Wilhelmsson T. Consumer Law and Consumer Behaviour.* — Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2018. — 352 p.

5 *Micklitz H.-W. The Politics of Consumer Rights.* — Cambridge: Cambridge University Press, 2019. — 286 p.

6 *Atamer Y. Consumer Protection Law in Turkey.* — Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2019. — 310 p.

7 *Wilhelmsson T. Social Justice in Consumer Law.* — Oxford: Oxford University Press, 2017. — 214 p.

8 *Trzaskowski J. EU Consumer Law and the Digital Economy.* — Oxford: Hart Publishing, 2020. — 278 p.

9 *Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights // Official Journal of the European Union.* — 2011. — L 304. — P. 64–88.

10 *Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices // Official Journal of the European Union.* — 2005. — L 149. — P. 22–39.

11 *Loos M. The Modernisation of European Consumer Law.* — Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021. — 245 p.

12 *Cafaggi F., Micklitz H.-W. New Frontiers of Consumer Protection.* — Cambridge: Cambridge University Press, 2020. — 334 p.

13 *Republic of Turkey. Ministry of Trade. Consumer Protection Report 2022.* — Ankara: Ministry of Trade, 2022. — 96 p.

14 *Turkish Statistical Institute (TurkStat). Consumer Complaints Statistics 2023.* — Ankara: TurkStat, 2023. — 58 p.

15 *Weatherill S. EU Consumer Law and Policy.* — Oxford: Oxford University Press, 2018. — 398 p.

16 *Reich N., Micklitz H.-W., Rott P. European Consumer Law.* — Antwerp : Intersentia, 2021. — 412 p.

17 *Benöhr I. EU Consumer Law and Human Rights.* — Oxford: Oxford University Press, 2019. — 263 p. *Rose-Ackerman S., Palifka B. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform // Journal of Democracy.* — 2016. — Vol. 27, No. 4. — P. 127–141.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
CRIMINAL LAW AND PROCESS. CRIMINOLOGY. FORENSICS**

ГТАХР 10.79.01
ӘОЖ 343.13

<https://doi.org/10.51889/2959-6181.2026.83.1.007>

С.К. Алибеков^{1*} , Г.К. Бақытжанова²

¹Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті

²Жүсіп Баласағұни атындағы Қырғыз Ұлттық Университеті
(e-mail: *serikkali.alibekov@yu.edu.kz, gulazhar@mail.ru)

**СУДЬЯ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ «ПРОЦЕСТІК ЕМЕС БАЙЛАНЫСТЫ»
ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Мақала Қазақстан Республикасындағы судьялардың «процестік емес байланыстарын» құқықтық тұрғыдан реттеу мәселелерін талдауға арналған. Судьялар әдебіне және процестік заңнамаға өзгерістер енгізулердің қажеттілігі айқындалып, негізделген. Жүзеге асырылған зерттеудің негізінде олардың соттан тыс қызметін өнегелік-құқықтық реттеуге бақылауды күшейту мақсатында судьяның процестік болып табылмайтын қызметінің сипатын өзгерту ұсынылады. Судьялардың кәсіби қызметінің өрісінде, сондай-ақ өзге де қызметтерінде «процестік емес байланыстар» институтын түсінуге қатысты бірқатар өзекті сұрақтардың туындауы берілген мәселені ғылыми тұрғыдан зерттеуге деген қажеттілікті туындатып отыр.

Қазақстан Республикасы Конституциясында, «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық Заңында, Судья әдебі кодексінде бекітілген ережелерді талдауды мақаланың басты мақсаты ретінде айқындай отырып, авторлар «процестік емес байланыстар» ұғымын терең талдауды негізгі міндет ретінде қарастырды. «Процестік емес байланыстар» институтының ұйымдық-құқықтық мәнін, оның қолданыстағы заңнамадағы орнын айқындау және аталған қызметтің өнегелік-құқықтық реттелуінің олқы тұстарын ашып, оларды жетілдіру міндеттері қойылып отыр.

Түйін сөздер: судья, процестік емес байланыстар, өнегелік-құқықтық реттеу, судья әдебі кодексі, заңнама мәселелері.

Алибеков С.К.¹, Бақытжанова Г.К.²

¹Каспийский университет технологии и инжиниринга имени Ш.Есенова

²Кыргызский Национальный Университет имени Ж.Баласагына
(e-mail: serikkali.alibekov@yu.edu.kz, gulazhar@mail.ru)

**ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НЕПРОЦЕССУАЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЬИ**

Аннотация

В данной научной статье рассмотрены вопросы правового регулирования непроцессуальной деятельности судей в Республике Казахстан. Определена и обоснована необходимость внесения изменений в Кодекс судейской этики и процессуальное законодательство. На основании

проведенного исследования рекомендуется изменить характер внепроцессуальной деятельности судей в целях усиления контроля за нравственно-правовым регулированием их внесудебной деятельности. Рассмотрение актуальных вопросов, связанных с толкованием института «непроцессуальных отношений» в области профессиональной деятельности судей, а также деятельности в других сферах обусловлено необходимостью изучения данного вопроса с научной точки зрения.

Основной целью статьи является анализ положений, закрепленных в Конституции Республики Казахстан, Конституционном законе «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», Кодексе судейской этики, углубленный анализ понятия «непроцессуальные отношения». В исследовании решены задачи по определению организационно-правового значения института «непроцессуальные отношения», его места в действующем законодательстве, выявлению пробелов в нравственно-правовом регулировании указанной деятельности и их совершенствованию.

Ключевые слова: судья, непроцессуальные отношения, нравственно-правовое регулирование, кодекс судейской этики, вопросы законодательства.

S.K. Alibekov¹, G.K. Bakytzhanova²

¹Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yesenov

*²Kyrgyz National University named after J. Balasagyn
(e-mail: serikkali.alibekov@yu.edu.kz, gulazhar@mail.ru)*

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF NON-PROCEDURAL ACTIVITIES OF JUDGES

Abstract

This scientific article examines the issues of moral and legal regulation of non-procedural activities of judges in the Republic of Kazakhstan. The need to amend the Code of Judicial Ethics and procedural legislation is identified and justified. Based on the study, it is recommended to change the nature of the extra-procedural activities of judges in order to strengthen control over the moral and legal regulation of their extra-judicial activities. The emergence of a number of pressing issues related to the interpretation of the institution of “non-procedural relations” in the field of professional activity of judges, as well as activities in other areas, gives rise to the need to study this issue from a scientific point of view.

Defining the main purpose of the article as an analysis of the provisions enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Constitutional Law “On the Judicial System and the Status of Judges of the Republic of Kazakhstan”, the Code of Judicial Ethics, the author considers an in-depth analysis of the concept of “non-procedural relations” to be the main task. The tasks are set to determine the organizational and legal significance of the institution of “non-procedural relations”, its place in the current legislation, to identify gaps in the moral and legal regulation of these activities and their improvement.

Key words: judge, extra-procedural relations, moral and legal regulation, code of judicial ethics, legislative issues.

Kіpіcіne

ҚР қолданыстағы Қылмыстық-процестік кодексінің 22-бабында судьялардың тәуелсіздігі туралы норманың бекітілуі олардың сот төрелегін іске асыруы жөніндегі қызметіне қандай да бір араласуға жол берілмейтіндігін және ол заң бойынша жауаптылыққа әкеліп соғатындығын қамтамсыз етті. Сонымен бірге судьялар тәуелсіздігінің кепілдігі Қазақстан Республикасының Конституциясында да көрініс тапқан.

Атап көрсетер болсақ, ҚР Конституциясының 3-бабының 4-бөлігінде Қазақстан Республикасында мемлекеттік биліктің біртұтас екендігі, ол Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөленетіндігі, олардың тежемелік әрі тепе-

теңдік жүйесін пайдалану арқылы, өзара іс-қимыл жасау қағидасына сәйкес жүзеге асырылатындығы бекітілген.

Жалпы алғанда мемлекеттік биліктің тиісті тармақтарға бөлінуі және олардың тепе-теңдік және тежемелік қағидасына негізделуі, соның негізінде мемлекеттік биліктің бір қолға шамадан тыс шоғырлануына жол бермеу идеясы өте әріден бастау алады.

Сот билігінің мемлекеттік биліктің дербес тармағы ретінде орын алуы кез келген құқықтық және өркениетті қоғам үшін қалыпты жағдай деп танылады. Осының негізінде сот билігінің өкілдеріне ерекше міндет жүктеледі және қатардағы азаматтардың, адамдардың және қалаберді тұтастай алғандағы қоғамның өмірін басқару мүмкіндігі беріледі. Бұл, өз кезегінде, сот билігінің қазіргі замандағы кез келген қоғам үшін аса үлкен маңызға ие болатындығын және сот билігі өкілдерінен адалдықты, кіршіксіз беделді талап ететіндігін білдіреді.

Судьялардың процестік болып табылмайтын жүгінулерді шешу тәжірибесі осыған дейін сот билігі, қылмыстық-процес ғылымдары өкілдерінің арасында пәлендей қызығушылық туғызбай келгені де жасырын емес. Бұл түсінікті де, себебі аталған қызмет қылмыстық сот өндірісімен тек жанама байланысты, сондай-ақ оның жасырын сипаты соттардың өзінде арнайы эмпирикалық зерттеулерді жүзеге асырмай оны айтарлықтай деңгейде сынға алуға мүмкіндік бермейді.

Сонымен бірге кез келген «процестік емес» байланыс қылмыстық немесе өзгедей істі қараушы судьяға қысым жасаумен немесе оны сатып алуға тырысушылықпен байланысты болуы мүмкін. Бұл орын алған әлеуметтік қақтығысты әділетті және бейтарап шешуге қауіп төндіреді, осыдан кейін «процестік емес» жүгінулерді реттеудің судьялардың тәуелсіздігі қағидасына негізделген бірегей механизмін бекітудің объективті қажеттілігі туындайды.

Бұл қажеттіліктің келесі бір себебі, біздің ойымызша, өздерінің қызметтік парыздарына үнемі адал бола бермейтін жекелеген судьялардың қоғамға қауіпті әрекеттерге (сыбайлас жемқорлық, өзге де пайдакүнемдік сипаттағы) жол беруі, сондай-ақ түсініксіз себептермен іс жүргізуге қатысушылармен, олардың өкілдерімен немесе істің нәтижесіне мүдделі болып табылатын әлдебір үшінші тұлғалармен «процестік емес» байланыстарға түсуі болып табылады.

Осы тұста, «процестік емес байланыстар» деген терминмен қамтылатын, процестің жекелеген жақтары үшін де, сондай-ақ тұстай алғандағы сот билігінің беделі мен қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігі үшін де қатер төндіретін әрекеттердің соттық немесе іс жүргізушілік қызметті негізінен реттейтін нақты құқықтық актіде бекітілмеуі таң қаларлық жағдай.

Дей тұрғамен, Қазақстан Республикасы Судьялар одағының VII съезінде 2016 жылғы 21 қарашада қабылданған Судья әдебі кодексінің 4-бабында «судья нақты іс бойынша іске қатысушы адамдармен, олардың өкілдерімен, өзге де мүдделі адамдармен процестік және өзге де заңнамада көзделмеген кез келген қарым-қатынас деп түсінілетін процестік емес байланыстарды, егер осы іс-әрекеттер судьяның объективтілігіне және бейтараптылығына негізделген күмәннің туындауына алып келуі мүмкін болса, болдырмауға тиіс» деген тұжырым бекітілген болатын.

2024 жылы 4 қазанда Қазақстан Республикасы Судьялары Одағының IX съезінде Судья әдебінің жаңа кодексі қабылданды.

Аталған Кодекстің қабылданумен бұрынғы әдеп кодексінің күші жойылды.

Жаңа кодексте процестік емес байланыстарға 3-бабының 4-тармақшасында Осы Кодексте пайдаланылатын негізгі ұғымдар ретінде мынандай түсінік берілген – судьяның іске қатысатын адамдармен, олардың өкілдерімен және (немесе) істің нәтижесіне мүдделі басқа да адамдармен заңнамада көзделмеген байланысы (сөз байласу, әңгімелесу, хат алмасу және өзге де қарым-қатынастар).

Ғылыми мақаланы дайындау барысында жүзеге асырылған талдау жоғарыда аталған құжатта қолданылған «процестік емес байланыстар» терминін біз оншалықты негізді деп тани алмаймыз. Себебі осы аталған құжатты заңмен бекітілген тәртіпте қабылданған толыққанды нормативті құқықтық акті деп санауға негіз жоқ, шындығында бұл құжат «Қазақстан Республикасы Судьялар одағы» республикалық қоғамдық бірлестігімен қабылданған және нақты заңи күшке ие бола алмайды.

«Процестік емес байланыстар» ұғымын өмірдегі, қоғамдағы жалпы қарым қатынастардан ажырата білу керек, яғни жанұялық құндылықтар мен достық қарым қатынастардан, себебі судья өз туған, өскен өлкесінде қызмет етсе, ол сол жердің тұрғындарына қатысты істерді мүлдем қарай алмауы тиіс пе?

Біздің ойымызша, ол тіптен дұрыс емес, ата бабаларымыздан мұра болып қалған «тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ» деген қанатты сөздері сол заманның судьялары – билер де өз туған, өскен жеріндегі дауларды адалдық қағидатымен шешіп отырған,

Қазіргі күнде жергілікті жердің кадрларын өсірмеу, себебі процестік емес байланыстарға жол беру қауіптілігі жоғары деген пікірге біз қарсылық білдіреміз, себебі адалдық, заңдылық пен әділдікті алғышарт ретінде ұстанатын судьялар араласып жүрген достары, жақындары құқық бұзушылық жасаса, заңдылықты басшылыққа ала отырып, сот актісін қабылдайды.

Әдет ғұрып, салт дәстүрді қоғамдық қарым қатынастарда міндетті атрибут ретінде қабылдайтын, әсіресе, қазақ қоғамы үшін «процестік емес байланыстар» ұғымын күнделікті өмірдегі араластықтан ажырата білу керек.

Осыған байланысты «процестік емес байланыстар» ұғымын Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық-процестік, Азаматтық процестік, Әкімшілік рәсімдік процестік кодексінде бекіту осы орайда орын алып отырған олқылықты жоюға пәрменді ықпал еткен болар еді.

Материалдар мен әдістер

Бұл ғылыми мақаланың әдістемелік негізі болып қоғамдық ғылымдарға ортақ жалпы және арнайы әдістер (диалектикалық талдау, жүйелік-құрылымдық әдіс, салыстырмалы-құқықтық және т.б.) табылады. Сондай-ақ мақаланы орындау барысында әлеуметтік құбылыстарды зерттеудің негізгі тұжырымдары, сонымен бірге құқықтық құбылыстарды зерттеулердің әдістемелік ілімдері басшылыққа алынды.

Нәтижелер мен талқылау

ҚР Конституциясының 75-бабының 1 және 2 тармақтарында «Қазақстан Республикасында сот төрелігін тек сот қана жүзеге асырады және сот билігі сотта іс жүргізудің азаматтық, қылмыстық және заңмен белгіленген өзге де нысандары арқылы жүзеге асырылады деп бекітілген.

Мемлекеттік органдар қызметінің негізгі мәні ретінде қарастырылатын билік бөлінісі идеясы – Платон, Аристотель және тағы басқа ежелгі заман ойшылдарымен тұжырымдалған болатын.

XVII ғасырдың ортасындағы ағылшын революциясының аса көрнекті өкілі Джон Лильберн мемлекеттік билікті заңшығарушы, атқарушы және соттық қылып бөлуге шақырған болатын және сол арқылы мемлекеттік билікті асыра пайдаланудың алдын алуға болады деп санады. Оның ойынша тек осы жағдайда ғана аталған биліктер әртүрлі органдармен және тұлғалармен жүзеге асырылып, асыра сілтеушілікке жол берілмей және мемлекеттік басқарудың мызғымастығын қамтамасыз етуге болады [1, 110 б.].

Келесі бір ағылшын ғалымы Дж. Локктың мемлекеттік биліктің бөлінісі туралы идеясын одан әрі дамыта отырып, Ұлы Француз революциясының идеологиялық тұғырын қалыптастырушылардың бірі Ш. Монтескье «Ғасырлар бойғы тәжірибеге көрсеткендей, билікке ие болған кез келген адам, оны теріс пайдалануға бейім болады және оған тиесілі шекке жеткенге дейін осы бағытты басшылыққа алады... Билікті асыра сілтеудің мүмкіндігі болмауы үшін әртүрлі биліктер бірін-бірі өзара тежеп отыруы тәртібін қалыптастыру қажет» - деп атап көрсеткен болатын [2]

Мемлекеттік билік бөлінісінің жоғарыда аталған идеясы кейіннен кез келген конституциялық-құқықтық мемлекеттің міндетті атрибуты ретінде таныла бастады.

Осының негізінде мемлекеттік-құқықтық «пәрмен» және сот билігінің беделі олардың қоғамды және мемлекетті басқарудағы рөліне айрықша маңыз береді деген тұжырым жасауға негіз береді.

«Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьялардың мәртебесі туралы» ҚР Конституциялық заңының 1-бабының 2-тармағында айтылғандай: сот билігі Қазақстан Республикасының атынан жүзеге асырылады және азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, Республика Конституциясының, заңдарын, өзге де нормативтік құқықтық актілерінің, халықаралық шарттарының орындалуын қамтамасыз етуге қызмет етуі тиіс.

Сонымен қатар, жоғарыда аталған Конституциялық заңның 3-бабының 1-тармағына сәйкес «Қазақстан Республикасының сот жүйесін Қазақстан Республикасының Конституциясына және осы Конституциялық заңға сәйкес құрылатын жергілікті және басқа соттар құрайды».

Сот жүйесінің биліктің өзге тармақтарына ықпал ете алатындай жекелеген мүмкіндіктерге ие болып, биліктің қандай да бір тармағының билікті шамадан тыс иеленіп кетуіне кедергі келтіретін тежеме және тепе-теңдік жүйесіне енген жағдайда ғана сот билігі ретінде қызмет атқара алатындығын ескерген дұрыс.

Одан бөлек, заң шығарушылық және соттық тәжірибе өз тарихының өн бойында олардың өмір сүруі мен сот қызметін және билікті жүзеге асыруының ажырамас қағидаларын айқындады:

– судьялардың ауыстырылмайтындығы (Конституциялық заңның 24-бабының 1-тармағына сәйкес судьялар лауазымға заңға сәйкес сайланады немесе тағайындалады және оларға тұрақты негізде өкілеттіктер беріледі);

– судьяның тәуелсіздігі және оған заңмен кепілдік берілуі;

– судьяға ешкімнің тиіспеуі.

Сот билігінің аса маңызды элементі Конституциялық заңның 25-бабында бекітілген «судьялар сот төрелігін жүзеге асыру кезінде тәуелсіз және Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңға ғана бағынады. Ешкімнің сот төрелігін жүзеге асыру ісіне араласуға және судьяға қандай да болмасын ықпал етуге құқығы жоқ және мұндай әрекеттер заңмен қудаланады. Нақты істер бойынша судья қандай да бір түсінік беруге міндетті емес».

Қазіргі уақыттағы заң ғылымында соттың рөліне және соттың қоғамдағы маңызына қатысты негізінен екі пікір қалыптасқан.

Бірінші пікір бойынша, сот қылмыстылықпен күресудің құралы емес, сот мемлекеттің еркін білдіреді деген тұжырымды алға тартады.

Екінші пікір бойынша: сот бұл – азаматтық қоғамның туындысы, ал судья өзіне қоғамға қызмет ету міндетін жүктеген маман, бұл ретте судья жауапкершілігі орасан зор.

Судьяның моральдық міндеті – сот төрелігінің тұтастығын сақтау. Судьяның моральдық (өнегелік) таңдауы мынада, заңды тек формальды, механикалық түрде қолдану емес, керісінше объективті ақиқат, ар-ождан (судьяның ішкі сенімінің мәселесі) тұрғысынан қолдану. Судья қандай моральдық (өнегелік) сапаларға ие болуы керек? Судья әділеттілікті қайдан үйренуі қажет?

Судьяның тәуелсіздігі қағидасы, шын мәнінде әділетті және адал соттың ең басты талабы деуге болады. Аталған қағиданың мемлекеттің негізгі заңынан бастау алатындығы белгілі. Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабының 4-бөлігінде бекітілгендей «Конституциямен белгіленген сот төрелігінің принциптері Республиканың барлық соттары мен судьяларына ортақ және бірыңғай болып табылады».

В.И.Анишина атап көрсеткендей «Конституциялық-құқықтық принциптер сот билігінің өзінің мәні мен сипатын айқындайды, оның қызметін жүзеге асыру үрдісінің негізгі бастауларын бекітеді, сондай-ақ соттарды ұйымдастырудың, билік өкілі ретіндегі судьяның мәртебесі мен қызмет атқаруының идеялық-құқықтық негізі қызметін атқарады» [3].

«Сот билігінің ұйымдастырылуы мен қызмет атқаруының конституциялық қағидаларының арасынан оның жүзеге асырылуы сот төрелігінің тиімділігін айтарлықтай деңгейде қамтамасыз етуге қабілетті болып табылатын аса маңыздысын атап көрсету қажет – сот төрелігін жүзеге асыру кезінде судьяға сырттан ықпал етуге жол жол бермеу. Бұл судьялардың тәуелсіздігі және олардың тек заңға ғана бағынуы принципі, бұл қағиданың қазіргі заманғы құқықтық

мемлекеттегі соттың мәртебесін айқындайтындығы ешқандай күмән туғызбайды» - деген тұжырым жасайды Ф.А. Квинциния [4].

Осы айтылғандардан кейін егер сот тәуелсіз болмаса, өзінің шешімдерін қабылдау барысында еріксіз болатын болса, оның шешімдері өзге мемлекеттік органдардың немесе істің нәтижесіне мүдделі субъектілердің ықпал етуі арқылы қабылданатын болса, онда оны кез келген әлеуметтік қақтығыста объективті төреші деп тануға негіз де болмайды.

Осы орайда абсолютті түрдегі тәуелсіздіктің, соның ішінде судьялар үшін де болмайтындығын атап көрсеткіміз келеді. Кейбір реттерде жекелеген судьялардың оларға заңмен бекітілген тәуелсіздікті қызмет мақсатында емес, өздерінің жеке мүдделеріне пайдаланатын фактілері кездесіп жатады.

Бұқаралық және тіпті кәсіби құқықтық санада да судьялардың нақты жауапсыздығы, олардың өздерінің мәртебелерін пайдакүнемдік мақсатта жиі пайдаланатындығы, судьяларды тек теріс қылық үшін ғана емес, қылмыс үшін де жауапқа тартудың шамадан тыс күрделі тетігі туралы консервативті және барынша қауіпті стереотип қалыптасқан – деп атап көрсетеді П.А. Дунюшкин. Оның ойынша, осындай стереотип халықтың судьялар корпусына деген сенімін түсіреді, сот қызметінің құндылығын шамадан тыс төмендетеді. Ол осыдан құтылу үшін бұл стереотипті еңсеру бойынша шаралар жүйесі және жүріс-тұрыстың құқыққа қайшы үлгілері үшін судьялардың заңи жауаптылығының барынша қолайлы бірегей механизмін құру қажет деп ойлайды [5].

Тәртіптік жауаптылықтың арнайы субъектісі ретіндегі судьяға қатысты алғанда, мәселе ерекше ғылыми және әлеуметтік-құқықтық маңызға ие болады, себебі сот билігінің дербес иеленушілерінің тәртіптік жауаптылығы судьялар тәуелсіздігі конституциялық принципінің аса маңызды кепілдігінің бірі ретінде орын алуы тиіс [6].

Судья адал болуы тиіс. Адалдық – өнегеліктің аса маңызды талабы. Ол өзіне шыншылдықты, принциптілікті, өз ісінің әділ екендігіне деген сенімділікті, өзінің жүріс-тұрысына қатысты өзге адамдардың және өзінің ар-ұяты алдындағы шынайылықты кірістіреді. Адалдықтың қарсы ұғымы – өтірік, екіжүзділік, сатқындық. Судьяның өзінің берген анты талап ететін міндеттерін адал орындауы судьяның адам ретіндегі адалдығын қарастырады. Сондықтан «қызметте» адал болып, судья мантиясын кимейтін күнделікті өмірде арсыз болуға болмайды.

Өзінің өмірін сот төрелігі ісіне арнаған, жауапты құзіреттерге ие болатын судья, өзінің өнегелік және рухани күштерін ең бастысы - шындыққа, әділеттілікке қызмет етуге жұмылдырады. Басқа барлық істер (жеке өмірі өрісінен тыс) екінші кезектегі маңызға ие. Қоғамдық қызмет, шығармашылық, шаруашылық мәселелерді шешу және істердің өзгедей түрлері судья үшін екінші кезекте тұрады [7].

«Сот жүйесінің ішіндегі сыбайлас жемқорлықпен байланысты құқық бұзушылықтар қоғам және мемлекет үшін аса үлкен қауіпті құбылыс болып табылады. Олар сот төрелігінің басты қағидаларын бұзып, сот органдарының беделіне зор нұқсан келтіреді, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына деген сенімін жоғалтады және ақыр аяғында демократиялық институттардың өмір сүруінің тұрақтылығына қауіп төндіреді» - деп атап өтеді Н.А. Гущина [8].

Қорытынды

Ғылыми мақаланы орындау барысында жүзеге асырылған зерттеудің нәтижесінің негізінде келесідей қорытындылар мен ұсыныстар жасауға болады:

1. «Процестік емес байланыс» ұғымына құқықтық негіз беру үшін Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық-процестік кодексінің кейбір ұғымдарды түсіндіру деп аталатын 7-бабын «процестік емес қатынастар - іске қатысушы адамдармен, олардың өкілдерімен, прокурормен, қорғаушымен, нақты қылмыстық іс бойынша мүдделі болып табылатын өзге де тұлғалармен процестік немесе өзге заңнамалық актілерде көзделмеген кез келген іс-әрекеттер, егер бұл әрекеттер судьяның объективтілігі мен бейтараптығына күмән келтіреді деген негіз болғанда» деген мазмұндағы 37-1 тармақпен толықтыру қажет.

2. Процестік емес қатынастардың қоғамда орын алып отырған құбылыс екендігін ескере отырып, Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Конституциялық заңының 28-бабы 1-бөлігінің 2-тармағын «судьяның объективтілігі мен алаламаушылығына күмән туғызатындай іске қатысушы адамдармен, олардың өкілдерімен, прокурормен, қорғаушымен, нақты қылмыстық іс бойынша мүдделі болып табылатын өзге де тұлғалармен процестік немесе өзге заңнамалық актілерде көзделмеген процестік емес байланыстарға түсуі заң бойынша қудаланады» деген мәтінмен толықтырылуы тиіс.

Авторлардың үлесі

Алибеков С.К. судья қызметіндегі «процестік емес байланыс» ұғымының құқықтық мазмұнын талдап, оның мәні мен ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан негіздеді. Мұндай байланыстардың сот тәуелсіздігі мен әділ сот төрелігіне әсерін зерттеді. Судьялар қызметіндегі этикалық нормалар мен құқықтық шектеулердің маңызын көрсетті. Процестік емес байланыстарды құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша ұсыныстар ұсынды.

Бақытжанова Г.К. судьялардың қызметінде кездесетін процестік емес байланыстардың түрлері мен пайда болу себептерін талдады. Мұндай байланыстардың сыбайлас жемқорлық тәуекелдерімен байланысын және олардың сот жүйесіне ықпалын қарастырды. Судьялардың кәсіби этикасын сақтау және ашықтықты қамтамасыз ету мәселелеріне назар аударды. Сот жүйесінде процестік емес байланыстарды болдырмау үшін алдын алу және бақылау тетіктерін қарастырды.

Авторлар бірлесе отырып, судья қызметіндегі процестік емес байланыстардың құқықтық табиғатын зерттеп, олардың сот тәуелсіздігі мен әділдігін сақтау тұрғысынан құқықтық және этикалық реттеу тетіктерін жетілдіру қажеттігін негіздейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Лильберн Джон. Памфлеты. Государственное социально-экономическое издательство. Москва – 1937. – 123 с.

2 Монтеस्कье Ш.Л. О духе законов. // Электрондық ресурс: <https://monreposmuseum.ru> (дата обращения: 22.01.2025).

3 Анишина В.И. Конституционные принципы как основа организации и деятельности судебной власти. // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. – 2006. - № 5. - С. 23-27.

4 Квинциния Ф.А. Гарантии независимости судей: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2007 – 28 с.

5 Дунюшкин П.А. Становление и развитие института дисциплинарной ответственности судей: историко-правовое исследование: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний-Новгород, 2013 – 32 с.

6 Аулов В.К. Дисциплинарная ответственность судей: генезис, понятие и процедура: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. - М., 2012. – 32 с.

7 Ладыкина Т.А. Моральный выбор и ответственность в профессиональной деятельности судей. // Вестник Омского юридического института. 2011. № 4 (17), С. 52-57.

8 Гуцина Н.А. Независимость судей как предпосылка справедливого и беспристрастного правосудия. // Журнал российского права. — 2016. - № 5 - С. 151-159.

References:

1 Lil'bern Dzhon. Pamflety. Gosudarstvennoe social'no-jekonomicheskoe izdatel'stvo. Moskva – 1937. – 123 s.

2 Montesk'e Sh.L. O duhe zakonov. // Jelektronduq resurs: <https://monreposmuseum.ru> (data obrashhenija: 22.01.2025).

3 Anishina V.I. *Konstitucionnye principy kak osnova organizacii i dejatel'nosti sudebnoj vlasti.* // *Vestnik KGU im. N.A. Nekrasova.* – 2006. - № 5. - S. 23-27.

4 Kvincinija F.A. *Garantii nezavisimosti sudej: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk. Rostov-na-Donu,* 2007 – 28 s.

5 Dunjushkin P.A. *Stanovlenie i razvitie instituta disciplinarnoj otvetstvennosti sudej: istoriko-pravovoe issledovanie: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk. Nizhnyj-Novgorod,* 2013 – 32 s.

6 Aulov V.K. *Disciplinarnaja otvetstvennost' sudej: genezis, ponjatie i procedura: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk. - M.,* 2012. – 32 s.

7 Ladykina T.A. *Moral'nyj vybor i otvetstvennost' v professional'noj dejatel'nosti sudej.* // *Vestnik Omskogo juridicheskogo instituta.* 2011. № 4 (17), S. 52-57.

8 Gushhina N.A. *Nezavisimost' sudej kak predposylka spravedlivogo i bespristrastnogo pravosudija.* // *Zhurnal rossijskogo prava.* — 2016. - № 5 - S. 151-159.

FTAXP 10.81.45
ӘОЖ 343.91

<https://doi.org/10.51889/2959-6181.2026.83.1.008>

А.Б. Жумадильдинова^{1*}, Н.Б. Калкаева¹
¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: *zhumadildinova.aruzhan@bk.ru, nesibeli77@mail.ru)

АБАЙСЫЗДА ҚЫЛМЫС ЖАСАҒАН ҚЫЛМЫСКЕРЛЕРДІҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа

Мақалада абайсыз қылмыскерлердің психологиялық ерекшеліктерін қарастырады. Зерттеулер көрсеткендей, абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасағандардың қасақана қылмыс жасағандардан психологиялық ерекшеліктері бойынша түбегейлі ерекшеленетіндігі туралы айтылады. Сондай-ақ, абайсыз қылмыскерлердің бейқамдығы, әсіресе, фрустрация жағдайларына жауапкершіліксіз реакцияларымен, яғни сәтсіздіктер мен шығындар үшін кінәні өздеріне жүктеумен сипатталған кезде, қасақана қылмыскерлерге қарағанда, олардың қайғылы жағдайларда жазадан тыс реакциялармен сипатталатындығы, яғни бәріне басқаларды кінәлау үрдісімен ерекшеленетіндігі көрсетілген.

Мақалада сондай-ақ абайсыз қылмыскерлердің қобалжу деңгейінің жоғары екендігі сипатталған. Бұл қасиетке ие адамдарда өз-өзіне сенімсіздік, күйзеліс жағдайында уайымдауға бейімділік және шамадан тыс өзін-өзі бақылау байқалатындығы айтылған. Оқыс жағдайларды олардың оңай шатастыруы және ұтымды және сабырлы емес, қауіп-қатерге эмоционалды түрде жауап беретіндігі көрсетілген. Мұндай оқиғалардың төтенше жағдайларда тәртіпсіздікке және қателер санының артуына әкелетіндігі айтылған. Мақалада жеке тұлғаның психологиялық ерекшеліктері абайсыз қылмыстық мінез-құлықтың қалыптасуының нақты механизмін анықтайды деген қорытынды жасалады, онда шешуші рөлді зиян келтіру ниеті емес, мінез-құлықтың бұзылуы және экстремалды немесе стресстік жағдайда жіберілген қателіктер атқарады.

Түйін сөздер: көп қырлы тұлғаны зерттеу әдістері, заңға бағынатын азамат, әділеттілік сезімі, ойланбаған теріс әрекеттер, эмоционалды жетілмегендік, инфантилизм, абайсыз қылмыскер.

Жумадильдинова А.Б.¹, Калкаева Н.Б.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: zhumadildinova.aruzhan@bk.ru, nesibeli77@mail.ru)

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА НЕОСТОРОЖНОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Аннотация

В статье изучаются психологические особенности личности неосторожного преступника. Проведенными исследованиями установлено, что лица, совершившие неосторожные преступления, принципиально отличаются по своим психологическим особенностям от совершивших умышленные преступления. Когда особенно для неосторожных преступников характерны интрапунитивные реакции на ситуации фрустрации, т. е. возложение вины за неудачи, потери на себя, в отличие от умышленных преступников, для которых характерны экстрапунитивные реакции в фрустрирующих ситуациях, т. е. склонность во всем винить окружающих.

Также в статье описывается, что неосторожные преступники характеризуются также высоким уровнем тревожности. Лица, отличающиеся таким свойством, обнаруживают неуверенность в себе, склонность к волнениям при стрессе и избыточный самоконтроль. В экстремальных ситуациях они легко теряются и склонны к эмоциональной, а не рациональной, спокойной реакции на угрозы. Все это приводит к дезорганизованному поведению в аварийной ситуации, увеличению количества ошибок. В статье сделан вывод о том, что психологические особенности личности обуславливают специфический механизм формирования неосторожного преступного поведения, при котором решающую роль играет не намерение причинить вред, а дезорганизация поведения и ошибки в экстремальной или стрессовой ситуации.

Ключевые слова: методики многостороннего исследования личности, законопослушный гражданин, правосознание, необдуманные поступки, эмоциональная незрелость, инфантилизм, неосторожный преступник.

A.B. Zhumadildinova¹, N.B. Kalkayeva¹

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University*
(e-mail: zhumadildinova.aruzhan@bk.ru, nesibeli77@mail.ru)

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONALITY OF THE CRIMINAL OF A NEGLIGENT CRIME

Abstract

This article examines the psychological characteristics of reckless criminals. Research has shown that those who commit reckless crimes differ fundamentally in their psychological characteristics from those who commit intentional crimes. When careless criminals are especially characterized by intrapunitive reactions to situations of frustration, i.e. placing the blame for failures and losses on themselves, in contrast to deliberate criminals, who are characterized by extrapunitive reactions in frustrating situations, i.e. a tendency to blame others for everything.

The article also describes how reckless criminals are also characterized by high levels of anxiety. Individuals with this trait exhibit a lack of self-confidence, a tendency to worry under stress, and excessive self-control. In extreme situations, they easily become confused and tend to react emotionally to threats rather than rationally and calmly. This leads to disorganized behavior in emergency situations and an increased number of errors. The article concludes that psychological characteristics of an individual determine a specific mechanism for the formation of reckless criminal behavior, in which the

decisive role is played not by the intention to cause harm, but by the disorganization of behavior and errors in an extreme or stressful situation.

Keywords: methods of multifaceted personality research, law-abiding citizen, sense of justice, rash actions, emotional immaturity, infantilism, careless criminal.

Kipicne

Қазіргі қоғамда қылмыстық құқық бұзушылықтардың құрылымында абайсызда жасалатын қылмыстар маңызды орын алады. Мұндай құқық бұзушылықтар көбінесе адамның кәсіби қызметі барысында немесе тұрмыстық жағдайда қауіпсіздік ережелерін сақтамау, немқұрайдылық, жауапсыздық және жеткіліксіз тәжірибе салдарынан туындайды. Ғылыми-техникалық прогрестің қарқынды дамуы, өндірістік процестердің күрделенуі, көлік құралдары мен түрлі техникалық құрылғылардың кеңінен қолданылуы абайсызда жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігін арттырып отыр. Сондықтан мұндай қылмыстардың алдын алу және олардың себептерін анықтау қазіргі криминология мен қылмыстық құқық ғылымының өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Криминология ғылымында қылмыскер тұлғасын зерттеу қылмыстың себептері мен жағдайларын анықтаудың, сондай-ақ оларды болдырмаудың тиімді шараларын әзірлеудің негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Абайсыз қылмыс жасаған тұлғаның мінез-құлқы көбінесе жауапсыздық, қауіпсіздік талаптарын елемеу, тәуекелге бейімділік, сондай-ақ өз әрекеттерінің салдарын жеткілікті дәрежеде бағаламау сияқты қасиеттермен сипатталады. Мұндай ерекшеліктерді талдау қылмыстық мінез-құлықтың алдын алу жүйесін жетілдіруге мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты болып абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасаған тұлғаның криминологиялық сипаттамасын анықтау, оның негізгі әлеуметтік-демографиялық және моральдық-психологиялық ерекшеліктерін талдау, сондай-ақ мұндай құқық бұзушылықтардың алдын алу бағыттарын айқындау. Сондықтан, абайсыз қылмыскер тұлғасының белгілерін зерттеу, олардың қалыптасуына әсер ететін факторларды анықтау және статистикалық деректер негізінде олардың ерекшеліктерін талдау көзделеді.

Материалдар мен әдістер

Мақалада абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар және оларды жасағаны үшін жауапкершілік туралы қылмыстық-құқықтық нормалар, осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың криминологиялық сипаттамалары және олармен күресу шаралары, нормативтік құқықтық актілер, сот шешімдері, абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы күрес мәселелеріне қатысты құқықтық және басқа да арнайы әдебиеттер пайдаланылды.

Зерттеудің дереккөздері ретінде Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының мәліметтері, әлеуметтік зерттеулер мен сауалнама нәтижелері алынды.

Зерттеу барысында талдау және синтез, салыстырмалы-құқықтық, тарихи-құқықтық, жүйелік және статистикалық әдістер қолданылды. Бұл әдістер абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың себептері мен ерекшеліктерін, сондай-ақ олардың алдын алу мәселелерін жан-жақты қарастыруға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Криминологияда қылмыскер тұлғасының маңызы зор. Оны зерттеудің мақсаты қылмыстық мінез-құлықтың алдын алу және қылмыстық мінез-құлықтың қайталануының алдын алу мақсатында қылмыстық мінез-құлықты тудыратын мінез-құлық ерекшеліктері мен тұлғалық қасиеттерді анықтау және бағалау болып табылады.

Қылмыскер қылмыс жасағанда қылмыскердің криминологиялық белгілері бірінші кезектегі мәнге ие және сондықтан алдын алу шараларының нысаны болып табылады.

Бірақ бұл сыртқы әлеуметтік факторларды елемей керек дегенді білдірмейді. Олар қылмыскердің жеке басының қалыптасуына белгілі әсер етеді және белгілі бір дәрежеде қылмыс жасауға ықпал етеді. Осы себепті қылмыс жасауды жеке тұлға мен нақты өмірлік жағдайдың қарапайым әрекеттесуінің нәтижесі ретінде ғана емес, сонымен қатар жеке адамның криминогендік сипаты мен ситуациялық факторлардың өзара әрекетінің нәтижесі ретінде де қарастырған жөн.

Қазіргі уақытта нарықтық қатынастардан капитализм қоғамына көшу үдерісі қажетті қарқын ала алмайды және адамдар тарапынан жүргізіліп жатқан экономикалық реформаның келешегін өз бетінше және объективті түрде бағалай алмауынан, олардың ұзақ уақыт бойы бастамашылық, тәуелділік әдетінен, еңбекақыны алу мүмкін болған кезде, ештеңеге жауап бермеуден, жаппай қолдауға ие бола алмайды. Өйткені, жауапкершілік мемлекет пен қоғам арасында символикалық түрде бөлінгендіктен, нәтижесінде жалпы уақытты белгілеу, жауапсыздық, бос және жалқаулық атмосферасы қалыптасты, бұл біздің қоғамды қазіргі дағдарыс жағдайына алып келді. Сақтық шараларын нақты және бұлжытпай орындау қоғамдық қауіпті зардаптардың алдын алудың қажетті шарты болып табылады.

Абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылық деп абайсыздықтан немесе абайсыздықтан жасалған әрекет түсіндіріледі. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде мұндай қылмыстар үшін жауапкершілікті қарастыратын қырықтан астам бап бар.

Барлық абайсызда жасалған қылмыстарды үш топқа бөлуге болады:

- 1) адамның техникамен өзара әрекеттесу саласындағы абайсыздықтан жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар;
- 2) басқару функцияларын немесе техникалық құралдарды пайдаланумен байланысты емес кәсіптік қызмет саласында абайсыздықтан жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар;
- 3) қызметтік (басқарушылық) міндеттерді орындау саласындағы абайсыздықтан жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар.

Жалпы қылмыстық құқық теориясында абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар қасақана жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарағанда қауіпті емес деп саналады. Сонымен қатар, бұл қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік зияны айтарлықтай үлкен және технологиялық прогрестің дамуына қарай үнемі өсіп отырады.

Абайсызда қылмыс жасайтын адамдар, егер мұндай шешімдерді өздері үшін тиімді немесе мақсатқа сай деп есептесе, өз мүддесі мен өз шешімдері мен әрекеттерінің әлеуметтік зардаптарына немқұрайды қарау сияқты сипаттармен сипатталады.

Бұл тұлғалар кәсіби қызмет ережелеріне салақтық қатынаспен сипатталады. Жоғарыда көрсетілген себептерге байланысты абайсыздық қылмыстық құқық бұзушылықты қиын жағдайда жасалған ебедейсіз әрекеттердің нәтижесі деп санауға болмайды.

Кейбір абайсыздық қылмыстық құқық бұзушылықтарды кәсіби немесе күнделікті қызметте қауіпсіздік ережелерін білмеуден немесе толық білмеуден немесе осы білімді нақты жағдайда қолдана алмаудан туындайтынын жоққа шығаруға болмайды.

Қауіпсіздік ережелерін, оның ішінде механизмдер мен техникалық құралдарды пайдалануға байланысты бұзу тек оларды пайдаланатындарға ғана емес, олардың айналасындағыларға да нақты қауіп төндіреді, абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың санын көбейтеді. Бұл көріністердің қоғамдық қауіптілігі қылмыскер тұлғаның қауіпсіздік ережелерін сақтауды талап ететін салаларға тартылған, технологияларды толыққанды пайдаланушылар болған және қылмыстық абайсыздықтан, жеткіліксіз өмірлік тәжірибеден және қажетті дағдылардың, дағдылар мен зейіннің болмауынан жасалған бұзушылықтар нәтижесінде, абайсызда қылмыстық құқық бұзушылықтың толық субъектілеріне айналған жағдайларда айтарлықтай артады.

Қылмыскер тұлғасының абайсызда жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтарының қылмыстық-құқықтық және криминологиялық сипаттамалары жаңартуды және толықтыруды талап етеді; абайсызда қылмыс жасаған қылмыскер тұлғаның жеке басы туралы нақтыланған деректер және мұндай әрекеттердің алдын алу шараларын әзірлеу қажет.

Қылмыскердің құндылық-нормативтік жүйесінің ерекшеліктерін зерттеу олардың психологиялық мәнін ашуға, демек, қылмыстық мінез-құлықтың себептерін анықтауға әлі де жеткіліксіз. Сондықтан қылмыскерлердің психологиялық ерекшеліктерін (белгілерін) және олардың жеке санаттарын зерттеу Ю. М. Антонян, қылмыстық психологияның дамуына зор үлес қосты [1, 14 б.]. Сауалнамаға қатысқан топтардың құқық қорғау органдарына және олардың қызметіне деген көзқарасында айтарлықтай айырмашылықтар анықталды. Қылмыскерлер жазалау шараларын тым қатал деп бағалайды, әсіресе олар сотталған қылмыстық құқық бұзушылықтары үшін және олар сот жүйесіне сақтықпен және сенімсіздікпен қарайды, бұл заңға бағынатын азаматтардың басым көпшілігіне тән емес.

Қылмыскерлердің статистикалық деңгейде қылмыскер еместерден олардың құқыққа қайшы мінез-құлқын анықтайтын өте маңызды психологиялық ерекшеліктерімен ерекшеленетіні анықталды. Басқаша айтқанда, - Ю.М. Антонян, «қылмыскер тұлғасы ұғымын осы психологиялық мазмұнмен толтыруға болады. Бұл психологиялық қасиеттер адамның адамгершілік қасиетінің қалыптасуына қатысатындықтан, қылмыскерлердің қылмыскер еместерден моральдық-құқықтық ерекшеліктерімен ерекшеленеді» [2, 34 б.].

Зерттеу нәтижелері тексерілген қылмыскерлердің психологиялық портретін беруге және олардың өзіне тән жеке қасиеттерін анықтауға мүмкіндік береді. Криминология саласында қылмыс жасаған адамның жеке басын зерттеу және талдау маңызды аспектілердің бірі болып табылады. Бұл мәселені зерттеудің теориялық және практикалық мәні бар, өйткені тұлғаның ерекшеліктері арқылы бейімделу және өзін-өзі ұйымдастыру процестеріне айтарлықтай әсер ететін әртүрлі факторларды бағалауға болады.

Қылмыскерлер, ең алдымен, нашар әлеуметтік бейімделуімен және олардың әлеуметтік жағдайына жалпы қанағаттанбауымен сипатталады. Олар импульсивтілік деп аталатын айқын қасиет көрсетеді, ол өзін-өзі бақылаудың төмендеуінде, немқұрайдылық, менмендік әрекеттерінде, эмоционалды жетілмегендіктен және инфантилизмде көрінеді.

Олар сондай-ақ қарым-қатынас проблемаларымен сипатталады: басқалармен байланыс орнату қабілетсіздігі, басқа адамның көзқарасын қабылдай алмау немесе өзіне сырттан қарау. Бұл, өз кезегінде, барабар бағдарлану мүмкіндігін азайтады және қоршаған адамдардан және жалпы қоғамға немқұрайды, жауапкершіліксіз қарау идеясымен байланысты менмендікпен зарядталған идеялардың пайда болуына әкеледі. Осының бәрі бірігіп, бір жағынан өзіне-өзі сіңу, алшақтау, екінші жағынан жауапкершіліксіздік пен немқұрайдылық сияқты қасиеттерді құрайды. Нәтижесінде жағдайды дұрыс бағалау одан да қиындай түседі, өйткені мінез-құлық салақтық, олақтық көзқарастармен бақыланады, ал басқалардың әрекеттері қауіпті, қоғамға қауіп төндіреді, бұл қазіргі жағдайдан шығудың заңсыз тәсілдеріне әкеледі [2, 68 б.].

Криминологияда заңсыз әрекеттің белгілі бір түрін жасаған адамның жеке басын зерттеу және талдау маңызды міндет болып табылады. Оның үстіне жеке тұлғаның қасиеттері белгілі бір мағынада нақты қылмыстық құқық бұзушылықтың ғана емес, жалпы қылмыстық құқық бұзушылықтың себептерін анықтауға бағытталған кешенді талдаудың анықтаушы шарты болып табылады. Өз кезегінде, бұл мәселені қарастыру және зерттеу теориялық және практикалық тұрғыдан маңызды, өйткені дәл адамның криминогендік қасиеттері арқылы біз белгілі бір дәрежеде бейімделу және асоциализация процестерін ынталандырған әртүрлі факторларды бағалай аламыз [3, 75 б.].

Отандық криминологтар абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасауда жетекші рөлді субъектінің жеке басы, оның моральдық қасиеттері мен психологиялық ерекшеліктері атқарады, ал абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасау кезінде оны қоршаған жағдайлар екінші жоспарға түседі деген пікір айтады.

Бұл бізге абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жай ғана қиын жағдайдағы ұқыпсыз әрекеттердің салдары емес екенін айқын көрсетеді, өйткені мұндай қылмыстық құқық бұзушылықтардың жартысынан көбі төтенше жағдайларда емес, күнделікті жағдайларда, оларды менсінбейтіндерге белгілі ережелерді сақтамау арқылы жасалады. Абайсыз қылмыстық құқық бұзушылық жасайтын қылмыскерлердің басым көпшілігі үйде де, жұмыста

да қауіпсіздік ережелерін елемей, өз мүддесін басқалардың мүдделерінен жоғары қоя, жалпы тәртіпсіздік және т.б. сияқты жеке қасиеттерді көрсетеді.

Абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасаған қылмыскердің жеке басына тоқталмас бұрын оның жеке қасиеттерінің жалпы құрылымына назар аудару қажет, өйткені олар қылмыс жасауға әсер ететін негізгі шарттарды анықтауға мүмкіндік береді. Әрине, абайсызда қылмыскердің жеке басына тоқталмас бұрын, қылмыскердің жеке қасиеттерінің жалпылама құрылысына назар аудару керек, өйткені олар белгілі бір қылмысты жасауға әсер ететін белгілердің жиынтығын анықтауға мүмкіндік береді.

Абайсыз қылмыскерлердің моральдық-психологиялық ерекшеліктері қауіпсіздік ережелерін, жол қозғалысы ережелерін және т.б. бұзудың қоғамдық қауіптілігін жете бағаламаумен, оларды сақтау қажеттілігіне немқұрайды қараумен, жауапсыздық сезімімен сипатталады. Көптеген абайсыз қылмыскерлерге тән белгілерге жалқаулық, немқұрайдылық, тәртіпсіздік, өз міндеттерін елемей, эгоизм (соның ішінде мансаптық нысанда), өз шешімдері мен әрекеттерінің, егер олар адамға пайдалы немесе қолайлы болып көрінсе, олардың әлеуметтік зардаптарына немқұрайды қарау және кәсіптік қызметтің күшеюі ережелеріне ресми көзқарас (пайдаланушылықты қоса алғанда) жатады.

Абайсыз қылмыскерлердің көпшілігі жеңіл және жауапсыз (басқалардың және мүліктің қауіпсіздігіне қатысты) немесе өзімішкіл және тұтынушылық мінез-құлыққа (кәсіби және күнделікті) немесе екі бағыттың үйлесімімен сипатталады. Абайсыз қылмыскердің ерекше тұлғалық қасиеті - өз іс-әрекетінің ықтимал теріс салдарын болжай алмау және өмірлік және кәсіби тәжірибенің жоқтығы. Бұл сипаттама демографиялық деректерге сәйкес келеді: жол-көлік оқиғаларына кінәлілердің ең жоғары жас тобы 18 бен 24 жас. Құқық бұзушылықтың ең көп саны бір жылдан екі жылға дейінгі кәсіптік жұмыс өтілі бар тұлғалармен жасалады.

Қауіпсіздік ережелерін «сәтті» бұзу тәжірибесі де абайсыз қылмыскерге тән тұлғалық қасиет болып табылады. Қолайлы жағдайларда белгілі бір тыйымдарды бұзған адам саналы түрде немесе бейсаналық түрде жағымсыз салдарлардың болмағанын есіне алады: ешкім зардап шекпеді, ал бұзушы жазасыз қалды. Бұл жағымсыз тәжірибе криминогендік рөл атқаратын өзінің жеке осал еместігіне деген сенімін қалыптастырады.

Негізсіз тәуекелге баруға ұмтылу, өзін-өзі тыныштандыратын формуланы үйреншікті қолдану: «Мүмкін, ол өтер», қабылданған шешімдер арқылы ойлану әдетінің болмауы, авантюризм, немқұрайдылық, жеңілтектік және өзіне шамадан тыс сенімділік те абайсыз қылмыскерге тән қасиет [4, 235 б.].

Өз кезегінде, құрылымдық жағынан қылмыскердің жеке басын анықтайтын ерекше белгілердің келесі түрлерін бөлуге болады [3, 76-78 б.]:

Биофизиологиялық сипаттамаларға тұқым қуалайтын аурулармен байланысты денсаулық жағдайы және жүйке жүйесіне қатысты психологиялық факторлар жатады. Бұл көрсеткіштер адамның қоршаған қоғамға қаншалықты сәйкес келетінін және оның білім деңгейін түсінуге көмектеседі. Өз кезегінде, оның геномының құрылымымен алдын ала анықталған адамның жеке ерекшеліктері екенін анықтауға болады.

Жынысына, жасына, тұрғылықты жері мен негізгі басым тұратын жеріне, отбасылық жағдайына, білім деңгейіне және т.б. байланысты әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар. Оның үстіне абайсыз қылмыскерлердің жеке тұлғалық криминогендік қасиеттерінің болуы қасақана қылмыстық әрекеттер жасаған адамдарға тән емес. Алайда бұл санаттағы тұлғалардың құқықтық санасында кемістік жоқ деп болжауға болмайды.

Моральдық-психологиялық сипаттамалар құндылықтардың, сенімдердің, өмірлік нұсқаулардың және т.б. анықтау болып табылады. Сондай-ақ, абайсыз қылмыскер тұлғаның басым немесе қалыптаспаған ерекше қасиеттерге назар аудару керек. Бұл ерекшелік тұтастай алғанда қоғам белгілеген жетекші құндылықтарға тікелей байланысты (мысалы, отбасындағы жеке қарым-қатынастар, еңбек қызметі, жеке тұлға ретінде дамуы және т.б.).

Абайсыз қылмыскерлердің жоғарыда аталған сипаттарының жиынтығы олардың құқық қорғау органдарына да, жалпы азаматтық және кәсіби міндеттеріне де жауапсыз көзқарасын қалыптастырады.

Көптеген криминологиялық зерттеулер абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдардың көпшілігінің әлеуметтік нормаларды сақтауға теріс көзқараста екенін көрсетеді. Бұл адамдардың мінез-құлқы өздерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қоғам «ойлап тапқан» ережелерді сақтауға немқұрайды қатынасымен сипатталады [5, 105 б.]. Абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасайтын қылмыскердің өзінің табиғатын ашатын индивидтің интеллектуалдық, эмоционалдық, ерікті қасиеттері [6, 102-107 б.].

Өз кезегінде, абайсызда, заңға қайшы әрекеттерді жасайтын тұлғаларды сипаттағанда, оларда тәртіпсіздік, басқаларға өзіншілдік, қоғам бұйырған ережелерді елемей, қауіпсіздік шараларына немқұрайды қарау және т.б. Бұл сипаттар мен тұлғалық қасиеттер құқық бұзушының заңмен қорғалатын объектілерге, өз кезегінде, олардың алдындағы міндеттеріне жауапсыз және немқұрайды қарауына ықпал етеді. Демек, абайсызда қылмыс жасайтын жеке тұлғаның белгілерін олардың қоғамға жат бағыттылығы мен құндылық бағдарына байланысты қылмыскерлердің криминологиялық саралауында дербес топ ретінде анықтауға болады [7, 285 б.].

Абайсызда қылмыс жасаған тұлғалардың криминологиялық сипаттамасын жүргізу үшін жынысы, жасы, азаматтығы және тұрғылықты жері, білім деңгейі, кәсіби дағдылары және әсіресе моральдық-психологиялық қасиеттері сияқты белгілерге назар аудару қажет. Адамның нақты жағдаймен әрекеттесу кезіндегі мінез-құлқы ғана осы қылмыстық құқық бұзушылықтарды, мысалы, жол-көлік оқиғаларын жасауға әкеледі [8, 1769 б.].

Өз кезегінде, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу департаментінің жиынтық статистикалық деректерін талдай отырып, 2024 жылы абайсызда өлімге әкелген адамдардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларына келесідей деп қорытынды жасауға болады: барлығы 622 адам сотталған, оның 136-сы әйелдер, оның 3-і жүкті және 14-і 3 жасқа дейінгі баласы бар болса, 486 ер адам сотталған. Осы деректердің арқасында абайсызда қылмыс жасауға кінәлілердің басым көпшілігі ер адамдар, ал әйелдер осы санаттағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың 21% пайызын құрайтынын көреміз. Адамдардың жасына байланысты санатына тоқталатын болсақ, бұл жерде қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кезде: - 14-17 жас - 11 адам; 18-24 жас - 80 адам; 25-29 жас - 98 адам; 30-49 жас - 337 адам; 50 жас және одан жоғары - 96 адам.

Демек, абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың шамамен 98%-ын 18 бен 50 жас аралығындағы адамдар жасайды. Бұл ішінара жас топтың қоғамдық қауіпсіздік ережелерімен әлі таныс еместігіне байланысты. Екінші жағынан, егде жастағы топ жағымсыз салдардың алдын алуға сүйенеді.

Абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасағандардың азаматтығы: ТМД елдерінің азаматтары (Қазақстан Республикасынан басқа) - 20 адам басқа мемлекеттердің азаматтары; азаматтығы жоқ адамдар - 2 адам.

Адамдардың тұрғылықты жері: осы елді мекеннің тұрақты тұрғындары - 563 адам; босқындар мен қоныс аударғандар - 1 адам; басқа елді мекеннің басқа тұрғындары - 53 адам; тұрақты тұратын жері жоқ адамдар - 5 адам. Статистика көрсеткендей, әдетте, сотталғандардың тұрғылықты жері қылмыстық құқық бұзушылық жасалған маңайдағы елді мекен болып табылады.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасаған тұлғалардың білім деңгейі төмендегідей болды: жоғары кәсіптік білімі бар 77 адам, орта кәсіптік білімі бар 186 адам, орта жалпы білімі бар 95 адам және негізгі жалпы білімі бар, бастауыш білімі бар немесе білімі жоқ 137 адам. Оның ішінде 114 адам көк халаттылар болса, 13 адам студенттер. Демек, деректер динамикасын талдау абайсызда жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың көпшілігі, ең алдымен, адамның кәсіби қызметіне немесе электр және өрт қауіпті техникалық құралдармен дұрыс жұмыс істемеуіне тікелей байланысты екенін көрсетеді [9].

Абайсыз қылмыскерлер тұлғасының моральдық-психологиялық (этикалық) негіздері олардың эксцентриктігін көрсетеді, қоғамда болу үшін қолайлы жағдайларға қол жеткізуге, өзін-өзі қамтамасыз етуге, сондай-ақ олардың тұтынушылық қалауларына бағытталған [7, 286б.]. Өз кезегінде біз қарастырып отырған, абайсызда өлімге әкелген адамдар санаты өздерінің материалдық әл-ауқатына қол жеткізуді өзіндік басымдықтар мен өмірлік мақсаттар иерархиясында іргелі орынға қояды. Абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасайтын қылмыскерлердің көпшілігі өздерінің қауіпсіздігі үшін жауапкершілікті айналасындағыларға аударуға тырысатын сияқты.

Біз абайсыз қылмыскерлердің ең маңызды және ерекше белгісін - олардың мінез-құлық әрекеттерінің қайталануын бөліп көрсетуге болатынын айтқымыз келеді [10, 17 б.]. Сот тәжірибесі көрсетіп отырғандай, біз тексеріп отырған тұлғалардың көбіне күнделікті өмірде де, кәсіптік саласында да әртүрлі техникалық құралдарды пайдалану нұсқаулығына қатысты ұқсас бұзушылықтарға жол берілген. Демек, белгілі бір уақытқа дейін олар заңсыз салдардан аулақ болды.

Қорытындылай келе, абайсызда қылмыскер тұлғасының моральдық-психологиялық ерекшеліктеріндегі өзгерістер мен бұрмаланулар көбінесе жергілікті сипатқа ие және қауіпсіздік пен сақтық ережелерін елемеуге рұқсат етілген жағдайларда нақты көрінетінін атап келеді. Бұл нәтижелер осы адамдардың көпшілігінің жалпы оң кәсіби және күнделікті сипаттамаларымен байланысты. Алайда, егер құқық бұзушылықтар жүйелі түрде сақталса, қауіпсіздік ережелерін сақтамау заңмен реттелетін қызметтің басқа салаларына таралуы мүмкін екенін жоққа шығаруға болмайды.

Жоғарыда айтылғандар абайсыз құқық бұзушылар арасында бірінші кезекте жағдайлық тұрақсыз типтерді анықтауға мүмкіндік береді, бірақ қауіпсіздік және алдын алу ережелерін бұзатын зиянды түрлерді онша көп емес. Соңғы түрі қылмыскердің бұрынғы тұлғалық түрінің одан әрі өзгеруінің нәтижесі екенін атап өткен жөн.

Жоғарыда көрсетілгендей тұлғаның жағымсыз қасиеттері абайсыз қылмыскерде негізінен қоғамға қарсы бағытталған, жеткіліксіз айқын қоғамға қарсы тенденцияның болуын көрсетеді. Бұл абайсыздықтан жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың негізгі себебі. Абайсызда қылмыс жасаған қылмыскердің жеке басын талдай отырып, қоғамға қауіптілігіне назар аудару керек – бұл абайсыздық ұғымы, оның кең әлеуметтік түсінігінде. Өйткені, дамудың осы кезеңінде жаңа энергия көздерінің орасан зор санымен байланысты елеулі ғылыми-техникалық революция жүріп жатыр, осылайша қауіптілік көздерінің саны мен қуаты артады [10, 10 б.].

Авторлардың үлесі

Жумадильдинова А.Б. зерттеу тақырыбын айқындап, ғылыми тұжырымдаманы әзірледі, абайсызда қылмыс жасаған қылмыскердің жеке тұлғасының криминологиялық және құқықтық негіздерін талдады, мақаланың негізгі мәтінін жазды және қорытындыларын қалыптастырды.

Калкаева Н.Б. ғылыми дереккөздерге шолу жасап, нормативтік-құқықтық материалдарды жинақтады, зерттеу нәтижелерін жүйелеуге және мақаланың мазмұнын редакциялауға үлес қосты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 *Антонян Ю. М., Голубев В. П., Кудряков Ю. П., Бовин В. Г. Некоторые отличительные психологические черты личности преступника // Личность преступника и предупреждение преступлений. Сб. научных трудов. - М., 2007. -С. 13-26.*

2 *Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследование преступления. - М., 2016. -170 с.*

3 *Девятова А.О. Личность преступника: понятие и криминологическая характеристика // Отечественная юриспруденция. -2018.- № 7 (32). - С. 75-78 [Электрон.ресурс]. - <https://cyberleninka.ru/article/n/lichnost-prestupnika-ponyatie-i-kriminologicheskaya-harakteristika> (өтініш берген күн:26.02.2026)*

4 *Инишаков С.М. Криминология. - М., 2011. – 235 с.*

5. Блувштейн Ю. Д. О содержании понятия «личность преступника» // Теоретические проблемы учения о личности преступника. - М.: Юридическая литература, 1989. - 256 с.
6. Карасева М.Ю. Криминологическая характеристика личности субъекта, совершающего преступления по неосторожности // Вестник РУДН. - 2016. - №2. - С.102-107 [Электрон.ресурс].:URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminologicheskaya-harakteristika-lichnosti-subekta-sovershayuschego-prestupleniya-po-neostorozhnosti> (өтініш берген күн:05.03.2026)
7. Авдийский В.И. Криминология и предупреждение преступлений: учебник для среднего профессионального образования. – М., 2021. – 301 с.
8. Пузыревский Р. В., Ткаченко Н. И., Спирыева А. Ю. Социально психологические свойства личности и уголовно-правовые особенности лиц, совершивших преступления по неосторожности // Столыпинский вестник. - 2022. - № (11). - С.1763-1771 [Электрон.ресурс].: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-psihologicheskie-svoystva-lichnosti-i-ugolovno-pravovye-osobennosti-lits-sovershivshih-prestupleniya-po-neostorozhnosti/viewer> (өтініш берген күн:06.03.2026)
9. Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. Прокуратура о ситуации по преступности по итогам 2024 года. // www.gov.kz. <https://www.gov.kz/pravstat/press/news/details>
10. Антонян Ю. М., Голубев В. П., Квашиц В. Е., Кудряков Ю. Н. Некоторые отличительные особенности личности неосторожных преступников // Личность преступников и индивидуальное воздействие на них. Сб. научных трудов. - М., 2009. - С. 10-17.

References

1. Antonyan Yu. M., Golubev V. P., Kudryakov Yu. P., Bovin V. G. Nekotorye otlichitelnye psikhologicheskie cherty lichnosti prestupnika // Lichnost prestupnika i preduprezhdenie prestupleniy. Sb. nauchnykh trudov. - М., 2007. - S. 13–26.
2. Antonyan Yu. M., Enikeev M. I., Eminov V. E. Psikhologiya prestupnika i rassledovanie prestupleniya. - М., 2016. - S. 170.
3. Devyatova A. O. Lichnost prestupnika: ponyatie i kriminologicheskaya kharakteristika // Otechestvennaya yurisprudentsiya. 2018. № 7 (32). S. 75–78 [Elektron. resurs]: <https://cyberleninka.ru/article/n/lichnost-prestupnika-ponyatie-i-kriminologicheskaya-harakteristika> (otinish bergen kün: 26.02.2026).
4. См.: Inshakov S. M. Kriminologiya. М., 2011. S. 235.
5. Bluvshiteyn Yu. D. O sodержanii ponyatiya «lichnost prestupnika» // Teoreticheskie problemy ucheniya o lichnosti prestupnika. М.: Yuridicheskaya literatura, 1989. 256 s.
6. Karaseva M. Yu. Kriminologicheskaya kharakteristika lichnosti subekta, sovershayushchego prestupleniya po neostorozhnosti // Vestnik RUDN. 2016. № 2. S. 102–107 [Elektron. resurs]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminologicheskaya-harakteristika-lichnosti-subekta-sovershayuschego-prestupleniya-po-neostorozhnosti> (otinish bergen kün: 05.03.2026).
7. Avdiyskiy V. I. Kriminologiya i preduprezhdenie prestupleniy: uchebnik dlya srednego professionalnogo obrazovaniya. – М., 2021. 301 s.
8. Puzrevskiy R. V., Tkachenko N. I., Spiryayeva A. Yu. Sotsialno-psikhologicheskie svoystva lichnosti i ugolovno-pravovye osobennosti lits, sovershivshikh prestupleniya po neostorozhnosti // Stolypinskiy vestnik. 2022. № 4 (11). S. 1763–1771 [Elektron. resurs]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-psihologicheskie-svoystva-lichnosti-i-ugolovno-pravovye-osobennosti-lits-sovershivshih-prestupleniya-po-neostorozhnosti/viewer> (otinish bergen kün: 06.03.2026).
9. Komitet po pravovoy statistike i spetsialnym uchetam Generalnoy prokuratury Respubliki Kazakhstan. Prokuratura o situatsii po prestupnosti po itogam 2024 goda. www.gov.kz. <https://www.gov.kz/pravstat/press/news/details>
10. Antonyan Yu. M., Golubev V. P., Kvashis V. E., Kudryakov Yu. N. Nekotorye otlichitelnye osobennosti lichnosti neostorozhnykh prestupnikov // Lichnost prestupnikov i individualnoe vozdeystvie na nikh. Sb. nauchnykh trudov. – М., 2009. S. 10–17

Ж.А. Хамзина¹, А.К. Тусубекова^{1*}

¹Абай атынлағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: mtmmp13@mail.ru, *alinatk2015@mail.ru)

КРИПТОВАЛЮТАНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОРНЫ

Андатпа

Цифрлық технологиялардың бүкіл әлемге таралуы, олардың өмірдің барлық салаларына енуі оң және теріс бағытта айтарлықтай өзгерістерге әкелді.

«Криптовалюта» термині цифрлық валюта және виртуалды активтер ұғымдарымен қатар құқық қолдану тәжірибесінде бұрыннан орнығып келеді. Кеңінен қолданылғанымен, арнайы нормативтік тұрғыдан толық бекітілмеген және кешенді түрде реттелмеген бұл ұғым сот тәжірибесінде сынақ пен қателіктер арқылы біртіндеп қалыптасып, дамудың өзіндік жолын таңдады. Мұндай жағдай қоғамның барлық салаларын қамтыған цифрландыру үдерісімен байланысты болып, экономикалық және әлеуметтік қатынастардың бір бөлігін виртуалды кеңістікке көшіруге ықпал етті. Соның нәтижесінде криптовалюталар кейбір құқыққа қарсы әрекеттерді жүзеге асырудың құралына айналып, қылмыстық құқық үшін жаңа сын-қатерлер туындатуда.

Мақала Қазақстан Республикасындағы қылмыстық құқық бұзушылық жүйесіндегі криптовалюталардың рөлін зерттеуге арналған. Зерттеуде криптовалюталардың құқықтық мәртебесін айқындау, олардың қатысуымен жасалатын қылмыс түрлерін талдау, құқық қорғау органдары кездесетін қиындықтарды көрсету және қылмыстық заңнаманы жетілдірудің ықтимал бағыттарын анықтау мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибені ескеру қажеттілігі де атап өтіледі.

Зерттеудің әдіснамалық негізін жүйелік-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық және криминологиялық тәсілдер құрайды.

Түйін сөздер: цифрлық технология, криптовалюта, цифрлық валюта, криптовалюталық қатынас, қылмыстық құқық бұзушылық, криптовалюталық қылмыстық құқық бұзушылық.

Хамзина Ж.А.¹, Тусубекова А.К.¹

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: mtmmp13@mail.ru, alinatk2015@mail.ru)*

О РОЛИ КРИПТОВАЛЮТЫ В СИСТЕМЕ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Аннотация

Термин «криптовалюта» наряду с понятиями цифровой валюты и виртуальных активов уже прочно закрепился в правоприменительной практике. Несмотря на широкое использование, данный термин до сих пор не имеет специального нормативного закрепления и комплексного правового регулирования, вследствие чего в судебной практике он формировался постепенно, проходя этапы проб и ошибок. Такая ситуация связана с процессами цифровизации, охватившими практически все сферы общества и способствовавшими переносу части экономических и социальных отношений в виртуальное пространство. В результате

криптовалюты в ряде случаев становятся инструментом совершения противоправных действий, создавая новые вызовы для уголовного права.

Статья посвящена исследованию роли криптовалют в системе уголовных правонарушений Республики Казахстан. В работе рассматриваются вопросы определения правового статуса криптовалют, анализа видов преступлений, совершаемых с их использованием, выявления трудностей, с которыми сталкиваются правоохранительные органы, а также определения возможных направлений совершенствования уголовного законодательства. Кроме того, подчеркивается необходимость учета международного опыта.

Методологическую основу исследования составляют системно-правовой, сравнительно-правовой и криминологический подходы.

Ключевые слова: цифровая технология, криптовалюта, цифровая валюта, отношения с криптовалютой, уголовное правонарушение, уголовное правонарушение, связанное с криптовалютой.

Zh.A. Khamzina¹, A.K. Tussubekova¹
¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(e-mail: mmmmp13@mail.ru, *alinatk2015@mail.ru)

ON THE ROLE OF CRYPTOCURRENCIES IN THE SYSTEM OF CRIMINAL OFFENSES

Abstract

The term “cryptocurrency,” along with the concepts of digital currency and virtual assets, has already become well established in law enforcement practice. Despite its widespread use, this concept has not yet received specific regulatory recognition or comprehensive legal regulation, and therefore it has gradually evolved in judicial practice through a process of trial and error. This situation is associated with the processes of digitalization that have affected almost all spheres of society and facilitated the transfer of certain economic and social relations into the virtual space. As a result, cryptocurrencies in some cases become instruments for committing unlawful acts, creating new challenges for criminal law.

The article is devoted to examining the role of cryptocurrencies in the system of criminal offenses in the Republic of Kazakhstan. Particular attention is paid to defining the legal status of cryptocurrencies, analyzing types of crimes committed using them, identifying the difficulties faced by law enforcement agencies, and determining possible directions for improving criminal legislation. In addition, the importance of taking international experience into account is emphasized.

The methodological basis of the research consists of system-legal, comparative-legal and criminological approaches.

Keywords: digital technology, cryptocurrency, digital currency, relations with cryptocurrency, criminal offense, criminal offense related to cryptocurrency.

Kіpіcne

Цифрландыру экономикалық, қоғамдық-саяси және құқықтық институттардың трансформациясын айқындайтын ХХІ ғасырдың негізгі бағыттарының біріне айналды. Осы үдерістің маңызды нәтижелерінің бірі – орталықтандырылған эмитенті жоқ, бірақ құндылық тасымалдаушысы ретінде қызмет ететін виртуалды активтер болып табылатын криптовалюталардың пайда болуы және олардың кеңінен таралуы.

Қазақстан Республикасының заңнамасы криптовалютанан ақша немесе ресми төлем құралы ретінде әлі мойындамағанымен, құқық қолдану практикасы олардың экономикалық айналымның белгілі бір бөлігіне айналғанын және заңды әрі заңсыз мақсаттарда белсенді пайдаланылатынын көрсетеді. Цифрлық қаржы активтерінің азаматтардың күнделікті өміріне және кәсіпкерлік субъектілерінің қызметіне енуі, сондай-ақ олармен байланысты құқық бұзушылықтардың өсуі бұл құбылысты ғылыми тұрғыдан зерттеудің өзектілігін арттырады.

Криптовалюталар қылмыстық құқық саласында бірнеше қырынан көрініс табады: олар қылмыстың заты, оны жасау құралы, қылмыстық әрекеттің нәтижесі немесе қылмыстық құқық бұзушылыққа ықпал ететін фактор болуы мүмкін. Осыған байланысты олардың қылмыстық-құқықтық қатынастар жүйесіндегі орнын кешенді талдау қажеттілігі туындайды.

Сонымен қатар криптовалюта айналымымен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар санының артуы дәстүрлі тергеу әдістері мен дәлелдеу тәсілдерінің жеткіліксіздігін көрсетеді, өйткені олар көбіне цифрлық ортаның ерекшеліктерін толық ескере бермейді. Сот тәжірибесінде криптовалюта көбіне қылмыстық құқық бұзушылықтың құралы немесе заты ретінде қарастырылады, сондықтан мұндай іс-әрекеттер қылмыстық заңнаманың Ерекше бөлімінің әртүрлі тараулары бойынша саралануы мүмкін.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеудің әдіснамалық негізі танымның жалпы ғылыми және арнайы әдістерін кешенді қолдануға негізделген. Жалпы ғылыми тәсілдерге талдау және синтез, дедуктивті және индуктивті процедуралар, жіктеу, сонымен қатар құрылымдық-функционалдық және басқа әдістер кірді. Әдістемелік жобалау ғылыми міндеттерді шешудің бастапқы тұжырымдамасы ретінде қызмет еткен жүйелеу, салыстырмалы-құқықтық және криминологиялық талдауға негізделген.

Эмпирикалық мәліметтерді алу үшін құжаттарды, баспа және электронды көздерден алынған материалдарды зерттеу әдістері қолданылды. Олар криптовалюталарды қолдану арқылы жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық шараларын жетілдіруге, сондай-ақ оларға немесе олардың айналымына қатысты мәселелерді анықтау мақсатында құқық қолдану практикасынан ақпарат жинау мен зерттеуде қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

1. Криптовалютаның құқықтық табиғаты және оның тұжырымдамалық түсінігі

Криптовалюта ақпараттық және қаржылық құбылыс ретінде

Криптовалюталар – бұл цифрлық немесе виртуалды валютаның бір нысаны. Криптовалюта-лар транзакцияларды тексеру үшін таратылған тіркеу технологиясын (DLT) пайдаланады, содан кейін олар тұрақты цифрлық жазбаға қосылады. 2009 жылы іске қосылған Биткоин сынды алғашқы криптовалюта сонан бері көпшілікке танымал. Биткоин - алғашқы орталықтандырылмаған виртуалды валюта. Бұл валюта транзакцияларда үшінші тарап болмағандықтан кеңінен таныла түсті, ал қалғандарының болса тек делдал ретінде орталықтандырылған ұйымдары болды [1,133 б.].

Криптовалютаны келесі ерекшеліктерді қамтитын күрделі құбылыс деп тани аламыз:

- Цифрлық ақпараттық өнім,
- виртуалды мүліктік объекті,
- балама төлем құралдары,
- арнайы инвестициялық инструмент.

Шын мәнісінде қылмыстық құқық тұрғысынан криптовалютаның нақты нормативтік анықтамасының болмауы қылмыстық іс-әрекеттерді саралауда, шығынды анықтауда, қылмыстық құқық бұзушылық затын тануда және сараптама жүргізуде көп қиындықтар тудырады (Кесте -1).

Кесте – 1. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеудегі құқықтық проблемалар

Мәселе	Сипаттамасы	Салдары
Құқықтық мәртебенің айқындалмауы	Криптовалютаның заңды анықтамасының болмауы	Қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралаудағы қиындықтар
Келтірілген залалды бағалау	Құнын есептеу әдістемесінің жоқтығы	Құқық қолдану тәжірибесіндегі әртүрлілік
Мамандар тапшылығы	Блокчейн-талдау саласындағы сарапшылардың жетіспеуі	Тергеу барысында жіберілетін қателіктер

Криптовалюта мүлік ретінде

Ғылыми әдебиеттерде криптовалютанан өзге де мүліктердің қатарында кеңінен қарастырады. Себебі ол экономикалық құнға ие, азаматтық айналымға қатыса алады, иелену объектісі болуы мүмкін, сондай-ақ оны тауарлар мен қызметтерге айырбастауға болады.

Дәл осы мүліктік бағыттағы түсінік криптовалюталарды қылмыстық-құқықтық қорғау тетіктері жүйесіне тиімді біріктіруге мүмкіндік береді.

Бұл жазбаның ең танымал нұсқасы - Bitcoin қолданатын блокчейн.

Блокчейн – бұл криптография деп аталатын үнемі өсіп келе жатқан деректер құрылымын құру және тексеру үшін шифрлау әдісімен белгілі бір математикалық алгоритмдерді қолданатын, оған тек деректерді қосуға болатын және бар деректерді жоюға болмайтын механизм.

Блокчейндерде бір уақыт аралығында орын алған транзакциялар бухгалтерлік кітаптағы транзакция деректерінің виртуалды тізіміне (яғни, «блок») құрастырылады және басқа пайдаланушылардың консенсусымен тексеріледі. Жүйе трансшекаралық төлем платформасы ретінде құрылған, ол тең-теңімен, үшінші тұлғалардың қатысуынсыз немесе орталықтан-дырылған құқықтық қадағалаусыз іске асырылады (мысалы, банк).

Пайдаланушылар өздерінің криптовалюталарын «әмияндарда» сақтай алады, олар ашық кілттен (шот нөміріне ұқсас) және жеке кілттен (Мысалы, PIN кодын) тұрады, мысалы, оны пайдаланушының қатты дискісінде, сыртқы медида немесе Интернетте сақтауға болады [2, 328 б].

Бұл жүйе жоғары деңгейде сенімді, бірақ теріс мақсатта пайдалану мүмкіндіктеріне бар.

Заманауи цифрлық құралдар жылдам трансшекаралық тасымалдауды, анонимділіктің жоғары деңгейін, делдалдардың болмауын және желі қатысушылары арасындағы сенімді қамтамасыз етеді. Дәл осы қасиеттер қылмыстық ортада белсенді қолданылады.

Криптовалюталарды пайдалану барысында келесідей жағдайлар құқық қорғау практикасында орын алып жатады:

- есірткі және психотроптық заттардың заңсыз айналымында;
- қару-жарақ пен басқа да тыйым салынған заттарды сату схемаларында;
- экстремистік материалдарды тарату кезінде;
- терроризмді қаржыландыру операцияларында;
- ақшаны жылыстату схемаларында;
- желілік технологияларды қолдану арқылы ұрлағанда;
- есептеу қуатын дұрыс пайдаланбаған жағдайда.

Мәмілелердің жасырын болуы және тиімді мемлекеттік бақылаудың болмауы мұндай қылмыстық істерді тергеуді едәуір қиындатады. Қылмыскерлер криптовалютанан келесі жағдайларда тандайды:

1. Банктік реттеу болмаған жағдайда.

Тұлғаның жеке басын растауды қажет етпейді.

2. Транзакцияларды қадағалаудың қиындығы.

Блокчейн жұмысы таза десек те пайдаланушының жеке басын анықтау өте қиын.

3. Мемлекеттік бақылаусыз халықаралық аударымдарды жүзеге асыру мүмкіндігінің болуы.

Осы аталған жағдайлар криптовалюталарды қылмыстық әрекеттерде қолдануға объективті түрде ықпал етеді.

Қазіргі уақытта криптовалюталарды пайдалануды жеңілдететін құралдар кеңінен қолжетімді. Соңғы уақытта криптовалюталарды қылмыстық мақсатта пайдалану тек киберқылмыспен шектелмейді, ол ақшалай төлемдерді аударуды талап ететін қылмыстардың барлық түрлеріне тән. Бүгінде криптовалюта нарығы жан-жақты дамыған. Биткойн нарықты альткойндер деп аталатын көптеген басқа монеталармен бөліседі. Дегенмен, ол әлі күнге дейін нарықтағы үлесі 44% болатын ең құнды монета болып табылады. Альткойндердің таралуы шифрлау үшін ерекше маңызы бар және күрделі мемлекеттік тізілімді пайдалану арқылы анонимділіктің жоғары деңгейін ұсынатын жеке монеталардың пайда болуын қамтиды.

Заңды тұрғыдан жүктелмесе де тәжірибеде криптовалюта қаржы инструменті функциясын іске асырады. Ал онымен байланысты қылмыстық іс-әрекеттер мүліктік бағытта, экономикалық мақсатта және қаржылық ниетпен атқарылады. Саны геометриялық прогресте өсіп келе жатқан компьютерлік қылмыстарды айтпағанда, сандық белсенділік меншікке қарсы (алаяқтық), экономикалық қызметте (кірістерді легализациялау, салықтан жалтару, заңсыз кәсіпкерлік және т.б.), сондай-ақ есірткі мен психотроптық заттардың заңсыз айналымы, терроризмді қаржыландыру саласындағы қылмыстарды жасау кезінде кеңінен байқалады. Қылмыстық құқық теориясында криптовалюта айналымы саласында жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар *қаржылық қылмыстар санатына да, цифрлық технологиялар саласындағы киберқылмыс* немесе оның ішінде виртуалды активтерге қол сұғу есебінен саны артып келе жатқан *компьютерлік қылмыстарға* де жатады.

Қаржылық қылмыстар ұғымына қатысты айтсақ, барлық экономист ғалымдар криптовалюталарды қаржы немесе қаржы құралдарына жатқызуға болады деген пікірмен келіспейді.

Экономикалық бағыттағы қылмыстар бойынша қылмыстық заң криптовалюта ұғымын анықтау үшін бланкеттік нормаларға, яғни қаржылық және салық салаларына жүгінуді қажет етеді.

Криптивалюта саласындағы құқыққа қайшы іс-әрекеттерді зерделеу барысында оған трансұлттық, жоғары латенттілік тән екенін, бірыңғай бақылаудың жоқтығы, дәлелдеу процесінің күрделілігін аңғару қиын емес.

Бұл зат виртуалды жағынан материалдық емес сипатқа ие бола алады, онымен мемлекетке (егер бұл қылмыстық жолмен алынған кірістерді жылыстату мәселесі болса) немесе оның жекелеген азаматтарына (әртүрлі жымқыру жағдайында) келетін залалды анықтайды, мысалы, криптовалюта пирамидаларын құру, заңсыз банктік қызмет көрсету, криптовалюта шотының мазмұнын жоғалту немесе бұғаттау және т.б. жағдайында заңдастырылған криптовалютаны таңбалауда және т.б.

Экстрадициялау туралы Еуропалық Конвенция (ETS № 024, Париж, 1957 ж.13 желтоқсан) салықтарға, алымдарға, баждарға және валюталық операцияларға қатысты құқыққа қайшы іс-әрекеттерді *қаржылық қылмыстар* ретінде қарайды. Еуропа Кеңесінің қылмыстық жолмен және терроризмді қаржыландырудан алынған кірістерді жылыстату, анықтау, алып қою және тәркілеу туралы Конвенциясы (Варшава, 16 Мамыр 2005 ж.) олардың қатарына қылмыстық жолмен алынған кірістерді жылыстатуға байланысты қылмыстарды жатқызады. Қылмыстық жолмен алынған қаражат пен басқа да мүлікті заңдастыру халықаралық қауымдастықтағы қаржылық қылмыстарға қарсы күресте басымдыққа ие деп айту артық айтқандық болмас еді [3, 72 б.].

Қылмыстық жолмен алынған қаражатты заңдастыру, әсіресе криптовалюталардың арқасында, халықаралық қаржы жүйесінде бақылауды қиындатады. Криптовалюталардың анонимдік сипаты заңсыз әрекеттердің өнімдерін жасыру және оларды заңды айналымға енгізу үшін жиі пайдаланылады.

Криптосферада жасалған қылмыстардың объективті жағы қаржылық қылмыстарға ұқсас, өйткені олардың мақсаттары бірдей және салалық нормалар мен ережелерді бұзады. Сондай-ақ, криптовалюта қылмыстары, қаржылық қылмыстар сияқты, *көп объектілі* болып табылады және қылмыс субъектісінің белгілері толығымен бірдей екенін атап өткен жөн.

Отандық ғалымдардың пайымдауынша, құқық қолдану тәжірибесінде көбінесе криптовалюталармен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік ҚР ҚК-нің 214-бабымен туындайды. Сондай-ақ цифрлық активтердің таралуына қарай қылмыстық іс-әрекеттер ҚР ҚК-нің 190, 218, 258, 297-баптарымен саралану фактілері орын алады [4].

Осы тұста криптовалюталық қатынастардың құқықтық реттелуі бағытындағы ғылыми ізденістердің авторы М.М. Долгиева келесідей ой-пікір келтіреді: «Криптовалюталық қылмыстардың жалпы танылған қол сұғушылық жүйесіндегі орнын нақты анықтау қиын. Яғни, заң шығарушы криптовалюталар жоқ деп санап тұрғанда қылмыстық заң және заң доктринасы де-юре жоқ жерден орын іздегендей боламыз.

Дәл осындай тұжырым заң ережелері криптовалюта айналымын реттегендіктен туындап отыр. Мысалы, салық органдарының криптовалюталарды сатудан түсетін кірістерден салық төлемдерінің алатынын, сондай-ақ құқық қорғау органдары криптовалюта түрінде пара алудан жай айналып өтпейтінін ескерсек, онда мемлекеттік органдар үшін криптовалюталар жоқ деп айту қиын.

Заң шығарушы цифрлық емес қаржылық активтерден және басқа да цифрлық құқықтар мен цифрлық валюталардан басқа, ақшаның әдеттегі балама түрі криптовалюталардың мәртебесін ресми түрде анықтамайынша, бұл мәселе өз шешімін таппайды.

Криптовалюта дегеніміз не, ол мүлік, тауар, ақпарат немесе жалпы ақша суррогаттары ма деген пікірталастарға қарамастан, ақшаны есептеудің балама түрі дегенді өзгерту мүмкін болмайды. Заң шығарушы қандай шешім қабылдаса да, сөздің этимологиясына негізделген криптовалюталар валюта ретінде танылады. Болашақта криптовалюта технологиялары халыққа қазіргі уақыттағы цифрлық ақша сияқты таныс болады» [5, 72 б.].

Осылайша, қылмыстық құқық ғылымы қазірдің өзінде қылмыстық құқық бұзушылық жүйесінде, қылмыстық құқық бұзушылық құрамында криптовалюталар мен оларды пайдалану арқылы жасалған қылмыстардың орнын анықтау маңызды.

2 Криптовалютаның көмегімен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жіктелуі

Қаржылық қылмыстың заты мен объектісі туралы классикалық түсінікті криптовалюталар өзгертуде, сонымен қатар фокусты оны жасау әдісінен қылмыс жасау барысында қолданылатын құралдарға ауыстыруда. Мұндай құралдар көп болуы мүмкін және цифрлық технологиялардың дамуы аясында жаңалары пайда болады.

Е.А. Русскевич, И.И. Малыгин осы мәселені зерттеу барысында криптовалюта айналымымен байланысты қылмыстарды келесідей топтастырады:

- криптовалюта қылмыс заты ретінде,
- криптовалюта қылмыс құралы ретінде және
- генезис (майнинг) мақсатында жасалынатын қылмыстар [6, 115 б.].

Ал В.А. Перов қылмыстың сипатына қарай криптовалюталарды қолданатын қылмыстарды төмендегідей жіктейді:

1) жымқыру заты ретінде;

2) мемлекеттік немесе муниципалдық қажеттіліктер үшін тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алу кезінде ресми спорттық жарыстың немесе әсерлі коммерциялық жарыстың, парақорлықтың, коммерциялық парақорлықтың нәтижесіне заңсыз ықпал ету заты, сондай-ақ осы қылмыстарды арандату, сондай-ақ парақорлықпен байланысты басқа да қылмыстарды жасау;

3) қылмыстық жолмен алынған қаражатты немесе басқа мүлікті жария ету (жылыстату), сондай-ақ қылмыстық жолмен біле тұра алынған мүлікті сатып алу немесе сату;

4) заңсыз әрекеттерді қаржыландыру құралы;

5) суррогат төлем құралы ретінде адамға, қоғамдық қауіпсіздік және т.б. қарсы басқа да қылмыстарды жасау құралы [7, 17 б.].

Отандық қылмыстық заңнамада криптовалюталармен жасалатын алаяқтық жайлы арнайы норма жоқ, ол алаяқтық туралы жалпы нормамен реттелінеді.

Қазақстандық ғалым Е.Н. Өтегенова блокчейн ортасында жүзеге асырылатын транзакциялар мен берілетін міндеттемелердің шынайылығын тексеру іс жүзінде мүмкін еместігін атап өтіп, бұл жағдай криптовалютаға байланысты алаяқтық үшін дербес қылмыстық құрамды заңнамада бекітудің негізгі алғышарты болып табылатынын көрсетеді [8, 48 б.].

Енді жоғарыдағы жіктемеге сай қылмыстық құқық бұзушылықтарға қысқаша шолу жасап кетсек (Кесте - 2).

Кесте–2. Криптовалютаны пайдалану арқылы жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың жіктелуі

Санат	Сипаттамасы	Мысалдар
Криптовалюта қылмыстық құқық бұзушылық құралы ретінде	Төлем жасау және қылмыстық іздерді жасыру тетігі	Есірткі саудасы, қару-жарак айналымы
Криптовалюта қылмыстық құқық бұзушылық заты ретінде	Жымқыру мен алаяқтықтың объектісі	Жеке кілттерді ұрлау, әмияндарды бұзу
Майнингке қылмыстық байланысты құқық бұзушылықтар	Бөгде есептеу қуаттарын заңсыз пайдалану	Майнинг-скрипттерді енгізу

Криптовалюта құрал ретіндегі қылмыстық құқық бұзушылықтар

Теорияда криптовалютаны құрал ретінде тану қылмыстық құқық бұзушылықтың жекеленген түрлеріне қарай анықталады.

Күн сайын кеңінен таралып келе жатқан қылмыстардың бірінші тобы - азаматтық айналымда шектелген немесе тыйым салынған заттардың айналымына қатысты актілер, оларда криптовалюта төлем құралы ретінде әрекет етеді. Оларға, ең алдымен, есірткі құралдары мен психотроптық заттардың, қару-жарактың, сондай-ақ порнографиялық материалдардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстар жатады.

Криптовалюталарды пайдалану қылмыстық жолмен алынған қаражатты заңдастырудың кең таралған құралы болып табылады.

ҚР Қылмыстық Кодексінің 218-бабы бойынша цифрлық қаржы активтерімен жасалатын операциялардың транзакциясын саралау 2009 жылғы 28 тамыздағы №191-IV ҚР Заңына тұжырымдалған ережеге негізделген¹.

Бұл қылмыстардың ішінде ең көп таралғандары:

- darknet арқылы есірткі саудасы;
- қару-жарак пен оқ-дәрі саудасы;
- порнографиялық материалдарды тарату;
- террористік ұйымдарды қаржыландыру;
- бопсалау және кибершантаж («төлем бағдарламасы»);
- қылмыстық кірістерді жылыстату.

Криптовалюта қылмыстық транзакцияларды жасыруды жеңілдететін «ыңғайлы» төлем түрі ретінде пайдаланылады.

Криптовалюта қылмыстық құқық бұзушылық заты танылатын қылмыстық құқық бұзушылықтар

Криптовалюта азаматтық заңнамада ресми түрде азаматтық айналымның заты ретінде мойындалмаған. Десе де М.М. Долгиева, криптовалюта өзінің ерекше қасиеттеріне, құндылығына, мүмкіндігіне байланысты азаматтық айналымның заты болып танылады және де азаматтық заңнама шеңберінде оны басқа да мүлік түрлеріне жатқызылуы тиіс екенін атап өтеді [9, 45 б.]. Бұл ұстаным қылмыстық құқық ғылымында қолдауға ие. Ресейлік ғалымдар Ю.В. Грачева, С.В. Маликов және А.И. Чучаев, криптовалюталарды меншік деп тану арқылы қылмыс заты саналатын іс-әрекеттерді саралау мәселесін шешуге мүмкіндік туындайды деп есептейді [10, 207 б.].

Алайда, криптовалютаның заңнамаларда ресми мойындалмауы оның азаматтық құқық объектісі ретінде танылуына жол бермейді. Оған қоса криптовалюта, жымқырудың заты ретінде

¹ Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға), терроризмді қаржыландыруға және жаппай қырып-жою қаруын таратуды қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы ҚР 2009 жылғы 28 тамыздағы №191-IV Заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000191_

белгілі бір экономикалық және материалдық параметрлерге ие бола алмайды деген көзқарас кездеседі [11, 147 б.].

Десе де М.А. Простосердов криптовалютаны тауарға тән қасиетке, өзіндік құнға ие және басқа адамның меншік құқығына жататын, тиесілі виртуалды тасымалдауышқа жинақталған бірегей компьютерлік деректер жиынтығын құрайтын криптовалюта цифрлық ақпараттық өнім ретінде ҚК-пен қарастырылған жымқырудың заты деген бағытты ұстанады [12, 18 б.].

ҚР ҚК 190-бабының диспозициясында криптовалюталармен алаяқтық жасаудың ерекшеліктері нақтыланбаған, онда тек жалпылама белгілер ғана бар. Отандық ғалымдар аталған нормада криптовалюталық алаяқтықтың келесі белгілерін бөліп қарастыруды ұсынады:

1) Криптовалюталық инвестицияға қатысты жоба жөнінде жалған түсінік қалыптастыру

2) Криптовалюталық активтердің бар екендігі жөнінде шындыққа сәйкес келмейтін мәліметтерді тарату.

3) Смарт-келісімшарттарды пайдалана отырып алдау немесе оларды жалған түрде көрсету. Нәтижесінде жәбірленуші мұндай шарттармен өзара әрекеттескеннен кейін цифрлық активтеріне бақылау жүргізу мүмкіндігінен айырылады.

4) Жеке қарым-қатынастарға немесе әлеуметтік байланыстарға негізделген сенімді теріс пайдалану. Криптовалюталық операциялардың қайтарылмайтынын жәбірленуші кейін ұғынады.

5) Транзакция жасау барысында криптовалюта айырбастаудың немесе аударымның нақты жүзеге асырылмауы. Алаяқтар ақшалай қаражатқа балама ретінде криптовалюта жіберуге уәде бергенімен, міндеттемелерін орындамайды [13, 100 б.].

Криптовалюта мынадай қылмыстық іс-әрекеттерде қолданылады:

– зиянкестердің кіру кілттерін ұрлағанда;

– иелерін адастыруда;

– фишингтік сайттарды пайдалануда;

– криптоэмиянды бұзуда;

– крипто биржаларында алаяқтықта.

Яғни мұнда криптовалюта маңызды емес, бар мәселе оның құнында, ал бұл қылмыстың затын анықтаудың жаңа тәсілін анықтау міндетін жүктейді.

Сот практикасында криптовалюталардың құнын бағалауға уәкілетті органның болмауы жиі қиындықтар тудырады (Кесте - 2). Сондықтан да қылмыстық істерді тергеу кезінде жәбірленушіге келтірілген залалдың мөлшерін анықтау үшін маманның қорытындысына немесе қылмыс жасалған кездегі сауда алаңы (крипто биржасы) арқылы алынатын криптовалюта бағамы туралы мәліметтерді негізге алуға тура келеді.

Криптовалюта генезисі мақсатында жасалған қылмыстық қолсұғушылықтар

Генезис-жаратылыс блогы блокчейн желісіндегі бірінші блок ретінде қызмет етеді. Ол транзакциялардың бұзылмайтын тізбегін құра отырып, кейінгі блоктар қосылатын негіз-бастама саналады. Генезис блогын басқа блоктардан ерекшелендіретін нәрсе, ол алдыңғы блокқа сілтеме жасамайды, өйткені бұл тізбектегі бірінші блок. Оның орнына, ол бірегей деректерді қамтиды және бүкіл блокчейн жүйесінің бастапқы нүктесі ретінде қызмет етеді.

Криптовалюта генезисі мақсатында жасалған қылмыстық қолсұғушылықтарға ҚК-тің Ақпараттандыру саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар жатады. Мысалы, азамат Б. веб-сайттың әкімшілік бөлігіндегі заңмен қорғалатын компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жеткізеді. Монепо криптовалютасын алу үшін жеке кілтпен скрипт кодын ендіру арқылы жеке мүддесі үшін заңсыз қолжеткізу ақпараттардың модификациялануына (өзгертуге), сондай-ақ пайдаланушылардың барлықтарының сайтқа кіргендігі туралы ақпаратты қамтитын компьютерлік ақпаратты жоюға және 45 ГБ сайттың компьютерлік ақпаратына өзгерістердің енгізілуіне (кіру тарихы мен команда тарихының журналдары) алып келеді.

Айта кету керек, егер криптовалюталық іс-әрекеттер ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның аса маңызды ақпараттық ресурстарына қолжеткізу және (немесе) пайдалану ережелерін бұзумен байланысты болса, ҚК-тің 205-бабының 2-тармағымен саралануға жатады.

Майнингті жасыру үшін зиянды бағдарламаны пайдалану; энергетикалық ресурстарға заңсыз қосылу; майнинг скриптерін орнату үшін серверлерді бұзу; мемлекеттік мекемелердің жабдықтарын пайдалану жолымен жасалынатын криптовалюталық іс-әрекеттер, әдетте сот практикасында компьютерлік ақпараттық қылмыстық құқық бұзушылық ретінде сараланады.

3. Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, криптовалюталық қатынасты реттеудің келесілей үлгілері белгілі:

Қатал реттеу, оларға Қытай, Үнді елдерін жатқызамыз. Аталған мемлекеттерді майнингке және криптовалютаға тыйым салынған.

Жартылай легализацияланған. Мұнда криптовалюта цифрлық активке жатады (ЕО пен АҚШ).

Цифрлық активтердің қолдауымен инновацияланған. Швейцария, Сингапур, Япония сынды озық елдерде криптовалюта қаржы жүйесіне енген.

Бүгінде Қазақстан үшін ұсынылып отырған модульдерден екінші бағытты ұстану тиімдірек. Сол цифрлық активтер иелерінің идентификациялануын міндеттеу, криптовалюта азаматтық заңнамалармен заңдастыру; айналым талаптарын сақтамағаны үшін жауапкершілік енгізу; криптовалюта нарығын лицензиялау күн тәртібіне қоюды қажет етеді.

Жоғарыдағылардың негізінде криптовалюта саласында отандық қылмыстық заңнаманы келесі бағыттарда жетілдіру маңызды болмақ: заңнамаларда криптовалютаға анықтама беру және оның құқын ресми бағалау; осы саладағы қызметті лицензиялау; қылмыстық және әкімшілік жауапкершілік көзделген құқықтық нормалардың қабылдануы; ұлттық бағалау орталықтарын құру; халықаралық деңгейде криптовалюталық деректер базасын қалыптастыру және т.б.

Қорытынды

1. Криптовалюта қазіргі әлеуметтік-экономикалық жүйенің маңызды элементіне айналды және оны қылмыстық заңмен елемеуге болмайды. Оның Қазақстанда ресми мәртебесі жоқтығына қарамастан, нақты қарым-қатынас оның қылмыстық іс-әрекетте белсенді қолданылуын растайды.

2. Нақты құқықтық мәртебенің болмауы қылмыстарды тергеуді қиындатып қана қоймайды, сонымен бірге мемлекеттің қаржылық қауіпсіздігіне қауіп төндіреді. Сондықтан криптовалюталық қатынасты кешенді нормативтік құқықтық тұрғыда реттеген; қылмыстық заңнаманы жетілдірген; арнайы мамандар даярлаған (экономикалық, IT және құқықтық бағыттарды ұштастырған); криптотрансакцияны бақылаудың ұлттық жүйесін құрған жөн.

3. Криптовалютаның қылмыстық құқықтағы орнына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды екі топқа бөле аламыз:

- криптовалютамен байланысты (криптовалюта қылмыс құралы ретінде) қылмыстық құқық бұзушылықтар;

- криптовалюта саласындағы не қаржылық қылмыс қатарындағы криптовалюталық қылмыстық құқық бұзушылықтар.

Мұндай топтастыру қылмыстық құқықтық бағытта алдын алу шараларын ұйымдастыруды қажет етеді.

Тек жүйелі тәсілмен ғана криптовалюталарды қолдану арқылы жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға тиімді қарсы тұруды қамтамасыз етуге болады.

Авторлардың үлесі

Хамзина Ж.А. ғылыми дереккөздерге шолу жасап, нормативтік-құқықтық материалдарды жинақтады, зерттеу нәтижелерін жүйелеуге және мақаланың мазмұнын редакциялауға үлес қосты.

Тусубекова А.К. зерттеу тақырыбын айқындап, ғылыми тұжырымдаманы әзірледі, криптовалюталардың құқықтық мәртебесін айқындап, олардың қатысуымен жасалатын қылмыс түрлерін талдады, мақаланың негізгі мәтінін жазды және қорытындыларын қалыптастырды.

7. Perov V.A. Kvalifikatsiya prestupleniy, sovershennykh s ispol'zovaniyem kriptovalyuty: Avtooref... na soisk.uchen.step. k.y.n.-26 s.

8. Utegenova Ye.N. Osobennosti ugolovnoy otvetstvennosti za moshennichestvo s ispol'zovaniyem kriptovalyuty // Tsifrovoye pravo. – 2023. – № 3. – S. 48–52.

9. Dolgiyeva M.I. Predotvrashcheniye legalizatsii prestupnogo dokhoda pri ispol'zovanii kriptovalyuty // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. 2019. - N4. - S.213-218.

10. Gracheva YU.V., Malikov S.V., Chuchayev A.I. Predotvrashcheniye otkloneniy v tsifrovom mire sredstvami ugolovnogo prava // Pravo. Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki. 2020. № 1. S. 188-210.

11. Sidorenko Ye.L. Kriminologicheskiy risk obrashcheniya kriptovalyuty // Ekonomika. Nalogi. Pravo. 2017. - № 6. - S. 147–154.

12. Prostoserdov M.A. Ekonomicheskiye prestupleniya, sovershayemyye v kiberprostranstve, i kontrmery: avtoferentsiya. dis. ...k. vash n. - M., 2016. - 28 s.

13. Bayseytova A.T., Sapash M.A. Kriptovalyuta kak ob"yekt moshennichestva: kvalifikatsiya i voprosy pravoprimeneniya // Respublika Kazakhstan M.I.M. Esbolatov kon'. Nauchnyye trudy Almatinskoy akademii. - 2025. № 2(83) - S. 99-103

FTAXP 10.81.45
ЭОЖ 343.91

<https://doi.org/10.51889/2959-6181.2026.83.1.010>

А.Е. Төлеген^{1*}, Н.Б. Калкаева¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: * alina.tgn@mail.ru, nesibeli77@mail.ru)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ҚЫЛМЫСТЫҚ ТЕРІС ҚЫЛЫҚҚА ТАҒАЙЫНДАЛАТЫН ЖАЗА ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада ғылыми негізделген талдау нәтижесінде қылмыстық теріс қылық ұғымын енгізудің негізгі алғышарттары ретінде қылмыстық және әкімшілік құқықтың шекарасын нақтылау, сот төрелігін оңтайландыру және қылмыстық саясатты заман талабына сай жетілдіру қажеттілігі қарастырылады. Сонымен қатар, тәжірибелік мамандардың пікірлері қылмыстық теріс қылық институтының енгізілуі қылмыстық сот ісін жүргізуді жеңілдететінін, құқық қорғау органдарының жүктемесін азайтатынын және қылмыстық жауапкершіліктің әділ әрі тиімді жүзеге асуына ықпал ететінін көрсетеді.

Осы тұрғыда мақалада қылмыстық теріс қылықтар үшін көзделген жаза түрлерінің мазмұны, олардың ізгілендіру саясатына сәйкестігі және құқық қолдану тәжірибесіндегі тиімділігі жан-жақты талданады. Автор бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларды кеңінен қолданудың маңыздылығын негіздеп, айыппұл, қоғамдық және түзету жұмыстары сияқты баламалы санкциялардың профилактикалық әрі тәрбиелік әлеуетін ашады. Сонымен бірге, шынайы өкіну, жәбірленушімен татуласу, медиация институты және қылмыстық жауаптылықтан босату негіздерінің өзара байланысы қарастырылады.

Зерттеуде БҰҰ құжаттары мен шетелдік тәжірибеге сүйене отырып, жәбірленушінің мүддесін басым ескеретін және дауларды бейбіт жолмен шешуге бағытталған тетіктерді дамыту қажеттілігі дәлелденеді. Қорытындыда қылмыстық заңнаманы жетілдіру, жазаларды саралау және құқық қолдану практикасын тиімді ету жөніндегі ғылыми ұсыныстар беріледі.

Түйін сөздер: қылмыстық теріс қылық, айыппұл, қылмыстық заңнама, жазалар жүйесі, құқықтық реформа, әкімшілік құқық, қылмыстық жауапкершілік, сот төрелігі, құқықтық саясат.

Толеген А.Е.¹, Калкаева Н.Б.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: alina.tgn@mail.ru, nesibeli77@mail.ru)

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ НАКАЗАНИЙ, НАЗНАЧАЕМЫХ ЗА УГОЛОВНЫЕ ПРОСТУПКИ В РАМКАХ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье на основе научно обоснованного анализа рассматриваются основные предпосылки введения понятия уголовного проступка, к которым относятся необходимость четкого разграничения уголовного и административного права, оптимизация правосудия и совершенствование уголовной политики в соответствии с современными требованиями. Отмечается, что внедрение института уголовного проступка способствует упрощению уголовного судопроизводства, снижению нагрузки на правоохранительные органы и обеспечению справедливости и эффективности уголовной ответственности.

В данном контексте подробно анализируются виды наказаний, предусмотренные за уголовные проступки, их соответствие политике гуманизации и эффективность в правоприменительной практике. Обосновывается целесообразность более широкого применения наказаний, не связанных с лишением свободы, раскрывается профилактический и воспитательный потенциал таких альтернативных санкций, как штраф, общественные и исправительные работы. Также рассматривается взаимосвязь института освобождения от уголовной ответственности с деятельным раскаянием, примирением с потерпевшим и медиацией.

С опорой на документы ООН и зарубежный опыт доказывается необходимость развития механизмов, ориентированных на учет интересов потерпевшего и мирное разрешение конфликтов. В заключение формулируются научные предложения по совершенствованию уголовного законодательства, дифференциации наказаний и повышению эффективности правоприменительной практики.

Ключевые слова: уголовный проступок, штраф, уголовное законодательство, система наказаний, правовая реформа, административное право, уголовная ответственность, правосудие, правовая политика.

A.E. Tolegen¹, N.B.Kalkayeva¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(e-mail: alina.tgn@mail.ru, nesibeli77@mail.ru)

ISSUES OF IMPROVING THE SYSTEM OF PUNISHMENT IMPOSED FOR CRIMINAL OFFENSES WITHIN THE FRAMEWORK OF THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article, based on a scientifically grounded analysis, examines the main prerequisites for the introduction of the concept of a criminal misdemeanor, including the need to clearly distinguish between criminal and administrative law, optimize the justice system, and improve criminal policy in accordance with modern requirements. It is noted that the implementation of the criminal misdemeanor institution simplifies criminal proceedings, reduces the workload of law enforcement agencies, and ensures the fairness and effectiveness of criminal liability.

In this context, the types of punishments prescribed for criminal misdemeanors, their compliance with the policy of humanization, and their effectiveness in law enforcement practice are analyzed in detail. The author substantiates the expediency of broader application of non-custodial sanctions and reveals the preventive and educational potential of such alternative measures as fines, community

service, and corrective labor. The interrelation between exemption from criminal liability, active repentance, reconciliation with the victim, and mediation is also considered.

Relying on UN documents and foreign experience, the article proves the necessity of developing mechanisms aimed at prioritizing the interests of the victim and promoting peaceful conflict resolution. In conclusion, scientific recommendations are formulated for improving criminal legislation, differentiating punishments, and increasing the effectiveness of law enforcement practice.

Key words: criminal offense, fine, criminal law, penal system, legal reform, administrative law, criminal liability, justice, legal policy.

Kіріспе

Қылмыстық теріс қылық ұғымының қылмыстық заңнамаға енгізілуі -құқықтық реформаның маңызды қадамы. Бұл өзгеріс қылмыстық құқық бұзушылықтарды ауырлығы бойынша саралауға мүмкіндік беріп, жазалау жүйесін ізгілендіруге және оның тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

Ғылыми негізделген талдау көрсеткендей, бұл ұғымды енгізудің негізгі алғышарттары - қылмыстық және әкімшілік құқықтың шекарасын нақтылау, сот төрелігін оңтайландыру және қылмыстық саясатты заман талабына сай жетілдіру қажеттілігі болып табылады. Сонымен қатар, тәжірибелік мамандардың пікірлері де бұл өзгерістің қылмыстық сот ісін жүргізуді жеңілдетіп, құқық қорғау органдарының жұмыс жүктемесін азайтатынын, сондай-ақ қылмыстық жауапкершіліктің әділ әрі тиімді болуын қамтамасыз ететінін айқындайды.

Қылмыстық және әкімшілік құқықтың ара-жігін ажырату, сот төрелігінің тиімділігін арттыру және жазалау шараларын ізгілендіру қажеттілігі - қылмыстық теріс қылық институтын енгізудің негізгі алғышарттары болып табылады. Бұл өзгерістер жеңіл қылмыстар үшін қатаң жазалар қолдануды азайтып, олардың алдын алу шараларын күшейтуге бағытталған.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу қылмыстық теріс қылықтар үшін қолданылатын жаза түрлерінің мазмұнын, олардың әділдік және пропорционалдылық қағидаттарына сәйкестігін, сондай-ақ жәбірленуші мүддесін қамтамасыз етудегі құқықтық тетіктердің рөлін айқындауға бағытталды. Зерттеуде қылмыстық құқық саласына тән кешенді көзқарас басшылыққа алынып, теориялық тұжырымдар мен құқық қолдану тәжірибесі өзара байланыста қарастырылды.

Дереккөздік база ретінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, Қылмыстық-процестік кодексі, «Медиация туралы» заңы және жаза тағайындау, қылмыстық жауаптылықтан босату, татуласу институттарын реттейтін өзге де нормативтік құқықтық актілер пайдаланылды. Сонымен қатар қылмыстық теріс қылықтар бойынша сот практикасы, құқық қолдану органдарының тәжірибелік материалдары және осы бағыттағы отандық, шетелдік ғылыми еңбектер талдауға алынды.

Әдістемелік тұрғыдан алғанда, зерттеу процесінде келесі әдістер қолданылды: а) салыстырмалы-құқықтық талдау – қылмыстық теріс қылықтар үшін жаза жүйесін және өтемақы, айып институттарын шетелдік тәжірибемен салыстыру мақсатында; ә) жүйелік талдау – жаза, жәбірленуші мүддесі, медиация және қылмыстық жауаптылықтан босату институттарының өзара байланысын қарастыру үшін; б) тарихи-құқықтық талдау – қазақтың әдет-ғұрып құқығындағы «айып» институтының құқықтық табиғатын айқындау үшін; в) формальды-құқықтық талдау – Қылмыстық кодекстің Ерекше бөліміндегі санкцияларды, 63, 65, 68-баптарды және жаза түрлерін құқықтық тұрғыдан зерделеу үшін; г) талдау және синтез әдістері – қылмыстық теріс қылықтар үшін жаза тағайындау тәжірибесіндегі қайшылықтарды қорыту үшін.

Қолданылған әдістер жиынтығы қылмыстық саясатты ізгілендіру бағытында жаза жүйесін жетілдірудің ғылыми негіздерін айқындауға және «айып» түріндегі жаңа жаза институтын құқықтық модель ретінде ұсынуға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Қылмыстық құқықтың зерттеу объектісі - қылмыстық теріс қылық пен қылмысқа бөлінетін қылмыстық құқық бұзушылық, сондай-ақ оларды жасағаны үшін жаза. Соңғы жылдары орын алған қылмыстық заңнамадағы өзгерістер көбінесе белгілі бір қоғамдық қауіпті әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылықты белгілеумен, ал кейбір жағдайларда жауапкершілікті жеңілдетумен байланысты. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіндегі кейбір жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар халықаралық құқықтан алынған, оған дәлел ретінде «Бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар» тарауындағы «Соғыс заңдары мен әдет-ғұрыптарын бұзу» және т.б. Сонымен қатар, заңгерлер мен заң шығарушы ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды ескере отырып, қылмыстық әрекеттердің аясын кеңейтіп, ақпараттық технологиялар мен коммуникациялар, сондай-ақ медициналық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы жеке тарауды бөлді. Қылмыстық жазаларды жүйесін жетілдіру мәселелерінде мұндай маңызды және елеулі өзгерістерді табу қиын. Қоғамдық жұмыстарға тарту, бас бостандығын шектеу, түзеу жұмыстары, қамауға алу сияқты жаза түрлерін тағайындау тәжірибесіне енгізген 1997 жылғы Қылмыстық кодексті есепке алмасақ, онда 2014 жылғы Қылмыстық кодекс шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдарға қолданылатын «Қазақстан Республикасынан шығарып жіберу» түріндегі жазаны қоспағанда, жаңалық емес. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде қарастырылған жаза түрлерінің тізбесі қоғам сұранысын толық қанағаттандырып, жазаның жан-жақтылығын, әділдігін, толықтығын қамтамасыз етсе, бұл мәселеге мән бермес еді. Профессор У.С. Жекебаевтың «Қылмысқа қарсы күрестегі қылмыстық жазаның рөліне қатысты мәселелерді түсінудің және шешудің жаңа жолдарын іздеу өзекті бола түсуде» деп атап өтуі кездейсоқ болмаса керек. Қылмыстық кодекстегі бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазалау мәселесі нарықтық қатынастар жағдайында ерекше өткір болып тұр. Жаза доктринасында түсініксіз және даулы мәселелер көп. Қылмыс пен жаза ұғымдарының арақатынасында, мақсаттар мен жазаның тиімділігін анықтауда түсініксіз тұстары көп» [1, 58 б.]. Мәселе, жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін тағайындалатын жазаның сәйкестігі және осылайша, жазаның әлеуметтік мақсаттарын қамтамасыз ету туралы болып отыр. Демек, жазаның әлеуметтік мақсаттары қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарды және басқа да адамдарды түзеумен қатар, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруді, екіншіден, сотталғанның да жаңа қылмыстар жасауының алдын алуды, және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 39-бабының 2-бөлігінде аталған басқа да тұлғаларға және тағайындалған жазаның қоғам тілегіне сәйкестігіне, сондай-ақ жазаның мөлшері мен түрінің жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға сәйкестігіне қатыстылығында болып тұр. Біздің ойымызша, «әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру» ұғымын жазаның әлеуметтік мақсаттарын есепке алу үшін қолдануға болмайды. Әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, ең алдымен, қылмыстық жауапкершілік пен жазаның бұлтартпастығын білдіреді, яғни құқық бұзушылық жасаған адамдар құқықтық жауапкершіліктен тыс қалмауы керек.

Адекваттылықты белгілеу, яғни жазаның түрі мен мөлшерінің қылмыстық құқық бұзушылықтың ауырлығы мен сипатына сәйкес келуі кінәнің қасақана нысанымен сипатталатынын және қылмыстық теріс қылық, онша ауыр емес және орташа ауырлықтағы қылмыстармен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін ерекше қиындық тудырмайды. Осындай құқықтық құбылыстарды негізге ала отырып, Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің баптарында халық денсаулығы мен имандылыққа қарсы қылмыстық теріс қылық жасағаны үшін қамауға алу немесе қоғамдық жұмыстарға тартуды қарастырған жөн; әртүрлі өндірістік объектілерде қауіпсіздік ережелерін бұзумен байланысты құқық бұзушылықтар үшін айыппұл; жеке адамға, конституциялық құрылыс пен мемлекеттің қауіпсіздігіне, қоғамдық қауіпсіздікке және халықтың денсаулығына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар тарауларында орналасқан қылмыстық теріс қылықтар үшін бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазалардың тағайындалатыны қылмыстық саясаттың бір қадам ізгіленгендігінің айғағы болып табылады. Осыған байланысты, Қылмыстық заңның Ерекше бөлігінің көптеген баптарында

балама санкцияларды қарастыра отырып, соттарға жекелеген қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жаза түрін таңдауда кең таңдау құқығын береді. Бүгінгі күнгі қылмыстық заңнамадағы жауапкершіліктің баламалы шараларының әрқашан қарастырылатындығы және осылайша соттарға қылмыстық құқық бұзушылықтардың бір бөлігі қылмыстық теріс қылықтар үшін әртүрлі жазаларды қолдану мүмкіндігі бар екендігін атап өтуге болады. Осындай жағдайда абайсызда адам өліміне әкеп соғумен сипатталатын онша ауыр емес, орташа ауыр қылмыстар үшін қылмыстық заңда негізгі жаза ретінде бас бостандығынан айыру ғана белгіленген кезде заң шығару қызметі қаншалықты негізделген деген сұрақ туындайды. Бұл заңнамалық тәжірибе көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол қозғалысы немесе көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзуы үшін 345-баптың 3 және 4-бөліктерінде, сондай-ақ Қылмыстық кодекстің 344-бабының 2 және 3-бөліктерінде, 348-бабының 3 және 4-бөліктерінде, 354-бабының 3 және 4-бөліктерінде көрсетілген. Осыған ұқсас заңнамалық тәжірибені абайсызда адам өліміне әкеп соққан әрекеттер үшін әртүрлі өндірістік объектілердегі қауіпсіздік ережелерін бұзумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша «Қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауында да кездестіруге болады. Абайсызда адам өліміне әкеп соққан еңбекті қорғау қағидаларын бұзғаны үшін бас бостандығынан айырумен қатар бас бостандығын шектеу түріндегі баламалы жазамен жауаптылықты белгілеу 156-баптың 3 және 4- бөліктерінде көзделгенін көруге болады.

Біздің ойымызша, бұл қылмыстық теріс қылықтар үшін бас бостандығынан айырумен байланысты емес басқа да жаза түрлерін қарастыра отырып, тәрбиелік шараларды қолданған да дұрыс болатын еді. Бұл ретте кінәлі тұлғаның қылмыстық теріс қылық жасағаннан кейінгі белсенді өкінуімен немесе қылмыстық теріс қылықтан зәбір көрген адамның туыстарының татуласуға әрекеттенуімен байланысты тұлғасы мен мінез-құлқы жазаның мөлшері мен түрін таңдауға әсер етуі керек. Мұндай жағдайға бұл тұлғалардың жазасын барынша жеңілдетілген жағдайда, яғни қоғамнан қатаң оқшауланбайтын жағдайда өтеп жатқаны абзал. Қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін мән-жайлар болса, кінәлі адам соттан шартты түрде жазалауды да күте алады.

Егер бұл мәселені қылмыстық құқықта қылмыстық мәжбүрлеу шараларын қылмыстық мінез-құлық сипатын анықтаудың барабарлығы тұрғысынан қарастыратын болсақ, онда болмашы зардаптарға әкеп соққан қылмыстық теріс қылықтар үшін бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазалар ғана емес, шартты түрде жазаның толық сәйкес келетінін атап өтуге болады. Бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаға сотталған адамға сынақ мерзімін қолдануды білдіретін шартты жаза кінәлілердің мінез-құлқына мейлі қасақана, мейлі абайсыз қылмыстық теріс жасаған адамның әрекетінің қауіптілік дәрежесі мен сипатына сәйкес келетін әкімшілік қадағалау орнатуды талап етеді. Сондықтан, қоғамдық тәртіпті бұзуға немесе қоғамды сыйламауға әкеп соқтыратын қылмыстық құқық бұзушылықтарға, соның ішінде қылмыстық теріс қылықтарға бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларды қолданып қана қоймай, шартты түрдегі сынақ мерзімін қолдану орынды.

2014 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде бірқатар жаңа нормалар бар.

Болмашы зардаптарға әкеп соққан кінәнің абайсызда түрімен сипатталатын қылмыстық теріс қылықтарда әрекеттің субъективтік және объективтік белгілері бір-біріне қарама-қарсы қойылады. Объективті тұрғыдан алғанда, кінәлі тұлғаның әрекетсіздігі немесе оның міндеттерін тиісінше орындамауы нәтижесінде болмашы зардаптар немесе бір немесе бірнеше басқа да зардаптар орын алады, бұл заң шығарушы позициясынан жауапкершілік мөлшерін арттырудың негіздемесін көрсетеді. Субъективтік жағынан әрекетке немесе әрекетсіздікке және одан туындайтын зардаптарға қатысты мұндай қылмыстық теріс қылықтарды онша ауыр емес және орташа ауырлықтағы қылмыстарға жатқызуға мүмкіндік беретін абайсыздық белгілері байқалады. Осы екі фактордың өзара байланысын ескере отырып, Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің баптарының санкцияларында белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі қосымша жазамен бас бостандығынан айыру-

мен байланысты емес жазаларды ғана белгілеу қажет сияқты. Мұндай қылмыстық теріс қылықтар үшін Қылмыстық кодекстің санкцияларында бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазалармен қатар, кінәлінің, әсіресе қылмыстық теріс қылық жасағаннан кейінгі оң мінез-құлық жағдайында қолайлы, жәбірленушінің қажеттілігіне немесе еркіне жауап беретін жазалар қамтылуы тиіс.

Қылмыстық заңда шын өкіну белгілерін ескере отырып, қылмыстық жауаптылықтан босату негіздерін қарастыратын бір 65 бап бар. Біздің ойымызша, жәбірленушімен татуласу шын өкіну ұғымына жақын болғандықтан 65 және 68-баптар бірдей. Басқаша айтқанда, жасаған қылмыстық әрекетіне шын жүректен өкінген адам құзырлы органдарға жүгініп, қылмыстық құқық бұзушылықты ашуға және тергеуге көмектесумен қатар, жәбірленушіден кешірім сұрап, келтірілген зиянды өтей алады, бұл да шын өкіну мен татуласуға тән. Оның үстіне Қылмыстық кодекстің 65-бабында қылмыстардың санаттары туралы ештеңе айтылмаған, тек қылмыстық құқық бұзушылықтың болуы және қылмыстың бірінші рет жасалғаны туралы ғана айтылады. Мұндай жағдайда сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын тергеуші, егер ол кінәліні қылмыстық жауаптылықтан босатуды қаласа, зардап шеккен адамның туыстарына кінәлі адам келтірген зиянды өтеу түрінде өтелуді қамтамасыз етуге міндетті. Алайда, сотқа дейінгі тергеп-тексеру қызметкерлерінің жоғарыда аталған ниеті болса, мұндай қадамға баруы екіталай, өйткені Қылмыстық кодекстің 68-бабында босатуға тыйым салу шарттарына қатысты Қылмыстық кодекстің 65-бабымен салыстырғанда бұл баптардың бір-бірінен артықшылығы болмаса да, ерекше норма бар. Қылмыстық іс жүргізу заңнамасында қылмыстық заңмен қатар қылмыстық жауаптылықтан босатудың құқықтық негіздері де қарастырылатынын ескерген жөн. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің іс бойынша іс жүргізуді болдырмайтын мән-жайлардың тізбесін айқындайтын 35-бабында қылмыстық құқық бұзушылық белгілерінің болмауына байланысты қылмыстық істі тоқтату көзделген. Қылмыстық істің барысын осы бағытқа бұру үшін дәлелдемелерді жинауға бағытталған тергеу әрекеттерін, соның ішінде сот сараптамасын тағайындау мен жүргізуді қолдануға болады. Дәстүрлі түрде техникалық құралдармен, соның ішінде көлік құралдарымен жасалатын қылмыстық теріс қылықтар сот-медициналық сараптаманың тиісті түрлеріне жатады. Егер сарапшының қорытындысында адамның кінәсінің жоқтығы көрсетілсе, бұл жағдайда мұндай зардаптың болуын болжау мүмкін болмаған немесе күтілетін зардапты техникалық немесе физикалық құралдармен болдырмау мүмкін болмаған сияқты, онда кінәнің жоқтығы танылады, сондай-ақ мұндай қылмыстық іс қылмыстық құқық бұзушылық құрамының болмауына байланысты тоқтатылады. Мұндай сараптамалық қорытындыны алу үшін сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам немесе сотталушы сарапшымен келіссөздер жүргізе алады, дегенімен Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 420-бабында сарапшының немесе маманның көрінеу жалған қорытындылары үшін қылмыстық жауаптылық белгіленген.

Болмашы зардаптарға әкеп соғатын қылмыстық теріс қылықтар үшін жауапкершіліктен босатудың мұндай мүмкіндіктерін ұсына отырып, жоғарыда аталған қылмыстық-құқықтық тыйым салуды оның негізділігі тұрғысынан қарастырған жөн. Мәселе жәбірленушінің тілегін ескеру және соның негізінде қылмыстық жауапкершілікке тарту немесе босату туралы шешім қабылдау туралы болып отыр. Басқаша айтқанда, болмашы зардапқа әкеп соқтырған қылмыстық теріс қылық істері бойынша зәбір көрген адам зиянды өтеу және кінәлі адамды жауапкершіліктен босату түріндегі өтемақы алуға тілек білдіруі мүмкін. Мұндай жағдайда кінәлі тарап жәбірленушіге көмек көрсете отырып, Қылмыстық кодекстің 63-бабына сәйкес соттан бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаға не шартты түрдегі сынақ мерзімін сұрауға құқылы. Заң шығарушыға заңда рұқсат етуші немесе тыйым салатын нормаларды тек бір істің мән-жайы бойынша белгілеу мүмкін еместігін айту керек. Заңнамалық шешімде іс-әрекеттің қоғамға әлеуметтік қауіптілігі ғана емес, сонымен бірге жауапкершілік мөлшері мен түрінің пропорционалдылығы, дифференциациялылығы мен әділдігі, сондай-ақ заңды жауапкершіліктің әлеуметтік салдары ескерілуі тиіс. Ақырында, барлық қылмыстық-құқықтық құбылыстарды бір істің нақты белгілеріне байланыстыру мүмкін емес. Бұл сынның негізділігі мынада: мейлі

абайсыздықпен жасалған, мейлі қасақаналықпен жасалған қылмыстық теріс қылықтардың барлығын мас күйінде, моральдық жағынан азғын адамдар жасамайды. Ал қылмыстық заң қылмыстық теріс қылықтардың болмашы зардаптарын ескере отырып, басқалардан, яғни онша ауыр емес, орташа ауыр қылмыстардан еш айырмашылығы жоқ болса да, бір іс-әрекет сияқты қарамайды. В.Н. Кудрявцев былай деп жазады: «Заң мінез-құлықты дәл әлеуметтік мақсаттар мен мүдделер үшін реттейді - тек осы жағдайларда ғана мінез-құлықтың техникалық нормалары бір уақытта әлеуметтік және құқықтық нормаларға айнала алады. Өйткені белгілі бір мінез-құлықтың құқықтық нормаларда оңды құқықтық бекітілуінің әлеуметтік негізі оның әлеуметтік мүмкіндігі, пайдалылығы мен қажеттілігі болып табылады» [2, 8 б.].

Егер жәбірленген адам екеу болса, мұндай жағдайда мәселені жалпы ереже бойынша шешу керек, яғни қылмыстық жауаптылықтан босатудың бір негізі қылмыстық теріс қылық жасаған адамның жәбірленушімен татуласу фактісі болып табылады, тиісінше, кем дегенде бір жәбірленушімен татуласу фактісінің болмауы татуласуға байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату үшін негіз болып табылмайды.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, заң шығарушының бұл көзқарасы Қазақстан Республикасының қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының қазіргі даму бағытына қайшы келетінін атап өтеміз, өйткені қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасындағы көптеген өзгерістер жауапкершіліктің оң түрлерімен байланысты. Бұған мысал ретінде дауды медиация тәртібімен реттеу, кінәсін мойындау туралы келісім жасасу, қылмыстық әрекетті тоқтата тұру немесе қылмыс туралы билікке өз еркімен хабарлау салдарынан қылмыстық жауаптылықтан босату, заң бойынша қылмыстық әрекеттер аяқталған деп есептелсе де. Қазақтың көне мәтелінде «даудың түбі бітті» немесе «даудың мақсаты - бітімге келу» дейді. Жақсы әзірленген татуластыру механизмі үш тараптың: жәбірленуші, құқық бұзушы және қоғамның қажеттіліктерін ескереді. Мұндағы қатысушылардың өзара тәуелділігі өте маңызды». [3, с. 61]. Осы орайда Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің баптарында қарастырылып отырған қылмыстық теріс қылықтар үшін қылмыстық жауаптылық шаралары ретінде тағы да қандай жаза түрлері қамтылуы тиіс деген сұрақ туындайды.

Соңғы жылдары жаза ретінде айыппұлға басымдық беру үрдісі байқалады, өйткені бұл жаза қолданудағы шетелдік тәжірибеге сәйкес келеді, сондай-ақ нарықтық жағдайдағы қоғамның табиғаты болар. Бұл бағыт, ең алдымен, кәсіпкерлер санын арттыруға қызығушылық танытатын қазақстандық қоғамның қазіргі экономикалық дамуы тұрғысынан да негізделген деп саналады. Алайда, мәселенің бұл шешімі бізге сәтті болғанын байқауға болады, өйткені болмашы зиянға әкеліп соққан қылмыстық теріс қылықтар үшін айыппұлды, бас бостандығынан айырумен байланысты емес басқа да жазаларды белгілеу жазаның қылмыстық құқық бұзушылықтың сипатына сәйкес болуы туралы талапқа сай келіп тұр. Сонымен қатар, айыппұл түріндегі санкциясы бар қылмыстық теріс қылықтардың санын көбейтуді жақтаушылар үндеуінде құқық бұзушыларға айыппұл салу арқылы мемлекет қазынасын толтырудың орындығы турал қолдайтын мәлімдеме жасауға болады. Әрине, бұл мемлекеттің экономикалық қабілеттілігін арттырудың ең тиімді нұсқасы емес. Оның үстіне жазаның бұл түрі жәбірленушінің мүдделері мен қажеттіліктерін ескермейді, яғни айыппұл ретінде төленген барлық сомалар мемлекет қазынасына аударылады. Дегенімен, кейбір қылмыстық теріс қылықтардың сипатын ескере отырып, қылмыстық заңдағы айыппұл қажетті деңгейде болуы керек.

Кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін, әсіресе абайсызда болмашы зиянға әкеліп соққан қылмыстық теріс қылықтар үшін жазаның сәйкестігін талқылағанда, біз жазалар қатарына қазақтың әдет-ғұрып құқығында болған «айыпты» (сөзбе-сөз «айып») енгізуді ұсынамыз. Қазақтың әдет-ғұрып құқығында «айып» қылмыстық жазаланатын әрекеттерге де, азаматтық құқыққа қатысты әрекеттерге де қолайлы болған. Қазақтың дәстүрлі әдет-ғұрып заңында басқа рудың адамдарына қатысты себепкер болған болмашы зияндар үшін жазалардың тізбесіне «құн» деп аталатын өтемақы мен тұтас «айып» баспалдақтары кіретіні бәрімізге белгілі. «Айыптың» сатысы немесе өлшемі жәбірленген адамның атқаратын қызметіне және адамның жынысына байланысты анықталған. ТМД елдерінің арасында Қырғыз Республика-

сының қылмыстық заңнамасында жаза түрі ретінде өтемақы - «үш еселенген айып» бар. Қырғызстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 45-бабының 3-бөлігіне сәйкес үш еселенген айыптың екі бөлігі материалдық және моральдық зиянды өтеу ретінде жәбірленушінің пайдасына, ал үшінші бөлігі мемлекет пайдасына өндірілу туралы шешім қабылданған. Үш еселенген айыбын төлеуден жалтару түзеу жұмыстарына, бас бостандығын шектеуге не Ерекше бөлімнің [4] тиісті бабының санкциясында көрсетілген мерзімге бас бостандығынан айыруға ауыстырылады. Ұсынылған жазаны «күн» деп атағымыз келмейді, өйткені адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтары, денсаулығы, өмірі ақшалай бағамен баға жетпес. Күн» ұғымы сөзбе-сөз «адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтары, денсаулығы, өмірінің құндылығы» дегенді білдіреді, оны қазіргі қоғамда жүзеге асыру мүмкін емес. Оның орнына «айып» ұғымы, біріншіден, айыпты адамның жәбірленген адамның өзі, туыстары мен қоғам алдындағы кінәсін, екіншіден, жәбірленушіге келтірілген залалды «айып» түрінде өтеу міндеттемесін, үшіншіден, туындаған жанжалды бітімгершілікпен шешуге қол жеткізуді білдіреді, ең соңында, төртіншіден, жәбірленушілердің пікірлері мен тілектерін ескере отырып, жазаны заңнамалық тұрғыдан белгілеу және қолдану.

Неге қазақтың жалпы әдет-ғұрып заңын зерттеп, сол жерден қазіргі заңды жетілдіруге әбден лайық, пайдалысын алмасқа.

Біз бұл жазаны Қырғызстандағыдай «үш еселенген айып» деп атағымыз келмейді, өйткені абайсызда адамға болмашы моральды зиян немесе денсаулығына зиян келтіргені үшін айыптың мөлшері заңды түрде қомақты сома ретінде белгіленуі керек деп есептейміз және кейбір азаматтар үшін бірден мүмкін емес болуы мүмкін және мемлекет мұндай жазалардан пайда табуға араласпауы керек.

Біз бұл ұсынысты орынды деп санаймыз, өйткені соңғы жылдары халықаралық тәжірибеде жәбірленуші мен қылмыскер арасындағы қарым-қатынасты бейбіт жолмен реттеуге бағытталған белсенді қадамдар байқалуда. Бұған мысал ретінде АҚШ-тың Қылмыстық сот төрелігі жөніндегі ұлттық комиссиясының есебін келтіруге болады, онда бас бостандығынан айыру жазасын қысқартып, оның орнына қоғамда сотталғандарды оңалтуға көңіл бөлу қажет, - деп есептейді [5, 319-324 б.]. Біріккен Ұлттар Ұйымы да сондай-ақ өз құжаттарында «жәбірленушіге жасалған әділетсіздікке назар аудару қылмыскерге неғұрлым тиімді тежеу құралы болуы мүмкін және жәбірленушіге келтірілген зиянды өтеуге көбірек сәйкес келеді» [6] деп атап көрсетеді. Көтеріп отырған мәселемізге ыңғайлы болғаны Қазақстандық заңнамалық тәжірибеде 2011 жылдың 28 қаңтарында «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Жоғарыда аталған заңның 1-бабына сәйкес, жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын, сондай-ақ онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар туралы істер бойынша, қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы, қылмыстық сот өндірісін жүргізу барысында қаралған даулар (жанжалдар), егер Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше көзделмесе және атқарушылық іс жүргізу кезінде туындайтын қатынастар медиация тәртібімен қаралады.

Бұл «айып» пен онымен байланысты жауапкершілік шараларының, яғни айыппұл түріндегі жаза мен медиация институтының арақатынасын нақтылау туралы маңызды сұрақ тудырады.

Айып та, медиация да тараптар арасындағы қатынастарды бейбіт жолмен реттеуге бағытталғанымен, олардың мақсаттарында бірнеше ерекше белгілер бар. Олардың ерекше белгілері келесідей. Біріншіден, оларды бөлу саласында «айып» тек қылмыстық істерге қатысты болса, медиация қылмыстық істердің жоғарыда аталған санаттарымен қатар азаматтық, отбасылық және еңбек істеріне қолданылады. Екіншіден, өтініш нысанында медиацияны медиаторлар қолданады және тиісінше, медиатордың шешімі жаза болып табылмайды, ал «айып» түріндегі жазаны соттар тағайындайды. Үшіншіден, құқықтық салдар тұрғысынан медиация соттылыққа әкеп соқпайды; «Айып» өтемақы төленгенге дейін соттылығын сақтайды. Төртіншіден, сыйақы алу кезінде медиатор көрсеткен қызметі үшін ақшалай өтемақы алады, бірақ сот ондай сыйақы алмайды; жәбірленушіге айыптың барлық сомасы төленеді.

Айыппұл мен айыптың ерекшелігі олардың ақшалай көрінісінде жатыр және олар әрқашан кінәлі жақтан өндіріп алынады. Олардың келесі ортақ белгісі - кінәлі тараптың заңмен белгіленген мерзімде өз еркімен төлем жасауы. Тиісінше, жаза мерзімін белгіленген мерзімде орындамау тағайындалған жазаны айыппұлға ұқсас жазаның неғұрлым қатаң түрімен ауыстыруға әкеп соғады. Бұл екі жаза да жазаның негізгі түрі ретінде қолданылады және олардың мөлшерін сот жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың ауырлығын және сотталған адамның материалдық жағдайын ескере отырып белгілейді.

Олардың айрықша белгілері: біріншіден, айыппұл мемлекетке төленеді, ал айып зардап шеккен тарапқа төленеді; екіншіден, айып сомасы айыппұл сомасынан көп. Себебі, айыппұл қылмыстық құқық бұзушылықтың көптеген түрлеріне, әсіресе қоғам өмірінің әртүрлі салаларында белгіленген ережелерді бұзуға байланысты тағайындалатын болса, ал айып тек адамға моральдық зардап немесе денсаулығына зиян келтіруге байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарға тән.

Егер заң шығарушы бұрынғысынша қылмыстық құқықтың қазіргі ұстанымын ұстанғысы келсе, онда бұл мәселені қылмыстық-құқықтық шаралар арқылы шешуге болады, яғни кінәліні қылмыстық жауаптылықтан босатпай және жәбірленушінің залалды өтеуге ұмтылысын ескере отырып, қылмыстық істі бітімгершілікпен шешуге болады. Алайда, мұндай реттеу әдісін қолдану үшін Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында жазалар қатарына «айып» деп аталатын тиісті жаза түрін енгізу қажет.

Қорытынды

Жалпы алғанда, қылмыстық теріс қылық институтын енгізу қылмыстық заңнаманы ізгілендіру мен оның тиімділігін арттыруға бағытталған оң қадам болып табылады. Дегенмен, бұл реформаның толыққанды нәтижесін қамтамасыз ету үшін құқық қолдану тәжірибесін жетілдіру мен заңнаманы одан әрі жетілдіру қажет.

Құқықтық мемлекет құру жолында қылмыстық заңнаманы жетілдіру және оны ізгілендіру - маңызды мәселелердің бірі. Осы бағыттағы реформалардың бірі ретінде қылмыстық теріс қылық ұғымының қылмыстық заңнамаға енгізілуі айрықша мәнге ие. Қылмыстық теріс қылықтарды жеке санат ретінде қарастыру құқық бұзушылықтардың ауырлығы бойынша саралануын қамтамасыз етіп, жазалау жүйесін оңтайландыруға ықпал етеді.

Мақалада қылмыстық теріс қылық ұғымының мәні, оның қылмыстық заңнамаға әсері және жазалау жүйесін реформалаудың алғышарттары жан-жақты талданып, сонымен қатар, осы институттың құқықтық табиғаты мен оның құқық қолдану тәжірибесіндегі маңыздылығы қарастырылды.

Авторлардың үлесі

Төлеген А.Е. зерттеу тақырыбын айқындап, ғылыми тұжырымдаманы әзірледі, қылмыстық теріс қылық ұғымын енгізудің негізгі алғышарттары ретінде қылмыстық және әкімшілік құқықтың шекарасын нақтылады, мақаланың негізгі мәтінін жазды және қорытындыларын қалыптастырды.

Калкаева Н.Б. ғылыми дереккөздерге шолу жасап, нормативтік-құқықтық материалдарды жинақтады, зерттеу нәтижелерін жүйелеуге және мақаланың мазмұнын редакциялауға үлес қосты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 *Джекебаев У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан. Сравнительный комментарий к книге Дж. Флетчера и А.В. Наумова «Основные концепции современного уголовного права». - Алматы: Жеті Жарғы, 2011. - 256 с.*

2 *Кудрявцев В.Н. Право и поведение. - М.: Юридическая литература, 1988. - 192 с.*

3 *Омарова И. Примирение в уголовном праве: освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим // Закон и право. - 2018. - № 7. - С. 60–61.*

4 Қырғызстан Республикасының 1997 жылғы 1 қазандағы № 68 Қылмыстық кодексі (12.08.2025 жағдай бойынша өзгертулер мен толықтырулармен) [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі: <https://cbd.minjust.gov.kg/3-10/edition/920090/ru> (өтініш берген күн: 04.02.2026).

5 Роджерс Р. Исследование новых видов наказания в исправительной системе США // Криминологические исследования в мире. - М., 2005. - С. 58.

6 Документ ООН A/CONF.87/16/Add.1 Шестого Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. - Каракас, 1980.

References:

1. Zhekebayev U.S. *Osnovnoy printsip ugovnogo prava Respubliki Kazakhstan. Sravnitel'nyy kommentariy k knige Dzh. Fletchera i A.V. Naumovoy «Osnovnyye ponyatiya sovremennogo ugovnogo prava».* - Almaty: «Sem' khartiy», 2011. - 256 s.

2. Kudryavtsev V.N. *Pravo i povedeniye.* - М.: Pravovaya literatura, 1988. - 192 s.

3. Omarova I. *Primireniye v ugovnom prave: osvobozhdeniye ot ugovnoy otvetstvennosti v svyazi s primireniyem s poterpevshim* // *Pravo i pravo.* - 2018. - № 7. - S. 60-61.

4. *Ugovnnyy kodeks Kyrgyzstanskoy Respubliki № 68 ot 1 oktyabrya 1997 g. (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 12 avgusta 2025 g.) [Elektronnyy resurs].* - Rezhim dostupa: <https://cbd.minjust.gov.kg/3-10/edition/920090/ru> (data dostupa: 4 noyabrya 2026 g.).

5. Rodzhers R. *Issledovaniye novykh vidov nakazaniy v ispravitel'noy sisteme SSHA* // *Kriminologicheskiye issledovaniya v mire.* - М., 2005. - S. 58.

6. *Dokument OON A/CONF.87/16/Add.1 Shestogo Kongressa OON po predotvrashcheniyu prestupnosti i obrashcheniyu s pravonarushitelyami.* - Karakas, 1980.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Алибеков Сериккали Кунтебаевич - заң ғылымдарының кандидаты, Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті «Құқықтану» кафедрасының доценті, Қазақстан Республикасы, Ақтау қ.; e-mail: serikkali.alibekov@yu.edu.kz

Алимбетова Алида Робертиновна - PhD докторы, Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің «Экономика, қызметтер және құқық» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: alimbetova_alida@mail.ru

Бақытжанова Гүлазар Қоянбайқызы - Жүсіп Баласағұни атындағы Қырғыз Ұлттық Университетінің ізденушісі, Қырғыз Республикасы, Бішкек қ., e-mail: gulazhar@mail.ru

Богатырева Лидия Башировна - құқық докторы, С. Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университетінің медициналық құқық кафедрасының меңгерушісі, e-mail: bogatyreva.l@kazntmu.kz

Жанұзақова Лейла Тельманқызы – Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің бас ғылыми қызметкері, Каспий қоғамдық университетінің Жеке құқық ғылыми-зерттеу институтының бас ғылыми қызметкері, «Тұран» университетінің Құқық ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор, Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhanleila@mail.ru

Жетпісбаев Ғалым Адамұлы – медицина ғылымдарының докторы, С.Д.Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университетінің медициналық құқық кафедрасының профессоры, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: galymadam@mail.ru

Жумадильдинова Аружан Бексултановна - Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық факультеті, Құқықтану кафедрасының магистранты, e-mail: zhumadildinova.aruzhan@bk.ru

Калкаева Несибели Бакитовна - заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық факультеті, Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан, e-mail: nesibeli77@mail.ru

Молдахмет Дінмұхаммед Исаханұлы - Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық факультеті, Құқықтану кафедрасының магистранты, e-mail: din.moldakhmet@gmail.com

Сакиева Рсты Смаиловна - заң ғылымдарының кандидаты, «Q» University «Құқық» академиялық мектебінің қауымдастырылған профессоры, Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: sakiyeva.rsty@mail.ru

Сами Сезай Урал - PhD философия докторы, Анкара университетінің профессоры, Түркия, Анкара қ., e-mail: drsamisezai@gmail.com

Ствол Малгозата - PhD, Гданьск университетінің профессоры, Гданьск қ., Польша, e-mail: gulasmz@gmail.com

Тайторина Бінұр Адамқызы - заң ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық факультетінің профессоры, Алматы, Қазақстан, e-mail: binur.a@mail.ru

Төлеген Алина Ерланқызы - Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық факультеті, Құқықтану кафедрасының магистранты, e-mail: alina.tgn@mail.ru

Тусубекова Алина Кадыркуловна - Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық факультеті, Құқықтану кафедрасының магистранты, e-mail: alinatk2015@mail.ru

Тұрсынбаева Ғалия Ыдырысқызы - Q Университетінің аға оқытушысы Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: g.tursynbaeva@q.edu.kz

Хамзина Жанна Амангельдиновна - заң ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық факультетінің профессоры, Алматы, Қазақстан, e-mail: mtmtpr13@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Алибеков Сериккали Кунтебаевич - кандидат юридических наук, доцент кафедры «Правоведение» Каспийского университета технологии и инжиниринга имени Ш. Есенова, Республика Казахстан, г. Актау.; e-mail: serikkali.alibekov@yu.edu.kz

Алимбетова Алида Робертиновна - доктор PhD, ассоциированный профессор «Экономика, услуги и право» Алматинского Гуманитарно-Экономического университета, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: alimbetova_alida@mail.ru

Бакытжанова Гулажар Коянбаевна - соискатель Кыргызского Национального Университета имени Ж. Баласагына, Кыргызская Республика, г. Бишкек, e-mail: gulazhar@mail.ru

Богатырева Лидия Башировна - доктор права, заведующая кафедрой Медицинского права Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова, e-mail: bogatyreva.l@kazntu.kz

Жанузакова Лейла Тельмановна - доктор юридических наук, главный научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, главный научный сотрудник НИИ частного права Каспийского общественного университета, заместитель директора НИИ права университета «Туран», профессор, Алматы, Республика Казахста, e-mail: zhanleila@mail.ru

Жетписбаев Галым Адамович – доктор медицинских наук, профессор кафедры Медицинское право Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова, г.Алматы, Республика Казахстан, e-mail: galymadam@mail.ru

Жумадильдинова Аружан Бексулгановна - магистрант кафедры Юриспруденции Факультета истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: zhumadildinova.aruzhan@bk.ru

Калкаева Несибели Бакитовна - кандидат юридических наук, , ассоциированный профессор кафедры Юриспруденции факультета истории и права КазНПУ им. Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: nesibeli77@mail.ru

Молдахмет Дінмұхамед Исаханұлы - магистрант кафедры Юриспруденции Факультета истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: din.moldakhmet@gmail.com

Сакиева Рсты Смаиловна - к.ю.н., ассоциированный профессор академической школы "Право" "Q" University, г.Алматы, Республика Казахстан, e-mail: sakiyeva.rsty@mail.ru

Сами Сезай Урал - доктор философии PhD, профессор Университета Анкары, Турция, г. Анкара, e-mail: drsamisezai@gmail.com

Ствол Малгозата - PhD, профессор Гданьского университета, г.Гданьск, Польша, e-mail: gulasmz@gmail.com

Тайторина Бинур Адамовна - доктор юридических наук, профессор факультета истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: binur.a@mail.ru

Толеген Алина Ерланкызы - магистрант кафедры Юриспруденции Факультета истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: alina.tgn@mail.ru

Турсынбаева Галия Идрисовна - старший преподаватель Q Университета Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: g.tursynbaeva@q.edu.kz

Тусубекова Алина Кадыркуловна - магистрант кафедры юриспруденции факультета истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая. e-mail: alinatk2015@mail.ru

Хамзина Жанна Амангельдиновна - доктор юридических наук, профессор факультета истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: mtmtpr13@mail.ru

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Alibekov Serikkali Kuntebayevich - Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Law at the Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yesenova, Aktau, Republic of Kazakhstan.; e-mail: serikkali.alibekov@yu.edu.kz

Alida Robertovna Alimbetova – PhD, Associate Professor of the Department of Economics, Services and Law, Almaty University of Humanities and Economics, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: alimbetova_alida@mail.ru

Bakytzhanova Gulazhar Koyanbaevna - Applicant at the J. Balasagyn Kyrgyz National University, Kyrgyz Republic, Bishkek, e-mail: gulazhar@mail.ru

Bogatyreva Lydia Bashirovna - Master of Law, Head of the Department of Medical Law at the Kazakh National Medical University named after S.D.Asfendiyarov, e-mail: bogatyreva.l@kaznmu.kz)

Kalkayeva Nessibeli - candidate of Law, Associate Professor of the Department of Jurisprudence, Faculty of History and Law, Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: nesibeli77@mail.ru

Khamzina Zhanna Amangeldinovna - Doctor of Law, Professor of the Faculty of History and Law of Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: mmmmp13@mail.ru

Moldahmet Dinmikhmed - graduate student of the Department of Jurisprudence of the Faculty of History and Law of the Abai KazNPU, e-mail: din.moldakhmet@gmail.com

Sakiyeva Rsty Smailovna – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Academic School of Law, Q University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: sakiyeva.rsty@mail.ru

Sami Sezai Ural - PhD, Professor of Ankara University, Turkey, Ankara, e-mail: drsamisezai@gmail.com

Stvol Malgozata - PhD, professor of Gdansk University, Gdansk, Poland, e-mail: gulasmz@gmail.com

Taitorina Binur - Doctor of Law, Professor of the Faculty of History and Law of Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: binur.a@mail.ru

Tolegen Alina Erlankyzy- graduate student of the Department of Jurisprudence of the Faculty of History and Law of the Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: alina.tgn@mail.ru

Tursynbaeva Galiya Idrisovna - Senior Lecturer Q University of the Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: g.tursynbaeva@q.edu.kz

Tussubekova Alina - Master's Student, Department of Law, Faculty of History and Law, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: alinatk2015@mail.ru

Zhanuzakova Leila Telmanovna – Chief Researcher of the Department of Constitutional and Administrative Legislation and Public Administration at the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Chief Researcher at the Research Institute of Private Law of Caspian Public University; Deputy Director of the Research Institute of Law of Turan University; Doctor of Law, Professor, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhanleila@mail.ru

Zhetpisbaev Galym – Doctor of Medical Sciences, Professor of the Department of Medical Law of the Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: galymadam@mail.ru

Zhumadildinova Aruzhan Beksultanovna - graduate student of the Department of Jurisprudence of the Faculty of History and Law of the Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhumadildinova.aruzhan@bk.ru

**АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ**

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық факультеті «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2026 ж. №2 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Редакциялық алқа 2025 жылғы №3(81) бастап жариялауға ұсынылған мақалаларға қойылатын талаптарға өзгерістер мен толықтырулар енгізді. Бұл жаңартылған талаптар «Ғылыми қызметтің нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын басылымдар тізбесіне қосу үшін ғылыми басылымдарға қойылатын талаптарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 12 қаңтардағы №20 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы «Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрінің 2024 жылғы 14 маусымдағы №295 бұйрығының» ережелерімен негізделген.

Журналдың тақырыптық бағыттары:

- Мемлекет пен құқықтың жалпы теориясы. Мемлекет және құқық тарихы.

- Конституциялық құқық. Әкімшілік құқық және процесс.

- Азаматтық құқық және процесс. Еңбек құқығы. Білім беру құқығы.

- Қылмыстық құқық және процесс. Криминология. Криминалистика.

Редакциялық алқа материалдардың мынадай түрлерін қарайды:

- ғылыми мақалалар;

- ғылыми форумдардың (халықаралық және республикалық конференциялар, дөңгелек үстелдер, ғылыми семинарлар) материалдары бойынша тақырыптық шолулар;

- ірі жарияланымдарға рецензиялар (монографиялар, оқулықтар, академиялық курстар);

- көрнекті отандық құқықтанушы ғалымдар мен практиктерге қатысты немесе олардың құқық теориясы мен тәжірибесінің өзекті мәселелері бойынша сұхбаттары;

- редакцияға хат және оларға жауаптар.

Журналда бұрын жарияланған мақалаларға сілтеме жасау қажет, Scopus және Web of Science базаларында индекстелген журналдарда жарияланған дереккөздерге сілтеме жасау құпталады. Бір автор үшін өзіне-өзі сілтеме жасауға бір мақалада екі реттен артық емес жол беріледі.

Бір автор мақаланы бірлесіп жазған жағдайларды қоспағанда, бір нөмірде бірнеше мақала жариялай алмайды. Төрт адамнан аспайтын бірлескен авторлыққа рұқсат етіледі. Редакциялық алқа бір автордың (авторлар тобының) бір атаумен журналдың келесі үш санынан аспайтын мақалалар сериясын жариялауға келісім беруге құқылы.

Жариялауға қабылданған мақалаларға DOI (The Digital Object Identifier – ғылыми жарияланымның міндетті Халықаралық цифрлық идентификаторы) беріледі. Әр мақала анықтамалық мәліметтермен бірге жүреді: «Дәйексөз үшін».

Мақала оқылып, мұқият өңделуі керек (журнал әдеби редакциялауды жүзеге асырмайды), әйтпесе мақала қабылданбайды. Автордың келісімінсіз шағын техникалық редакциялау мүмкін. Редакциялық алқа мақаланы рецензенттердің ескертулері бойынша пысықтауға қайтаруға құқылы. Мерзімдері анық бұзылған ескертулер жойылған кезде редакциялық алқа жариялау мерзімдерін неғұрлым кеш мерзімге ауыстыруға құқылы.

Студенттердің, магистранттардың мақалалары ұсынылған жұмыстың мазмұны мен сапасы-на дербес жауапты болатын ғылыми жетекші туралы деректер көрсетілген жағдайда қабылданады.

Ұсынылған мақала бұрын өзге басылымда жарияланбауы тиіс. Атаулары, FХТАР және ЭОК зерттеудің бағыты мен мазмұнына, сондай-ақ Журналдың құрылымында тандалған бағытқа сәйкес келуі тиіс. Жарияланатын мақаланың тақырыбы өзекті, мазмұны жаңашыл-дығымен ерекшеленуі, дәлелді авторлық қорытындыларды қамтуы тиіс, пайдаланылған әдебиеттер соңғы 5-7 жылда жарияланған дереккөздердің кемінде 50%-нан тұруы тиіс. Тарихи-құқықтық экскурсы бар жарияланымдар бұған жатпайды.

Ғылыми мақаланың құрылымы:

- атауы;
- аңдатпа;
- түйін сөздер;
- кіріспе;
- материалдар мен әдістер;
- нәтижелері және талқылау;
- қорытынды;
- қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса);
- әдебиеттер тізімі.

Мақаланың атауы анық және қысқа болуы керек, оқырманды мазмұнға мүмкіндігінше дәл бағыттауы керек. Оқырман іздеуі мен таңдауына кедергі келтіретін белгілі бір бағдарларсыз аморфты атаулар алынып тасталады (мысалы, «... туралы заңнаманың кейбір мәселелері», «... мәселелері туралы сұраққа», «... туралы жеке жазбалар» және т.б.).

Аңдатпа мынадай құрылымға сәйкес келуі тиіс: жарияланымның түрін көрсету (мақала, шолу, ескерту, рецензия, редакцияға хат және оған жауап); зерттеудің мәні; зерттеудің пайдаланылған әдістері; неғұрлым маңызды нәтижелер мен олардың мәні.

Түйін сөздер: 5-7 сөз немесе сөз тіркестері - мәтінді іздеуді жеңілдету және жарияланымның пәндік саласын анықтау мақсатында таңдалады,

Кіріспе зерттеудің өзектілігін, мақсаты мен міндеттерін, таңдалған әдіснаманы, сондай-ақ өзінің зерттеуі мен шешімін талап ететін проблеманың қалыптасуына әкелген алғышарттарды қысқаша баяндауға арналған. Кіріспеде қалыптасқан проблемалық жағдайдың табиғатын түсіндіретін қысқаша тарихи-құқықтық экскурсияға жол беріледі. Кіріспенің көлемі екі беттен аспауы тиіс.

Материалдар мен әдістер пайдаланылған деректер көздерін (мақсатты зерттеулер нәтижелері бойынша ғылыми есептер, ресми статистика көздері, әлеуметтік сауалнама деректері, мұрағаттық материалдар, бағдарламалар, жобалар, тұжырымдамалар, нормативтік және баяндау көздері, ҚР Конституциялық Сотының (Кеңесінің) және ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары, қолжазба ескерткіштері және т.б.) көрсетуі тиіс. Зерттеу әдістері әдіснамаға сәйкес келуі, оларды таңдау мақсаты мен зерттелетін және шешілетін проблемаларға сәйкестік дәрежесі көрсетілуі қажет.

Нәтижелер мен талқылау (қажет болған жағдайда нәтижелер дербес құрылымдық құрамдас ретінде талқылаудан бөлек ұсынылуы мүмкін) зерттеу барысын баяндауға, дәлелдеу базасын құруға, ұсынылатын болжамдарды негіздеуге және дәлелдеуге, проблеманың мәніне әртүрлі көзқарастардың дау себептерін түсіндіруге, осы мәселе бойынша өз ұстанымын қорғауға арналған.

Қорытындыда ғылыми проблеманы шешудің мәні мен ұсынылып отырған шешімді тәжірибеде қолдану мүмкіндігінің саласы дәйекті және қысқаша баяндалуы тиіс.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Егер жарияланымды дайындау кезінде мемлекеттік грант, шетелдік немесе отандық әріптестік, қоғамдық қор және т.б. негізінде қаржылық қолдау көрсетілген жағдайда қаржыландыру туралы ақпарат орналастырылады.

Әдебиеттер тізімі тек баяндау сипатындағы қайнар көздерден тұрады. Нормативтік-құқықтық актілерге (заңдарға, халықаралық шарттарға, конвенцияларға, пактілерге, мемлекеттік бағдарламаларға, ведомстволық актілерге, мемлекеттік тұжырымдамаларға, үкіметтік қаулыларға, Бас Прокурордың актілеріне, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының (Кеңесінің) және Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларына, мұрағаттарға) сілтемелер парақшада келтіріледі және әдебиеттердің жалпы тізіміне енгізілмейді.

Барлық мақалалар журнал сайты арқылы қабылданады. Сайтта тіркелу арқылы мақаланы жариялауға өтінімді жүктей аласыз:

<https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home>

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет	
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақалаларды жариялауға қабылдау үшін ұсыну тәртібі:

Бірінші қадам: мақаланың мәтіні Журналдың сайтындағы жеке кабинетке жүктеледі.

Екінші қадам: мақала мәтіні толық көлемде PDF пішімінде плагиаттың бар-жоғын тексеру үшін жүктеледі.

Үшінші қадам: рецензиялау үшін мақала аты-жөні көрсетілмей және MS Word пішіміндегі аффилиациясыз жүктеледі.

Төртінші қадам: мақала мақұлданғаннан және оны жариялауға қабылдағаннан кейін корреспонденттік авторға төлем жасау үшін хабарлама және банк шотының деректемелері жіберілетін болады.

Мақалаларды ресімдеуге қойылатын талаптар

- жоғарғы сол жақ бұрышында бас әріптермен - ӘОЖ, ХҒТАР (Халықаралық ғылыми-техникалық ақпарат рубрикаторы);

- автордың ТАӘ жолы, ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, жұмыс орны арқылы - 6 символдық шегініспен сол жақ шетімен түзету;

- ортада мақала атауы арқылы БАС ӘРІПТЕРМЕН (жартылай қалың қаріппен - үш тілде: мақала тілінде, орыс, ағылшын);

- бір жолдан кейін аңдатпа (көлемі - 120 сөзден кем емес және 300 сөзден артық емес);

- бір жолдан кейін түйін сөздер (5-7 сөзден немесе сөз тіркестерінен артық емес);

- аңдатпа және түйінді сөздер - үш тілде: мақала тілінде, орыс және ағылшын тілдерінде;

- бір жолдан кейін - мәтін;

- әдебиеттер тізімі (тек баяндау дереккөздер үшін) - қаріп-курсив.

- Мақаланың көлемі - аңдатпаны, түйін сөздерді және әдебиеттер тізімін есептемегенде 12 беттен аспайды (ең аз көлемі - 5 бет). Ерекше жағдайларда көлем 15-17 бетке дейін ұлғайтылуы мүмкін.

- Мәтін Word 97-2003 редакторында теріледі.

- Times New Roman қарпі.

- Кегль - 14.

- Жоларалық интервал - 1,0.

- Поля: 20x20x20x20 (мм).

- Әдебиетке сілтемелер: дәйексөз ретімен төрт бұрышты жақшада: [1, 57 б.] - «1» - дәйексөз көзінің реттік нөмірі, «57-бет» - бетті және оның нөмірін көрсету.

- Нормативтік құқықтық актілерге және баяндау дереккөздерге жатпайтын өзге де дереккөздерге сілтемелер символдар жүйесі арқылы реттік нөмірін белгілей отырып, кіші жолақта (кегл - 10) беріледі (мысалы: мәтінде – «Мемлекеттік бағдарлама туралы» ҚР Үкіметінің қаулысы «... № ...¹»; «Мемлекеттік бағдарлама туралы»¹... - Қазақстан Республикасы Үкіметінің № ...//https:// ...).

Әдебиеттің қосымша қосымша тізімдері роман әліпбиінде ресімделеді (References); сайтта орыс тілін латын әліпбиіне транслитерациялау бағдарламасын пайдалану ұсынылады <http://translit.ru>.

Көлемі 10 беттен аспайтын жарияланым құны - 5 000,00 теңге (пошта шығыстарын есептемегенде).

Мақаланы ресімдеу үлгісі
ХҒТАР 10.79.01
ӘОЖ 343.1

Т.Б. Хведелидзе¹ , Э.П. Кенжибекова^{1*}

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, *danaestai@mail.ru)

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША СОТ САРАПТАМАСЫ ОБЪЕКТІЛЕРІ РЕТІНДЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЗАҢСЫЗ МАНИПУЛЯЦИЯЛАУ

Аңдатпа

Қазақстанда цифрлық технологияларды енгізудің бірден бір дәлелі болып 2017-2022 жылдар аралығына бағытталған 2017 жыл 12 желтоқсанындағы «Цифрлы Қазақстан» Мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру табылады... (120 сөзден кем емес және 300 сөзден артық емес)

Түйін сөздер: (5-7 сөз немесе сөз тіркестері) қылмыстық істер бойынша дәлелдеу, ақпараттық-байланыс технологиялар, сот сараптамасы, арнайы ғылыми білімдер, киберқауіпсіздік, мәліметтер базасына рұқсатсыз қол жеткізу.

Т.Б. Хведелидзе¹, Э.П. Кенжибекова¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, danaestai@mail.ru)

НЕПРАВОМЕРНЫЕ МАНИПУЛЯЦИИ ЦИФРОВЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ КАК ОБЪЕКТЫ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТИЗ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ

Аннотация

Внедрение в Казахстане цифровых технологий является одним из результатов реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» от 12 декабря 2017 года, рассчитанной на период 2017-2022 гг.... (не менее 120 и не более 300 слов)

Ключевые слова: (5-7 слов или словосочетаний) доказывание по уголовным делам, информационно-коммуникационные технологии, судебная экспертиза, специальные научные знания, кибербезопасность, несанкционированный доступ к базам данных.

Т.Б. Khvedelidze¹, Е.П. Kenzhebekova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, danaestai@mail.ru)

UNLAWFUL MANIPULATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES AS OBJECTS OF FORENSIC EXPERTISE IN CRIMINAL CASES

Abstract

The introduction of digital technologies in Kazakhstan is one of the results of the implementation of the State Programme 'Digital Kazakhstan' dated 12 December 2017, designed for the period 2017-2022... (not less than 120 and not more than 300 words)

Key words: (5-7 words or collocations) evidence in criminal cases, information and communication technologies, forensic expertise, special scientific knowledge, cyber security, unauthorised access to databases.

Kіріспе

Цифрлық трансформацияның, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарында көзделген құжат болды....

Материалдар мен әдістер

Авторлар ресми статистиканың деректерін, қаралып отырған проблемаға тікелей қатысы бар нормативтік құқықтық актілердің, үкіметтік құжаттардың мәтіндерін пайдаланды. Зерттеудің негізгі әдіснамасы ретінде дамуда, серпінде ғылыми және қолданбалы проблеманы қарастыруға мүмкіндік беретін диалектикалық тәсіл таңдалды. Аталған әдіснама шегінде құқықтық зерттеулер саласында дәстүрлі әдістер қолданылды: логикалық-құқықтық талдау, салыстырмалы құқықтану, баянды деректерді сыни талдау.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан цифрлық технологияларды құру, қоғамдық қатынастардың орасан зор спектрін компьютерлендіру ісінде жоғары нәтижелерге қол жеткізді. Бұл туралы елдің осы бағыттағы жетістіктерін сипаттайтын ресми құжаттар көрсетеді. Айталық, 2022 жылғы жағдай бойынша Қазақстанда АКТ саласында 10 989 ІТ-компания жұмыс істеген [1].

Қорытынды

1. Әлеуметтік практикаға жаппай енгізу жағдайында ақпараттық-коммуникациялық технологияларға заңсыз қол жеткізу қаупінің дәрежесі тұрақты өсу үрдісіне ие....

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Борчаивили И. Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан / Под общей редакцией А.К.Дәулбаева. В двух томах. Особенная часть (том 2). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.

2 Toleubekova B., Khvedelidze T. Signs of Emergens of new Corruption Zones Risks Associated with Manipulation of Digital Technologies in Higher Education Institutions // Znanstvena Misel, Slovenia, Ljubljana, Vol. 2, N 63, 2022. Pp. 37-40.

3 Руденкова Ю.С., Хазиев Ш.Н., Усов А.И. Искусственный интеллект и судебная компьютерно-техническая экспертиза [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://ekspertiza-reshenie.ru/articles/iskusstvennyu-intellekt-i-sudebnaya-kompyuterno-tekhnicheskaya-ekspertiza/> (дата обращения: 16.11.2024.).

References:

1 Borchashvili I. Sh. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan / Pod obshhej redakciej A.K.Daulbaeva. V dvuh tomah. Osobennaja chast' (tom 2). – Almaty: Zheti Zharzy, 2015. – 1120 s.

2 Toleubekova B., Khvedelidze T. Signs of Emergens of new Corruption Zones Risks Associated with Manipulation of Digital Technologies in Higher Education Institutions // Znanstvena Misel, Slovenia, Ljubljana, Vol. 2, N 63, 2022. Pp. 37-40.

3 Rudenkova Ju.S., Haziev Sh.N., Usov A.I. Iskusstvennyj intellekt i sudebnaja komp'yuterno-tehnicheskaja jekspertiza [Jelektron. resurs]. – 2024. – URL: <https://ekspertiza-reshenie.ru/articles/iskusstvennyu-intellekt-i-sudebnaya-kompyuterno-tekhnicheskaya-ekspertiza/> (data obrashhenija: 16.11.2024.).

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Факультет истории и права НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая» принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в №2, 2026 года издания «Хабаршы / Вестник», Серия «Юриспруденция».

Начиная с №3 (81) 2025 г. редакционная коллегия внесла изменения и дополнения в требования, предъявляемые к статьям, представленным для опубликования. Эти обновленные требования обусловлены положениями приказа Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 14 июня 2024 года №295 «О внесении изменений в приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 12 января 2016 года №20 «Об утверждении требований к научным изданиям для включения их в перечень изданий, рекомендуемых для публикации результатов научной деятельности».

Тематические направления журнала:

- Общая теория государства и права;
- Конституционное право. Административное право и процесс;
- Гражданское право и процесс. Трудовое право. Образовательное право;
- Уголовное право и процесс. Криминология. Криминалистика.

Редакционная коллегия рассматривает следующие виды материалов:

- научные статьи;
- тематические обзоры по материалам научных форумов (международных и республиканских конференций, круглых столов, научных семинаров);
- рецензии на крупные публикации (монографии, учебники, академические курсы);
- персоналии в отношении выдающихся отечественных ученых-правоведов и практиков или их интервью по актуальным вопросам теории и практики права;
- письма в редакцию и ответы на них.

Поощряется цитирование статей, ранее опубликованных в Журнале, приветствуется цитирование источников, опубликованных в журналах, индексируемых в базах Scopus и Web of Science. Самоцитирование для одного автора допускается не более двух раз в одной статье.

Один автор не может публиковать более одной статьи в одном номере, за исключением случаев представления статьи в соавторстве. Разрешается соавторство не более четырех человек. Редколлегия вправе дать согласие на опубликование серии статей одного автора (группы авторов) под одним названием не более, чем в трех следующих друг за другом номерах Журнала.

Статьям, принятым к опубликованию, присваивается DOI (The Digital Object Identifier – обязательный международный цифровой идентификатор научной публикации). Каждая статья сопровождается справочными данными: «Для цитирования».

Статья должна быть вычитана и тщательно отредактирована (журнал не осуществляет литературного редактирования), в противном случае статья подлежит отклонению. Возможно небольшое техническое редактирование без согласования с автором. Редколлегия вправе вернуть статью на доработку по замечаниям рецензентов. При устранении замечаний с явным нарушением сроков редколлегия вправе перенести сроки опубликования на более поздние.

Статьи студентов, магистрантов принимаются при условии указания данных о научном руководителе, который несет персональную ответственность за содержание и качество представленной работы.

Представленная статья не должна быть ранее опубликована в ином издании. Название, МРНТИ и УДК должны соответствовать направлению и содержанию исследования, а также избранному направлению в структуре Журнала. Тематика публикуемой статьи должна быть актуальной, содержание отличаться новизной, включать аргументированные авторские выводы, использованная литература должна состоять не менее чем на 50% из источников,

опубликованных за последние 5-7 лет. Исключение составляют публикации, содержащие историко-правовой экскурс.

Структура научной статьи включает:

- название;
- аннотацию;
- ключевые слова;
- введение;
- материалы и методы;
- результаты и обсуждение;
- заключение;
- информацию о финансировании (при наличии);
- список литературы.

Название публикации должно быть четким и лаконичным, максимально точно ориентирующим читателя на содержание. Исключаются аморфные названия без определенных ориентиров, препятствующих читательскому поиску и выбору (например, «Некоторые вопросы законодательства о ...», «К вопросу о проблемах ...», «Отдельные заметки по поводу ...» и т.п.).

Аннотация должна соответствовать следующей структуре: указание на тип публикации (статья, обзор, заметка, рецензия, письмо в редакцию и ответ на него); суть исследования; использованные методы исследования; наиболее важные результаты и их значение.

Ключевые слова: 5 - 7 слов или словосочетаний - подбираются с целью облегчения поиска текста и определения предметной области публикации,

Введение предназначено для краткого изложения актуальности, цели и задач исследования, избранной методологии, а также предпосылок, которые повлекли формирование проблемы, требующей своего исследования и разрешения. Во введении допускается краткий историко-правовой экскурс, объясняющий природу создавшейся проблемной ситуации. Объем введения не должен превышать двух страниц.

Материалы и методы должны отражать источники использованных данных (научные отчеты по результатам целевых исследований, официальные источники статистики, данные социальных опросов, архивные материалы, программы, проекты, концепции, нормативные и нарративные источники, нормативные постановления Конституционного Суда (Совета) РК и Верховного Суда РК, рукописные памятники и т. п.). Методы исследования должны соответствовать методологии, перечислены с указанием цели их выбора и степени соответствия исследуемым и решаемым проблемам.

Результаты и обсуждение (при необходимости результаты могут быть представлены отдельно от обсуждения как самостоятельные структурные составляющие) предназначены для изложения хода исследования, выстраивания аргументационной базы, обоснования и доказывания выдвигаемых гипотез, объяснения причин спорности разных точек зрения на сущность проблемы, отстаивание собственной позиции по данному вопросу.

Заключение должно содержать последовательное и краткое изложение сущности решения научной проблемы и области возможного практического применения предлагаемого решения.

Информация о финансировании размещается в том случае, если при подготовке публикации была оказана финансовая поддержка на основании государственного гранта, зарубежного или отечественного партнерства, общественного фонда и т.д.

Список литературы состоит только из источников нарративного характера. Ссылки на нормативно-правовые акты (законы, международные договоры, конвенции, пакты, государственные программы, ведомственные акты, государственные концепции, правительственные постановления, акты Генерального Прокурора, нормативные постановления Конституционного Суда (Совета) и Верховного Суда РК, архивы) приводятся постранично в подстрочнике и в общий список литературы не включаются.

Все статьи принимаются через сайт журнала. Вы можете загрузить заявку на публикацию статьи через регистрацию на сайте:

<https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home>

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью + фото: 70x95	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

Порядок представления статей для приема к публикации

Шаг первый: текст статьи загружается в личном кабинете на сайте Журнала.

Шаг второй: текст статьи в полном объеме в формате PDF загружается для проверки на наличие заимствований.

Шаг третий: для рецензирования статья загружается без указания ФИО и аффилиации в формате MS Word.

Шаг четвертый: после одобрения статьи и ее приема к публикации корреспондирующему автору будут высланы уведомление и реквизиты банковского счета для оплаты.

Требования к оформлению статей

- в левом верхнем углу прописными буквами – МРНТИ, УДК (Международный рубрикатор научно-технической информации);

- через строку ФИО автора, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;

- через строку название статьи по центру ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом – на трех языках: языке статьи, русском, английском);

- через строку аннотация (объем – не менее 120 и не более 300 слов);

- через строку ключевые слова (не более 5-7 слов или словосочетаний);

- аннотация и ключевые слова – на трех языках: языке статьи, русском и английском;

- через строку - текст;

- через строку список литературы (только для нарративных источников) – шрифт-курсив.

- Объем статьи – не более 12 страниц без учета аннотации, ключевых слов и списка литературы (минимальный объем – 5 страниц). В исключительных случаях объем может быть увеличен до 15-17 страниц.

- Текст набирается в редакторе Word 97-2003.

- Шрифт Times New Roman.

- Кегль – 14.

- Межстрочный интервал – 1,0.

- Поля: 20x20x20x20 (мм).

- Ссылки на литературу: последовательно в порядке цитирования в квадратных скобках: [1, с. 57] – «1» - порядковый номер источника цитирования, «с. 57» - указание на страницу и ее номер.

- Ссылки на нормативные правовые акты и иные источники, не относящиеся к нарративным источникам, даются в подстрочнике (кегль – 10) с обозначением порядкового номера через систему символов (например: в тексте – «постановление Правительства РК «О государственной программе ...» от ... № ...¹»; в подстрочнике – «¹ О государственной программе... - утверждено постановлением Правительства РК от ... № ...//https:// ...).

Пристатейные списки литературы оформляются в романском алфавите (References); рекомендуется использование программы транслитерации русского языка в латиницу на сайте <http://translit.ru>.

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 5 000,00 тенге (без учета почтовых расходов).

Образец оформления статьи

МРНТИ 10.79.01

УДК 343.1

*Т.Б. Хведелидзе*¹ , *Э.П. Кенжибекова*^{1*}

*¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, *danaestai@mail.ru)*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША СОТ САРАПТАМАСЫ ОБЪЕКТІЛЕРІ РЕТІНДЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЗАҢСЫЗ МАНИПУЛЯЦИЯЛАУ

Аңдатпа

Қазақстанда цифрлық технологияларды енгізудің бірден бір дәлелі болып 2017-2022 жылдар аралығына бағытталған 2017 жыл 12 желтоқсанындағы «Цифрлы Қазақстан» Мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру табылады... (көлемі - 120 сөзден кем емес және 300 сөзден артық емес)

Түйін сөздер: (5-7 сөз немесе сөз тіркестері) қылмыстық істер бойынша дәлелдеу, ақпараттық-байланыс технологиялар, сот сараптамасы, арнайы ғылыми білімдер, киберқауіпсіздік, мәліметтер базасына рұқсатсыз қол жеткізу.

Т.Б. Хведелидзе¹, Э.П.Кенжибекова¹

*¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, *danaestai@mail.ru)*

НЕПРАВОМЕРНЫЕ МАНИПУЛЯЦИИ ЦИФРОВЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ КАК ОБЪЕКТЫ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТИЗ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ

Аннотация

Внедрение в Казахстане цифровых технологий является одним из результатов реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» от 12 декабря 2017 года, рассчитанной на период 2017-2022 гг.... (не менее 120 и не более 300 слов)

Ключевые слова: (5-7 слов или словосочетаний) доказывание по уголовным делам, информационно-коммуникационные технологии, судебная экспертиза, специальные научные знания, кибербезопасность, несанкционированный доступ к базам данных.

Т.Б. Khvedelidze¹, Е.П. Kenzhebekova¹

*¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, *danaestai@mail.ru)*

UNLAWFUL MANIPULATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES AS OBJECTS OF FORENSIC EXPERTISE IN CRIMINAL CASES

Abstract

The introduction of digital technologies in Kazakhstan is one of the results of the implementation of the State Programme ‘Digital Kazakhstan’ dated 12 December 2017, designed for the period 2017-2022... (not less than 120 and not more than 300 words)

Key words: (5-7 words or collocations) evidence in criminal cases, information and communication technologies, forensic expertise, special scientific knowledge, cyber security, unauthorised access to databases.

Введение

Принятая Концепция цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 годы была документом, предусмотренным Национальным планом развития Республики Казахстан до 2025 года . . . . .

Материалы и методы

Авторами использованы данные официальной статистики, тексты нормативных правовых актов, правительственных документов, имеющих непосредственное отношение к рассматриваемой проблеме. В качестве основной методологии исследования избран диалектический подход, который позволяет рассматривать научную и прикладную проблему в динамике, в развитии. В пределах названной методологии применены традиционные методы в области правовых исследований: логико-правовой анализ, сравнительное правоведение, критический анализ нарративных источников.

Результаты и обсуждение

Казахстан достиг высоких результатов в деле создания цифровых технологий, компьютеризации огромного спектра общественных отношений. Об этом говорят официальные документы, описывающие достижения страны в этом направлении. Так, утверждается, что по состоянию на 2022 год в Казахстане в области ИКТ функционировало 10 989 IT-компаний [1].

Заключение

1. В условиях повсеместного внедрения в социальную практику цифровых технологий степень угроз неправомерного доступа к информационно-коммуникационным технологиям обладает устойчивой тенденцией роста. . . . .

Список использованной литературы:

- 1 Борчаишвили И. Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан / Под общей редакцией А.К.Дәулбаева. В двух томах. Особенная часть (том 2). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.
- 2 Toleubekova B., Khvedelidze T. Signs of Emergens of new Corruption Zones Risks Associated with Manipulation of Digital Technologies in Higher Education Institutions // Znanstvena Misel, Slovenia, Ljubljana, Vol. 2, N 63, 2022. Pp. 37-40.
- 3 Руденкова Ю.С., Хазиев Ш.Н., Усов А.И. Искусственный интеллект и судебная компьютерно-техническая экспертиза [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://ekspertiza-reshenie.ru/articles/iskusstvennyu-intellekt-i-sudebnaya-kompyuterno-tekhnicheskaya-ekspertiza/> (дата обращения: 16.11.2024.).

References:

- 1 Borchashvili I. Sh. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan / Pod obshhej redakciej A.K.Daulbaeva. V dvuh tomah. Osobennaja chast' (tom 2). – Almaty: Zheti Zharzy, 2015. – 1120 s.
- 2 Toleubekova B., Khvedelidze T. Signs of Emergens of new Corruption Zones Risks Associated with Manipulation of Digital Technologies in Higher Education Institutions // Znanstvena Misel, Slovenia, Ljubljana, Vol. 2, N 63, 2022. Pp. 37-40.
- 3 Rudenkova Ju.S., Haziev Sh.N., Usov A.I. Iskusstvennyj intellekt i sudebnaja komp'juterno-tehnicheskaja jekspertiza [Jelektron. resurs]. – 2024. – URL: <https://ekspertiza-reshenie.ru/articles/iskusstvennyu-intellekt-i-sudebnaya-kompyuterno-tekhnicheskaya-ekspertiza/> (data obrashhenija: 16.11.2024.).